

**ΕΥΡΩΠΑΙΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΔΕΙ ΠΕΙΡΑΙΑ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΚΟΥ
ΚΥΠΡΟΥ ΤΟΜΕΑ**

**ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΔΙΟΙΚΗΣΗ ΜΟΝΑΔΩΝ ΥΓΕΙΑΣ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΠΡΟΝΟΙΑΣ**

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ: ΓΙΑΝΝΑΚΟΠΟΥΛΟΣ ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ

**ΘΕΜΑ ΕΡΓΑΣΙΑΣ: ΔΙΕΡΕΥΝΗΣΗ ΣΧΕΣΕΩΝ ΚΑΙ ΣΥΝΘΗΚΩΝ
ΣΤΗΝ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ ΠΡΟΕΛΕΥΣΗΣ ΤΟΥ ΕΞΑΡΤΗΜΕΝΟΥ ΚΑΙ
ΕΞΑΡΤΗΣΗ.**

**Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΑΝΔΡΩΝ ΕΞΑΡΤΗΜΕΝΩΝ
ΠΟΥ ΕΧΟΥΝ ΒΙΩΣΕΙ ΕΓΚΛΕΙΣΜΟ ΣΕ ΣΩΦΡΟΝΙΣΤΙΚΟ ΚΑΤΑΣΤΗΜΑ**

ΟΝ/ΜΟ ΦΟΙΤΗΤΗ: ΚΑΤΑΓΗΣ ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ (ΔΜΥ 006)

ΠΕΙΡΑΙΑΣ 2017

Ο ιδανικός δάσκαλος είναι εκείνος που γίνεται γέφυρα για να περάσει αντίπερα ο μαθητής του. Κι όταν πια του διευκολύνει το πέρασμα, αφήνεται χαρούμενα να γκρεμιστεί, ενθαρρύνοντας τον μαθητή του να φτιάξει δικές του γέφυρες.

Νίκος Καζαντζάκης

Ευχαριστώ όσους με εμπνέουν

και έχουν σταθεί δίπλα μου ως δάσκαλοι

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η εξάρτηση από τις ουσίες είναι μια διαδικασία η οποία εξελίσσεται σταδιακά, κάτω από την πίεση πολλών παραγόντων. Πρόκειται για ένα συνδυασμό επιβαρυντικών παραγόντων που διαφέρουν από άτομο σε άτομο. Οι επιβαρυντικές συνθήκες, χρειάζεται να αναζητηθούν στο ίδιο το άτομο και την οικογένεια του, το εγγύς και ευρύτερο περιβάλλον του και στις κοινωνικοπολιτικές συνθήκες της εκάστοτε χρονικής περιόδου.

Στην παρούσα μελέτη, αναλύονται το σύνδρομο εξάρτησης και οι κυριότερες αιτιολογικές προσεγγίσεις: Η Βιολογική και η Ψυχοκοινωνική.

Στην βιολογική θεώρηση, περιλαμβάνονται οι γενετικές έρευνες και έρευνες σχετικές με τους νευροδιαβιβαστές. Η ψυχοκοινωνική θεώρηση, αφορά σε έρευνες για τα ατομικά χαρακτηριστικά του ατόμου, την οικογένεια από την οποία προέρχεται και στο περιβάλλον που μεγαλώνει (συγγενείς, παρέες ομότιμων, σχολείο) καθώς και στις κοινωνικοπολιτικές συνθήκες της εποχής του.

Ο σκοπός της παρούσας εργασίας, είναι η ποιοτική διερεύνηση της σχέσης των συνθηκών στην ζωή του εξαρτημένου ατόμου, στα πλαίσια της οικογένειας του, και της εξάρτησης, όπως βιώνεται και ερμηνεύεται από τον ίδιο τον εξαρτημένο, σε μια πιο ειδική ομάδα εξαρτημένων, που βιώνει πέρα από το στίγμα της εξάρτησης και το στίγμα του εγκλεισμού σε σωφρονιστικό κατάστημα, λόγω της εμπλοκής του σε παραβατική συμπεριφορά.

Στην παρούσα έρευνα θα εστιάσουμε στο οικογενειακό πλαίσιο και θα διερευνήσουμε το σύμπτωμα της εξάρτησης μέσα από τη Συστημική Προσέγγιση. Η ερευνητική υπόθεση που θα διερευνηθεί είναι ότι το φαινόμενο της εξάρτησης σχετίζεται με την δυσλειτουργία του οικογενειακού συστήματος. Θα ακολουθηθεί η φαινομενολογική θεώρηση και η προσέγγιση μας θα είναι η ποιοτική επαγωγική μέθοδος για την διεξαγωγή της έρευνας, διότι μπορεί να συμβάλλει στη συλλογή των πληροφοριών και την απομόνωση των μεταβλητών, με απώτερο στόχο την καταγραφή της πραγματικότητας όπως οι ίδιοι οι εξαρτημένοι βίωσαν στην παιδική τους ηλικία. Το δείγμα αποτελείται από 10 άτομα που βρίσκονται στην φάση της κοινωνικής επανένταξης του ΚΕΘΕΑ ΕΝ ΔΡΑΣΕΙ. Η συνέντευξη βάθους (Depth interview), θα χρησιμοποιηθεί ως μέθοδος για την διερεύνηση του συγκεκριμένου θέματος.

Οι αναπαραστάσεις των ατόμων της έρευνας επιβεβαιώνουν την ερευνητική υπόθεση, ότι οι συνθήκες και οι σχέσεις που επικρατούν στην οικογένεια

προέλευσης, σχετίζονται με την εξάρτηση. Αποτυπώνονται με σαφήνεια η ανεπαρκής επικοινωνία και οι ασθενείς συναισθηματικοί δεσμοί. Οι γονείς είχαν δυσκολίες στην συντροφική σχέση τους και αδυνατούσαν να θέσουν ξεκάθαρα όρια και κανόνες στις σχέσεις τους με τα παιδιά τους και κατά συνέπεια να διαμορφώσουν πρότυπα συμπεριφοράς. Διαπιστώνεται δυσλειτουργία στις σχέσεις των γονέων οι οποίοι αδυνατούσαν να θέσουν όρια και κανόνες στην καθημερινότητα της οικογένειας και τα οποία θα μπορούσαν να διαμορφώσουν θετικά πρότυπα συμπεριφοράς. Ευρήματα που πλαισιώνονται από τη σχετική βιβλιογραφία είναι το ιστορικό εξάρτησης και τα περιστατικά οικογενειακής βίας, με κύριο εκφραστή τον πατέρα, ενώ η μητέρα εμφανίζεται υπερπροστατευτική.

Σαν συμπέρασμα μπορεί να ειπωθεί, ότι οι συνθήκες που επικρατούν στις οικογένειες προέλευσης των μετέπειτα εξαρτημένων, καθώς και οι σχέσεις που διαμορφώνονται μέσα σε αυτές, δημιουργούν ένα πλήθος επιβαρυντικών παραγόντων στις ζωές του δείγματος, που μπορούν να σχετιστούν με την εμπλοκή των ιδίων, τόσο με την χρήση ουσιών όσο και με την παραβατικότητα.

Λέξεις κλειδιά: Τοξικοεξάρτηση, εγκλεισμός, σωφρονιστικό σύστημα, συνθήκες στο οικογενειακό περιβάλλον ναρκωτικά, οικογένεια.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΕΡΙΛΗΨΗ.....	3
ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ.....	5
ΠΡΟΛΟΓΟΣ.....	7
ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	8
1. Η ΠΡΟΚΛΗΣΗ ΤΗΣ ΕΞΑΡΤΗΣΗΣ.....	9
1.2 ΒΑΣΙΚΕΣ ΘΕΩΡΗΤΙΚΕΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ ΤΗΣ ΟΥΣΙΟΕΞΑΡΤΗΣΗΣ.....	10
1.3.1 ΚΕΝΤΡΟ ΘΕΡΑΠΕΙΑΣ ΕΞΑΡΤΗΜΕΝΩΝ ΑΤΟΜΩΝ –ΚΕΘΕΑ.....	11
1.3.2 ΤΟ ΚΕΘΕΑ ΕΝ ΔΡΑΣΕΙ.....	12
1.4 ΣΚΟΠΟΣ ΤΗΣ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗΣ.....	14
1.4.1 ΘΕΩΡΗΤΙΚΟΙ ΣΤΟΧΟΙ.....	14
1.4.2 ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟΙ ΣΤΟΧΟΙ	15
2. ΘΕΩΡΗΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ	15
2.1 ΤΟ ΣΥΝΔΡΟΜΟ ΤΗΣ ΕΞΑΡΤΗΣΗΣ.....	16
2.2 ΒΙΟΛΟΓΙΚΗ ΘΕΩΡΗΣΗ ΤΗΣ ΕΞΑΡΤΗΣΗΣ.....	17
2.2 1 ΟΙ ΝΕΥΡΟΔΙΑΒΙΒΑΣΤΕΣ.....	18
2.3 ΨΥΧΟΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ.....	20
2.3.1 ΨΥΧΟΛΟΓΙΚΟΙ ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ.....	20
2.3.2 Ο ΡΟΛΟΣ ΤΗΣ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΣ.....	22
2.3.3 Η ΕΠΙΔΡΑΣΗ ΤΗΣ ΠΑΡΕΑΣ ΟΜΟΤΙΜΩΝ ΚΑΙ ΤΟΥ ΣΧΟΛΕΙΟΥ.....	25
2.3.4 ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ-ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΣΥΝΘΗΚΕΣ.....	27
2.3.5 ΠΡΟΗΓΟΥΜΕΝΕΣ ΕΡΕΥΝΕΣ.....	28
3. ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ ΕΡΕΥΝΑΣ.....	29
3.1 ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ.....	30
3.2 ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ.....	33

3.3 ΤΕΧΝΙΚΗ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ.....	34
3.4 ΕΙΔΟΣ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ.....	35
3.5 ΜΕΘΟΔΟΣ ΕΡΕΥΝΑΣ.....	35
3.6 ΔΕΙΓΜΑΤΟΛΗΨΙΑ	37
3.7 ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ – ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑ ΕΡΩΤΗΜΑΤΟΛΟΓΙΟΥ.....	38
3.8 ΟΔΗΓΟΣ ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗΣ.....	39
4. ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑ ΑΔΕΙΟΔΟΤΗΣΗΣ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ ΑΠΟ ΤΟΝ ΦΟΡΕΑ	42
5.ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑ ΠΡΑΓΜΑΤΟΠΟΙΗΣΗΣ ΕΙΣ ΒΑΘΟΥΣ ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΕΩΝ.....	42
5.1.ΔΕΟΝΤΟΛΟΓΙΑ.....	43
5.2.ΕΓΓΥΡΟΤΗΤΑ ΑΞΙΟΠΙΣΤΙΑ.....	43
6. ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ - ΠΟΙΟΤΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΕΩΝ.....	44
6.1 ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....	150
7.ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΕΠΙΣΤΟΛΩΝ	154
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	158

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η επιλογή του συγκεκριμένου θέματος προέρχεται:

A) από την ανάγκη μου να διερευνήσω και να κατανοήσω σε βάθος την επίδραση που ασκούν οι συνθήκες που επικρατούν στις οικογένειες προέλευσης των εξαρτημένων από ουσίες καθώς και τις σχέσεις που διαμορφώνονται μέσα σε αυτές, κατά την περίοδο της παιδικής ηλικίας των εμπλεκόμενων με τις ουσίες,

B) από την σύνδεση των συνθηκών που διαμορφώνονται μέσα στην οικογένεια προέλευσης των εξαρτημένων από τις ουσίες με την μετέπειτα εμπλοκή τους σε παράνομες δραστηριότητες, που τους οδήγησαν στην φυλάκιση.

Τα άτομα του αποτελούν το δείγμα πέραν του στίγματος της εξάρτησης, έχουν βιώσει επιπλέον το στίγμα του εγκλεισμού σε ένα σωφρονιστικό κατάστημα λόγω εμπλοκής τους σε δραστηριότητες που διώκονται ποινικά από τον νόμο και επισύρουν ποινές φυλάκισης.

Η συμβολή των ατόμων που αποτέλεσαν το δείγμα είναι καθοριστική και για αυτό το λόγο αυτό θέλω τους ευχαριστήσω θερμά .

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Το φαινόμενο της χρήσης ουσιών και η εξάρτηση, εξελίσσονται ιστορικά και κοινωνικά, με βάση τις ιδιαίτερες κοινωνικοπολιτικές συνθήκες που επικρατούν στην εκάστοτε χώρα, τη συγκεκριμένη χρονική περίοδο. Η ίδια η εξάρτηση, αποτελεί έκφραση δυσλειτουργίας του ίδιου του ατόμου, της οικογένειας από όπου προέρχεται και έκφραση ευρύτερης κοινωνικής δυσλειτουργίας.

Η εξάρτηση από τις ουσίες δημιουργεί πολλά και σοβαρά προβλήματα στην ζωή του εξαρτημένου. Τομείς της ζωής του ατόμου, όπως η υγεία, η εργασία, η εκπαίδευση, η τήρηση ενός γενικά αποδεκτού συστήματος αξιών, καθώς και η συναισθηματική, η κοινωνική και άλλες πλευρές του, αγνοούνται ή έρχονται σε δεύτερη προτεραιότητα, λόγω της έντονης ενασχόλησης του με την αναζήτηση και λήψη ουσιών, νόμιμων ή παράνομων. (Μάτσα, 2001).

Τα πολλά και σοβαρά προβλήματα που συνήθως δημιουργεί η εξάρτηση, οδήγησε πολλούς ερευνητές αλλά και υπηρεσίες υγείας χωρών, στη έρευνα και δημιουργία, θεραπευτικών υπηρεσιών απεξάρτησης, που να στοχεύουν στην κινητοποίηση, απεξάρτηση και την κοινωνική επανένταξη των εξαρτημένων ατόμων.

Η έρευνα αυτή, έχει ως στόχο την εις βάθος διερεύνηση των αιτιών που οδηγούν ένα άτομο στην εξάρτηση από τις ουσίες μέσω της ποιοτικής ανάλυσης 10 περιπτώσεων ατόμων, που βρίσκονται στην φάση της κοινωνικής επανένταξης του θεραπευτικού προγράμματος ΚΕΘΕΑ ΕΝ ΔΡΑΣΕΙ ή την έχουν ολοκληρώσει, και οι οποίοι έχουν βιώσει εκτός από την εξάρτηση και τον εγκλεισμό σε σωφρονιστικό κατάστημα.

1. 1 ΑΙΤΙΕΣ ΠΡΟΚΛΗΣΗΣ ΤΗΣ ΕΞΑΡΤΗΣΗΣ

Η εξάρτηση από τις ουσίες, αποτελεί ένα σοβαρό πρόβλημα όχι μόνο για τον ίδιο τον εξαρτημένο αλλά και για την κοινωνία στην οποία είναι ενταγμένος. Το ίδιο το εξαρτημένο άτομο εστιάζοντας στην αναζήτηση και χρήση ουσιών (νόμιμων ή παράνομων), εγκαταλείπει πλευρές της συναισθηματικής και κοινωνικής του ζωής, αδιαφορώντας για τα προβλήματα που συσσωρεύονται, σχετικά με την υγεία του, την εργασία του, την εκπαίδευση του, τις κοινωνικές του σχέσεις και την τήρηση των κανόνων (γραπτών ή άγραφων).

Η αδιαφορία και η παθητικότητα του εξαρτημένου οδηγούν στη σταδιακή απόσυρση του από την παραγωγική διαδικασία και κατά συνέπεια στην πρόκληση σοβαρών προβλημάτων υγείας (ηπατίτιδα, A, B, C, D, AIDS, οδοντιατρικά προβλήματα) και παραβιάσεων του νόμου (συμμετοχή σε ληστείες, κλοπές, περιστατικά έντονης βίας, ανθρωποκτονίες, διακίνηση παράνομων ουσιών κλπ.) γεγονότα που αυξάνουν το κόστος διαχείρισης της εξάρτησης από την πολιτεία.

Η βλάβη που πρωτίστως δημιουργείται στο ίδιο το άτομο και στο οικογενειακό του περιβάλλον καθώς και στην ευρύτερη κοινωνία, σε συνδυασμό με το οικονομικό κόστος διαχείρισης της βλάβης, καθιστούν αναγκαία την κατανόηση σε βάθος των αιτιολογικών παραγόντων που οδηγούν στην εξάρτηση. Η εις βάθος κατανόηση του προβλήματος, θα βοηθήσει στο σχεδιασμό και στην δημιουργία πιο εξειδικευμένων και παράλληλα αποτελεσματικών υπηρεσιών απεξάρτησης από τις υπηρεσίες υγείας.

1. 2 ΒΑΣΙΚΕΣ ΘΕΩΡΗΤΙΚΕΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ ΤΗΣ ΟΥΣΙΟΕΞΑΡΤΗΣΗΣ

Η επαφή του ατόμου με τις ουσίες και η εξάρτηση από αυτές, δεν μπορεί να εξηγηθεί μέσα από ένα και μόνο παράγοντα. Πρόκειται για ένα πολυπαραγοντικό φαινόμενο, όπου οι επιβαρυντικές συνθήκες χρειάζεται να αναζητηθούν στο ίδιο το άτομο, την οικογένεια του, το εγγύς αλλά και το ευρύτερο περιβάλλον που ζει, καθώς και μέσα στις ιδιαίτερες κοινωνικοπολιτικές συνθήκες που επικρατούν την εκάστοτε χρονική περίοδο.

Η εξάρτηση, έχει απασχολήσει ερευνητές διαφόρων ειδικοτήτων και έχει αποτυπωθεί σε πολλά άρθρα και μελέτες. Δεδομένου ότι η εξάρτηση εμφανίζεται ως παθολογία, όχι μόνο του ατόμου, αλλά και ως σύμπτωμα κοινωνικό, έχουν υπάρξει μελέτες που έχουν ως βάση ιδεολογικές ή πολιτικές θέσεις. Οι κυρίαρχες θεωρίες, ουσιαστικά μπορούν να ενταχθούν σε δυο αιτιολογικές θεωρήσεις της ουσιοεξάρτησης. Τη βιολογική όπου εντάσσονται οι γενετικές έρευνες καθώς και οι έρευνες σε σχέση με την λειτουργία των νευροδιαβιβαστών και την ψυχοκοινωνική που αφορά έρευνες για τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του ατόμου, την οικογένεια προέλευσης, το περιβάλλον που μεγαλώνει και που περιλαμβάνει, συγγενείς, παρέες ομότιμων, το σχολείο, καθώς και τις ιδιαίτερες κοινωνικοπολιτικές συνθήκες.

(Πουλόπουλος, 2011).

1. 3.1. ΚΕΝΤΡΟ ΘΕΡΑΠΕΙΑΣ ΕΞΑΡΤΗΜΕΝΩΝ ΑΤΟΜΩΝ –ΚΕΘΕΑ

Το πλαίσιο στο οποίο θα διεξαχθεί η έρευνα είναι το ΚΕΘΕΑ και ειδικότερα το θεραπευτικό πρόγραμμα ΚΕΘΕΑ ΕΝ ΔΡΑΣΕΙ που δραστηριοποιείται στα πλαίσια του σωφρονιστικού συστήματος. (www.kethea.gr).

Το ΚΕΘΕΑ ξεκίνησε τη λειτουργία του το 1983, με τη δημιουργία της πρώτης θεραπευτικής κοινότητας ΚΕΘΕΑ ΙΘΑΚΗ στην Θεσσαλονίκη και αποτελεί σήμερα τον φορέα με το μεγαλύτερο δίκτυο υπηρεσιών στην Ελλάδα. Όλες οι υπηρεσίες του ΚΕΘΕΑ παρέχονται δωρεάν και αφορούν υπηρεσίες πρόληψης, μείωσης βλάβης, κινητοποίησης για θεραπεία, απεξάρτησης και κοινωνικής επανένταξης.

Στη διάρκεια της απεξάρτησης στα θεραπευτικά προγράμματα του ΚΕΘΕΑ η εξάρτηση αντιμετωπίζεται ως το σύμπτωμα του προβλήματος και κατά συνέπεια δίνεται έμφαση

A) στην ενεργητική συμμετοχή του υπό απεξάρτηση ατόμου και στην διερεύνηση από τον ίδιο των ιδιαίτερων λόγων που τον οδήγησαν στην εμπλοκή του με τις ουσίες και

B) στην τροποποίηση των παρελκόμενων συμπεριφορών του εξαρτημένου. Στη διαδικασία της συμβουλευτικής και της θεραπείας παρέχεται υποστήριξη σε όλους τους τομείς της ζωής του. Όπως διασύνδεση με υπηρεσίες υγείας για ιατρικά θέματα που αντιμετωπίζει, νομική υποστήριξη, υποστήριξη της οικογένειας και του κοντινού περιβάλλοντος του, επαγγελματικός προσανατολισμός, εκπαίδευση και κατάρτιση, υποστήριξη στην ισότιμη κοινωνική του επανένταξη.

Όλες οι υπηρεσίες παρέχονται με την εθελοντική συμμετοχή του ατόμου που αντιμετωπίζει το πρόβλημα, προσδοκώντας την ενεργητική συμμετοχή του. Δεν χορηγούνται υποκατάστατα καθώς ο στόχος είναι η ψυχική απεξάρτηση και η ισότιμη κοινωνική επανένταξη του ατόμου.

Το ΚΕΘΕΑ υποστηρίζει επίσης άτομα που αντιμετωπίζουν προβλήματα εξάρτησης με τον ο τζόγο, τη χρήση του διαδικτύου και του αλκοόλ (www.kethea.gr).

1.3.2. ΤΟ ΚΕΘΕΑ ΕΝ ΔΡΑΣΕΙ

Το ΚΕΘΕΑ ΕΝ ΔΡΑΣΕΙ είναι το πρώτο ολοκληρωμένο πρόγραμμα στην Ελλάδα, που παρείχε υπηρεσίες κινητοποίησης και θεραπείας απεξάρτησης, (λειτουργήσε την πρώτη θεραπευτική κοινότητα στο χώρο των σωφρονιστικών καταστημάτων στην Ελλάδα στις 7-2-2000) εντός και εκτός σωφρονιστικού συστήματος καθώς και δυνατότητα κοινωνικής επανένταξης χρηστών, που έχουν βιώσει ή βιώνουν εγκλεισμό.

Η ομάδα - στόχος του προγράμματος ΚΕΘΕΑ ΕΝ ΔΡΑΣΕΙ είναι άτομα που εκτός από την εξάρτηση έχουν βιώσει ή βιώνουν εγκλεισμό. Παρέχονται υπηρεσίες μείωσης βλάβης, ενημέρωσης και κινητοποίησης για ένταξη σε υπηρεσίες συμβουλευτικής , θεραπείας εντός και εκτός σωφρονιστικού συστήματος καθώς και υπηρεσίες κοινωνικής επανένταξης.

Το ΚΕΘΕΑ ΕΝ ΔΡΑΣΕΙ (θεραπευτικό πρόγραμμα που παρέχει τις υπηρεσίες του δωρεάν, με την ενεργητική συμμετοχή των υπό απεξάρτηση μελών και χωρίς την χρήση υποκατάστατων) παρέχει υπηρεσίες στο Νοσοκομείο των Φυλακών Κορυδαλλού Αγ.Παύλος, στις Γυναικείες Φυλακές Κορυδαλλού ,στις Δικαστικές (αντρικές) Φυλακές Κορυδαλλού ,στις Γυναικείες Φυλακές Ελεώνα Θηβών και στη Λιβαδειά με τη λειτουργία Συμβουλευτικών Κέντρων και Θεραπευτικών Κοινοτήτων. Στις Γυναικείες και στις Δικαστικές Φυλακές Κορυδαλλού καθώς και στις Γυναικείες Φυλακές στον Ελεώνα Θηβών, λειτουργεί ομώνυμη **θεραπευτική Κοινότητα σε ειδικά παραχωρημένο χώρο**. Το καθημερινό πρόγραμμα περιλαμβάνει υπηρεσίες **θεραπείας, εκπαίδευσης και κατάρτισης**.

Υπηρεσίες μείωσης βλάβης, ενημέρωσης και κινητοποίησης για ένταξη σε υπηρεσίες θεραπείας παρέχονται στο Νοσοκομείο Κρατουμένων Κορυδαλλού «Άγιος Παύλος» και στον Συμβουλευτικό Σταθμό Λιβαδειάς ΚΕΘΕΑ.

Υπηρεσίες μείωσης βλάβης, ενημέρωσης και κινητοποίησης για ένταξη σε υπηρεσίες θεραπείας καθώς και υπηρεσίες απεξάρτησης, σε ειδικά διαμορφωμένους χώρους όπου λειτουργούν θεραπευτικές κοινότητες, λειτουργούν στις Γυναικείες Φυλακές Κορυδαλλού, στις Δικαστικές Φυλακές Κορυδαλλού και στην κλειστή Γυναικεία Φυλακή Ελαιώνα Θηβών. Οι θεραπευτικές κοινότητες λειτουργούν καθημερινά και το ημερήσιο πρόγραμμα περιλαμβάνει ομάδες εργασίας με στόχο την

αυτοεξυπηρέτηση των μελών, ατομική και ομαδική θεραπεία, επαγγελματικό προσανατολισμό και εκπαίδευση.

Μετά την αποφυλάκιση τους, τα μέλη του προγράμματος συνεχίζουν την θεραπεία τους στο Κέντρο Υποδοχής και Επανάταξης ΚΕΘΕΑ ΕΝ ΔΡΑΣΕΙ, με στόχο την ολοκλήρωση της θεραπείας τους και την ομαλή τους προσαρμογή στο κοινωνικό σύνολο.

Βασικοί στόχοι της θεραπείας είναι

- η συνειδητοποίηση των επιβαρυντικών παραγόντων που τους οδήγησαν στην χρήση και η τροποποίηση τους,
- η συνειδητοποίηση μη λειτουργικών αποφάσεων, συμπεριφορών, ρόλων και η αλλαγή τους,
- η επεξεργασία τυχών τραυματικών γεγονότων,
- η απόκτηση κοινωνικών δεξιοτήτων, η βελτίωση αυτοπεποίθησης και αυτοεκτίμησης,
- η φροντίδα υγείας,
- η διευθέτηση νομικών εκκρεμοτήτων,
- η βελτίωση των οικογενειακών σχέσεων, ο επαγγελματικός προσανατολισμός και
- η επανασύνδεσή τους με υπηρεσίες εκπαίδευσης και
- γενικότερα η δημιουργία ενός υγιούς κοινωνικού δικτύου.

Μετά την ολοκλήρωση της κύριας φάσης θεραπείας, το άτομο υποστηρίζεται στην φάση της κοινωνικής του επανένταξης, με κύριο στόχο την «επί ίσοις όροις» επανένταξή του στην κοινωνία.

Κύριοι στόχοι αποτελούν

- η ανεύρεση εργασίας με τα νόμιμα δικαιώματα,
- η αυτονομία του στη στέγαση και στη διατροφή
- η συνέχιση της εκπαίδευσης με βάση τους άξονες του επαγγελματικού προσανατολισμού,
- η δημιουργία υγιούς κοινωνικού δικτύου,
- η κοινωνική του δραστηριοποίηση μέσω ατομικού και ομαδικού εθελοντισμού,
- η πρόληψη υποτροπής με έμφαση στα θετικά σημεία της προσωπικής και κοινωνικής εξέλιξης κατά τη διάρκεια όλων των φάσεων της θεραπείας καθώς και η επεξεργασία νέων

θεραπευτικών θεμάτων που προκύπτουν πια από την ομαλή του ένταξη στην κοινωνία.

Οι θεραπευτικές υπηρεσίες στις οποίες εντάσσεται και η Μονάδα Οικογενειακής Υποστήριξης ,πλαισιώνονται από τις διοικητικές υπηρεσίες οι οποίες αποτελούνται από:

- τη Γραμματεία του προγράμματος,
- το Λογιστήριο,
- το Τμήμα Εκπαίδευσης,
- το Τμήμα Έρευνας και Τεκμηρίωσης,
- την Υπηρεσία Νομικής Εκπροσώπησης (Κεντρικές Υπηρεσίες ΚΕΘΕΑ)

Η Μονάδα της Κοινωνικής Επανάταξης ΚΕΘΕΑ ΕΝ ΔΡΑΣΕΙ, θα αποτελέσει το πεδίο της ερευνητικής δράσης , από όπου θα ληφθούν οι συνεντεύξεις με τα άτομα που αποτελούν το δείγμα της έρευνας.

1.4 ΣΚΟΠΟΣ ΤΗΣ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗΣ

Ο σκοπός της παρούσας εργασίας, είναι η ποιοτική διερεύνηση της σχέσης των συνθηκών στην ζωή του εξαρτημένου ατόμου, στα πλαίσια της οικογένειας του, και της εξάρτησης, όπως βιώνεται και ερμηνεύεται από τον ίδιο τον εξαρτημένο.

Η κατανόηση των αιτιολογικών παραγόντων της εξάρτησης, σε μια πιο ειδική ομάδα εξαρτημένων, που βιώνει πέρα από το στίγμα της εξάρτησης και το στίγμα του εγκλεισμού σε σωφρονιστικό κατάστημα, λόγω της εμπλοκής του σε παραβατική συμπεριφορά, μπορεί να αποτελέσει αφορμή για τον επανασχεδιασμό των υπηρεσιών θεραπείας και κοινωνικής τους επανένταξης.

1.4.1. ΘΕΩΡΗΤΙΚΟΙ ΣΤΟΧΟΙ

Η επισκόπηση της βιβλιογραφίας είναι πολύ σημαντική για την παρούσα μελέτη δεδομένου ότι θα δώσει την δυνατότητα για πιο ολοκληρωμένη μελέτη του φαινομένου της εξάρτησης. Πιο συγκεκριμένα :

1) Θα πραγματοποιηθεί βιβλιογραφική επισκόπηση της έννοιας του συνδρόμου της εξάρτησης.

2) Θα πραγματοποιηθεί βιβλιογραφική επισκόπηση των βιολογικών και ψυχοκοινωνικών αιτιών της εξάρτησης.

1.4.2. ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟΙ ΣΤΟΧΟΙ

Ο σκοπός της παρούσας εργασίας είναι η διερεύνηση σε βάθος της σχέσης των συνθηκών που επικρατούν στην νεαρή ηλικία, των μετέπειτα εξαρτημένων, στα πλαίσια της οικογένειάς τους, όπως αυτή βιώνεται και ερμηνεύεται από τους ίδιους τους εξαρτημένους. Ο στόχος θα επιτευχθεί μέσω της εστίασης στους ερευνητικούς στόχους της έρευνας.

Οι ερευνητικοί στόχοι είναι:

1) Να διερευνηθούν οι συνθήκες που συμβάλλουν στην μετέπειτα εξάρτηση του ατόμου στο πλαίσιο της οικογένειάς του.

2) Να αναδειχθεί η επίδραση των επιβαρυντικών αυτών συνθηκών στη ζωή των εξαρτημένων ,να συνδεθεί με την ερμηνεία που έδωσαν οι ίδιοι όταν το βίωναν κατά την διάρκεια της παιδικής τους ηλικίας και κυρίως στα πλαίσια της οικογένειάς τους.

2. ΘΕΩΡΗΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

Η αποτύπωση των συνθηκών που συμβάλλουν στην εξάρτηση δεν μπορεί να διατυπωθεί μέσα από μια μονόπλευρη θεωρία. Οι επιβαρυντικοί παράγοντες στην ζωή ενός ατόμου, που των οδηγούν στην επαφή του με την ουσία και στην εξάρτηση τελικά, διαμορφώνονται μέσα από ένα συνδυασμό διαφορετικών βιωμάτων και επιρροών που δέχεται.

Ο προσανατολισμός των ερευνητών, η εστίαση σε μια πλευρά του φαινομένου και η υιοθέτηση από την πλευρά τους συγκεκριμένων μεθόδων και τεχνικών, οδηγούν συχνά σε μια μονομερή θεώρηση του φαινομένου της εξάρτησης. Η παραπάνω πρακτική έχει οδηγήσει, στο να διατυπωθούν θεωρίες οι οποίες εστιάζουν σε διαφορετικές πλευρές της ζωής του εξαρτημένου και λειτουργούν συχνά ανταγωνιστικά μεταξύ τους. (Λιάππας, 1992).

Η εξάρτηση επηρεάζει σημαντικές πλευρές της ζωής του ατόμου και δημιουργεί προβλήματα σε συμπεριφοριστικά και γνωστικά πεδία. Εμφανίζουν μη οργανωμένη σκέψη και το σύστημα αξιών τους είναι αδόμητο και συχνά εμφανίζουν αντικοινωνική συμπεριφορά. (De Leon, 2000).

Τα τελευταία έτη οι παραπάνω διαφωνίες έχουν εκλείψει και οι διαφορετικοί προσανατολισμοί έχουν οδηγήσει σε μια κατεύθυνση συνθετικής θεώρησης του φαινομένου που επιτρέπει των συνδυασμό της επιστημονικής γνώσης και πρακτικής.

2.1. ΤΟ ΣΥΝΔΡΟΜΟ ΤΗΣ ΕΞΑΡΤΗΣΗΣ

Σύμφωνα με τον Παπαδόπουλο Νίκο στο Λεξικό της Ψυχολογίας, η φυσική οργανική εξάρτηση αποτελεί κατάσταση κατά την οποία ο οργανισμός έχει την ανάγκη της ναρκωτικής ουσίας για να μπορέσει να διατηρήσει την βιολογική του ομοιόσταση. Η έλλειψη της ουσίας από τον οργανισμό συνδέεται με το λεγόμενο σύνδρομο στέρησης. Με βάση τα παραπάνω, θεωρείται πως στην εξάρτησης παίζουν ρόλο και οι ψυχολογικοί παράγοντες. Αρκετοί όμως ερευνητές περιορίζουν τους παράγοντες αυτούς στις καταστάσεις, όπου η χρήση ναρκωτικών ουσιών γίνεται για λόγους ανεξάρτητους από την ανακούφιση των οργανικών συμπτωμάτων στέρησης. (Παπαδόπουλος, 2005).

Η εξάρτηση σύμφωνα με την Διεθνή Στατιστική Ταξινόμηση Νόσων Και Συναφών Νοσημάτων Υγείας (ICD-10) ορίζεται ως εξής: *“Μια ομάδα συμπεριφοριστικών, νοητικών και φυσιολογικών εκδηλώσεων που αναπτύσσονται μετά από επαναλαμβανόμενη χρήση ουσίας και που τελικά περιλαμβάνουν την έντονη επιθυμία λήψης της ουσίας, την δυσκολία ελέγχου της χρήσης της, την επιμονή στην χρήση της, παρά τις βλαπτικές συνέπειες, την υψηλότερη προτεραιότητα που δίνεται στην χρήση της ουσίας σε σύγκριση με άλλες δραστηριότητες και υποχρεώσεις, την αυξημένη αντοχή και μερικές φορές την κατάσταση σωματικής απόσυρσης (στερήσης)”*. Διεθνή Στατιστική Ταξινόμηση Νόσων Και Συναφών Νοσημάτων Υγείας, (ICD-10). (Παγκόσμιος Οργανισμός Υγείας, 2008).

Η εξάρτηση θεωρείται διαταραχή της προσωπικότητας. Τα άτομα μπορεί να διαφέρουν αναφορικά με την ουσία που χρησιμοποιούν, αλλά επηρεάζει τους περισσότερους τομείς λειτουργίας του ατόμου. Το άτομο παρουσιάζει διαταραχές συμπεριφοριστικές, γνωστικές και διαταραχές διάθεσης, όπως επίσης και ιατρικά προβλήματα. Υπάρχουν σημαντικές ελλείψεις σε δεξιότητες επικοινωνίας, σε γραφή και ανάγνωση, καθώς και ελλείψεις, όσο αφορά, τα προσόντα για την αγορά εργασίας. (De Leon, 1994).

Στα πλαίσια των αντιλήψεων των θεραπευτικών προγραμμάτων απεξάρτησης, η διαταραχή της εξάρτησης ουσιών αποτελεί ένα σύμπτωμα που εκφράζεται με δυσκολίες σε γνωστικά και

συμπεριφοριστικά επίπεδα καθώς και σε αυτό της ψυχικής διάθεσης. Τα παραπάνω συμπτώματα συνήθως προϋπάρχουν της συνάντησης του ατόμου με τις ουσίες και την εξάρτηση.

Το εξαρτημένο άτομο, αδιαφορεί για σημαντικούς τομείς της ζωής του, όπως υγεία, οικογένεια, εργασία, κοινωνικές σχέσεις, εκπαίδευση, νομικά ζητήματα, κ.λπ. θέτοντας τον εαυτό του συχνά σε καταστάσεις υψηλού κινδύνου. Η συνεχής ενασχόληση του με τις ουσίες και η αδυναμία διακοπής αυτής, τους οδηγεί συχνά στο να θέτουν τον εαυτό τους στο περιθώριο αγνοώντας σημαντικές πλευρές της ζωής τους, όπως το επάγγελμα, η φροντίδα της υγείας τους, οι κοινωνικές τους σχέσεις, το νομικό πλαίσιο μέσα στο οποίο κινείται κάθε πολίτης κ.λπ.

Στα βασικά χαρακτηριστικά ενός εξαρτημένου από ουσίες συγκαταλέγονται η ανασφάλεια και η κοινωνική ανωριμότητα, ο ηδονισμός, ο εγωκεντρισμός καθώς και η ανικανότητα να αντιμετωπίσουν τις δυσκολίες της καθημερινότητας και τα προβλήματα που προκύπτουν, παίρνοντας αποφάσεις σημαντικές για την ζωή τους, η οποίες θα τους οδηγήσουν να ξεπεράσουν έντονα συναισθήματα και αγχώδεις καταστάσεις. (Μαρσέλος, 1997).

Ο εξαρτημένος εστιασμένος στην ενασχόληση του με την ουσία παραβλέπει άλλες πλευρές του όπως την συναισθηματική, κοινωνική, την ιδεολογική και άλλες πλευρές της ζωής τους. Η εξάρτηση οδηγεί στην πλήρη απομάκρυνση του ατόμου από την επαφή του με τα συναισθήματα του και γενικότερα με τον εαυτό του, τους ανθρώπους που τον περιστοιχίζουν και το ευρύτερο περιβάλλον του. (Μάτσα, 2000).

2.2. ΒΙΟΛΟΓΙΚΗ ΘΕΩΡΗΣΗ ΤΗΣ ΕΞΑΡΤΗΣΗΣ

Οι ερευνητές που λόγω της εκπαίδευσης τους, είχαν μια ιατροκεντρική προσέγγιση στην ερευνά τους για την εξάρτηση, προσπάθησαν να την συσχετίσουν με βιολογικούς και γενετικούς παράγοντες. Αφορμή στάθηκε το γεγονός, ότι πολλές διαταραχές της ψυχικής υγείας εμφανίζουν μια κληρονομικότητα. Οι περισσότερες έρευνες αφορούν τον αλκοολισμό. Οι γενετικοί παράγοντες και η επιρροή τους στην εμφάνιση της εξάρτησης έγινε κυρίως μέσα από μελέτες με παιδιά υιοθετημένα ή δίδυμα.

Οι έρευνες με υιοθετημένα παιδιά έδειξαν ότι η εξάρτηση σχετίζεται με την εξάρτηση από τις ουσίες των βιολογικών γονέων, παρότι δεν είχαν έρθει ποτέ σε επαφή μεταξύ τους. Σε μια ερευνά του ο Goodwin (1979) όπως

αναφέρει (Παπαναστασάτος, 2011), το 25/100 των αδερφών και συντρόφων που είχαν κάποιο εξαρτημένο συγγενή με αλκοόλ, είχαν και οι ίδιοι πρόβλημα κατάχρησης αλκοόλ. Παρόλα αυτά το περιβάλλον που μεγάλωσαν τα υιοθετημένα παιδιά (γονείς, φίλοι, σχολείο, εμπειρίες, κ.λπ.) ήταν διαφορετικό και άρα, μπορεί να ενισχύσει ή να αποτρέψει την εξάρτηση. Συνεπώς, οι έρευνες με υιοθετημένα παιδιά μπορεί να προσφέρουν σημαντικές ενδείξεις συσχέτισης αλλά δεδομένου του διαφορετικού περιβάλλοντος που διαβιώνουν δεν μπορούν να οδηγήσουν σε μια γραμμική συσχέτιση. (Παπαναστασάτος, 2011).

Επιπρόσθετα έρευνες σε υιοθετημένα παιδιά (Coronet et al, 1986), όπως αναφέρει ο Πουλόπουλος έδειξαν τη συσχέτιση της χρήσης ουσιών με την αντικοινωνική συμπεριφορά παρότι δεν είχαν έρθει σε επαφή μεταξύ τους. Βιολογικοί γονείς και προβληματική χρήση αλκοόλ συνιστά ένα παράγοντα αύξησης του κινδύνου για την εξάρτηση σε υιοθετημένα παιδιά, που δεν εμφανίζουν αντικοινωνική συμπεριφορά. Βάσει των ερευνών, φάνηκε ότι βιολογικοί γονείς με αντικοινωνική συμπεριφορά και αντίστοιχα βιολογικοί γονείς με προβληματική χρήση αλκοόλ οδηγούν γενετικά σε κατάχρηση ουσιών, χωρίς όμως να εξηγείται γιατί η επίδραση των βιολογικών γονέων είναι τόσο καθοριστική. (Πουλόπουλος, 2005).

Η εξάρτηση από οποιαδήποτε ουσία ορίζεται ως μια συμπεριφορά με πολλαπλά αίτια. Η βιολογική εξάρτηση έπεται των παραγόντων που επηρεάζουν αρχικά και ελέγχουν στην συνέχεια την συμπεριφορά του εξαρτημένου ατόμου. Προβλήματα σταθερά καθώς και καταστάσεις που βιώνει οδηγούν το άτομο να μην νιώθει άνετα και να καταφεύγει στην συνέχεια στην χρήση. (De Leon, 1994).

2.2.1 ΟΙ ΝΕΥΡΟΔΙΑΒΙΒΑΣΤΕΣ

Οι νευροδιαβιβαστές είναι χημικές ουσίες που τις παράγει ο ίδιος ο οργανισμός όπως η ντοπαμίνη, η σεροτονίνη, και οι ενδορφίνες. Επιδρούν σε υποδοχείς του εγκεφάλου και επηρεάζουν τη διάθεση και την συναισθηματική κατάσταση. Οι ενδορφίνες ανακαλύφθηκαν το 1973, ενώ η σεροτονίνη και η ντοπαμίνη έχουν ερευνηθεί, περισσότερο για την σχέση τους με την εξάρτηση. Οι ενδορφίνες έχουν επίδραση αντίστοιχων ουσιών, όπως το όπιο, η ηρωίνη και η μορφίνη. Η παυσίπονη δράση τους είναι 20-50 φορές πιο πάνω από τη μορφίνη και αποτελούν την αντίδραση του οργανισμού σε αγχωτικά συναισθήματα. Η αντοχή που αναπτύσσει το κάθε άτομο διαφέρει. Οι ενδορφίνες συνδέονται με νευρουποδοχείς που

μπλοκάρουν τα συναισθήματα του πόνου στο κεντρικό νευρικό σύστημα μέχρι να περιοριστούν από τα ένζυμα (ενδορφινάσες) που παράγει πάλι ο οργανισμός. Έτσι εξηγείται η διαφορετικότητα, στο επίπεδο αντοχής στο αίσθημα του πόνου. (Πουλόπουλος, 2005).

Η υπόθεση που τίθεται είναι ότι η ηρωίνη και άλλες ουσίες έρχονται να αντικαταστήσουν τη λειτουργία των ενδορφινών του οργανισμού, που υπολειτουργούν σε κάποια άτομα. Τα συγκεκριμένα άτομα που παρουσιάζουν την δυσλειτουργία, προχωρούν στην λήψη οπιοειδών ως αντιστάθμισμα της έλλειψης ενδορφίνης. Η εκούσια ή ακούσια διακοπή της, οδηγεί στο στερητικό σύνδρομο, δεδομένου ότι απελευθερώνονται οι υποδοχείς που δρούσαν οι ουσίες, όπως η ηρωίνη, αλλά και το νοραδρενεργικό σύστημα που συνδέεται με την αδρεναλίνη.

Την περίοδο όπου ο οργανισμός προσπαθεί να ανακτήσει την φυσιολογική λειτουργία, η παύση των ουσιών, όπως η ηρωίνη οδηγεί στο στερητικό σύνδρομο. (Παπαναστασάτος, 2007).

Η ντοπαμίνη η οποία συνδέεται με το σύστημα ανταμοιβής του εγκεφάλου, επηρεάζεται από την λήψη των ψυχοτρόπων ουσιών. Το ντοπαμινικό σύστημα παράγει μέσω της χρήσης ουσιών περισσότερη ντοπαμίνη. Η σεροτονίνη συμβάλει στα συναισθήματα, στη διάθεση και την αντίληψη του ατόμου και οποιαδήποτε έλλειψη της οδηγεί σε αρνητικά και επώδυνα συναισθήματα, αϋπνίες, κατάθλιψη και έλλειψη ορίων στην συμπεριφορά. (Πουλόπουλος, 2011).

Η εκτεταμένη χρήση ουσιών μπορεί να οδηγήσει σε μη αναστρέψιμες βλάβες στην λειτουργία των νευροδιαβιβαστών. Τα παραπάνω ερμηνεύουν αλλά και τεκμηριώνουν θεωρητικά την αναγκαιότητα χορήγησης οπιούχων (μεθαδόνη, βουπρενορφίνη κα.) στα άτομα αυτά μέσω προγραμμάτων υποκατάστασης. (Γαζγαλίδης, 2003).

Οι εξελίξεις σχετικά με τη δράση των νευροδιαβιβαστών, ώθησαν στη δημιουργία, από τις φαρμακευτικές εταιρίες, ουσιών όπως η μεθαδόνη και η βουπρενορφίνη. Άλλωστε και η ηρωίνη (το όνομα δόθηκε προς τιμή των ηρώων) ήρθε ως υποκατάστατο της μορφίνης (όνομα προς τιμή του θεού Μορφέα).

Τα προγράμματα υποκατάστασης εστιάζουν στη λειτουργία των νευροδιαβιβαστών, προβάλλοντας μια λύση για μία πλευρά του προβλήματος, αγνοώντας άλλες σοβαρές πτυχές της εξάρτησης. (Πουλόπουλος, 2011).

2.3 ΨΥΧΟΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

Η ψυχοκοινωνική προσέγγιση της εξάρτησης εστιάζει σε παράγοντες πέρα από τους νευροβιολογικούς μηχανισμούς του ατόμου. Ουσιαστικά η ψυχοκοινωνική προσέγγιση εστιάζει στο ίδιο το άτομο και την προσωπικότητά του καθώς και σε άλλους σημαντικούς παράγοντες, όπως η οικογένεια του, το σχολείο, η επίδραση της παρέας ομότιμων και οι κοινωνικό-πολιτικές συνθήκες που βιώνει το άτομο και ιδιαίτερα στην νεαρή του ηλικία.

2.3.1 ΨΥΧΟΛΟΓΙΚΟΙ ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ

Η ερμηνεία της εξάρτησης από αρκετούς ψυχαναλυτές, εστίασε στην θεώρηση ότι ψυχικά τραύματα και δύσκολα περιστατικά που βίωσε το άτομο στην παιδική του ηλικία αυξάνουν την επικινδυνότητα για την εμφάνιση της εξάρτησης στην ενήλικη ζωή. Ουσιαστικά οι ψυχαναλυτές ορίζουν τις ουσίες ως υποκατάστατο της σεξουαλικής ικανοποίησης και ως απόρροια των παραπάνω δυσκολιών που μπορεί να βίωσε στα πρώτα του χρόνια ο εξαρτημένος. Η συνάντηση με την ουσία, σηματοδοτεί την έναρξη ουσιαστικά του μηχανισμού αυτοθεραπείας, μέσα από την λήψη της ουσίας που λαμβάνεται ως ανακούφιση των συναισθημάτων που έχουν βιώσει. (Πουλόπουλος, 2011).

Γεγονότα όπως, περιστατικά απώλειας, βίας, σεξουαλικής κακοποίησης, διαζυγίου, εγκατάλειψης κ.λπ. βιώνονται ως τραυματικά και καταλήγουν ως έντονα συναισθήματα, ανεπίλυτες συγκρούσεις και άγχος. Τα συναισθήματα αυτά μπορεί να οδηγήσουν το ίδιο το άτομο στην εξάρτηση. (Wormster, 1984).

Συσχέτιση περιστατικών σωματικής και σεξουαλικής κακοποίησης με τη χρήση ουσιών, δείχνουν ότι η εμφάνιση είναι πολύ πιο συχνή σε χρήστες από τα άτομα που δεν είναι εξαρτημένα. Σε ποιοτική ανάλυση (Πουλόπουλος 2000) που πραγματοποιήθηκε και αφορούσε στην ανάλυση βιογραφιών γυναικών, φάνηκε ότι υπήρχε ταυτόχρονη χρήση με άλλο μέλος της οικογένειάς τους, καθώς και ότι ένα μεγάλο ποσοστό 80 /100 είχε κακοποιηθεί σεξουαλικά. Η χρήση ουσιαστικά έρχεται ως ένα καταπραϋντικό έντονων συναισθημάτων που βιώνει το ίδιο το άτομο και επιθυμεί να αποφύγει έστω και προσωρινά. Οι ψυχαναλυτικές θεωρίες αντιμετωπίστηκαν με κριτική κυρίως όσο αφορά την απαισιοδοξία σχετικά με την έκβαση της θεραπείας και τα μεθοδολογικά εργαλεία. (Πουλόπουλος, 2011).

Η σεξουαλική κακοποίηση ενός παιδιού στο πλαίσιο της οικογένειας του σε αποτελεί ένα θέμα που λόγω της κοινωνικής αποδοκίμασias και της αποστροφής που προκαλεί, παραμένει συχνά, ένα καλά κρυμμένο μυστικό. Η κακοποίηση αποτελεί τροχοπέδη στην ανάπτυξη της εμπιστοσύνης του παιδιού προς τον γονιό αλλά και στην δημιουργία υγιούς ερωτικής σχέσης στο μέλλον, ως ενήλικας. (Γιωτάκος, Τσιλιάκου, 2008).

Πέρα από τις ψυχαναλυτικές θεωρίες υπάρχουν ψυχολογικές προσεγγίσεις που εστιάζουν στην εφηβεία. Πιο συγκεκριμένα συνδέουν την ανάγκη των εφήβων για καινούργια ερεθίσματα, συγκινησιακή φόρτιση και την απόκτηση νέων εμπειριών μέσω της χρήσης ουσιών. (Cloninger, 1988).

Η ιδιοσυγκρασία, επίσης έχει ερευνηθεί και ορίζει τα ιδιαίτερα, ψυχολογικά χαρακτηριστικά που μπορεί να υπάρχουν από τη βρεφική ηλικία και επηρεάζουν σημαντικά την συμπεριφορά και την εξέλιξη της προσωπικότητας του. (Kamner, 1994).

Η εξάρτηση, μέσα σε ένα διαπροσωπικό αλληλοεξαρτώμενο σύστημα που αποτελείται από τον εξαρτημένο και τους γονείς του, μπορεί να οριστεί ως μια προσπάθεια του συστήματος, να διατηρήσει την ισορροπία του. (Stanton, Todd, 1982).

Η εξάρτηση δεν αποτελεί απόρροια μιας ιδιαίτερης ψυχοδιανοητικής δομής, μα μια μάλλον (οικονομική) λύση η οποία συμβάλλει στην αποσόβηση των συγκρούσεων. (Balier, 1998).

Οι εξαρτημένοι εμφανίζουν χαμηλή εκτίμηση και αντίληψη της εικόνας του εαυτού, αναφορικά με τις ηθικές τους αρχές και τις σχέσεις τους με την οικογένεια τους. Η χαμηλή αυτοεκτίμηση έχει συνήθως προηγηθεί της χρήσης και είναι συνήθως αποτέλεσμα παιδικών εμπειριών όπως σεξουαλική, σωματική και συναισθηματική κακοποίηση, δυσκολίες στο σχολείο, παραμέληση, άγχος και ενοχή για τυχόν αποτυχίες του. (De Leon, 2000).

Κατά την ανάπτυξη της προσωπικότητας, ενισχύει την διαμόρφωση της ταυτότητας, τόσο μέσω της εσωτερίκευσης αντικειμένων με τα οποία ταυτίζεται, όπως πρόσωπα ή και κοινωνικές ομάδες, όσο και μέσω των δεσμών με τα παραπάνω. Έτσι η ταυτότητα, συνδέεται όχι μόνο με το πώς το άτομο βλέπει τον εαυτό του, αλλά και το πως οι άλλοι τον αντιλαμβάνονται. Η διαρκής δόμηση της ταυτότητας, έχει ανάγκη

ταυτίσεως που να του παρέχει το αίσθημα ασφάλειας και αξίας. (Μάτσα, 2001).

Η χρήση ουσιών έχει σχετιστεί με την ψυχολογική πίεση.

Ειδικότερα η χρήση ουσιών και αλκοόλ έχουν σχετιστεί μέσω μελετών με την ανάγκη των ατόμων να μειώσουν την ψυχολογική πίεση που βιώνουν. (Aseltine G Gore, 2000).

2.3.2 Ο ΡΟΛΟΣ ΤΗΣ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΣ

Ο ρόλος της οικογένειας στην έναρξη της χρήσης ουσιών είναι αναμφισβήτητα πολύ σημαντικός. Μέσα στην οικογένεια του το παιδί βιώνει τις πρώτες του εμπειρίες που θα επηρεάσουν την επαφή του με την υπόλοιπη κοινωνία. Στον κόλπο της οικογένειας θα υιοθετήσει πρότυπα συμπεριφοράς, στάσεις και τρόπους επικοινωνίας όπως και θα κάνει κτήμα του αξίες που θα στηρίξουν την εξέλιξη της αυτοεκτίμησης του.

Η διαμόρφωση της ταυτότητας και της προσωπικότητας του παιδιού επηρεάζεται από φαινόμενα πολιτισμικής αποξένωσης και πρόσμειξης. Μπορεί ο ίδιος να είναι θύμα αναστάτωσης που προκαλείται στην οικογένεια, λόγω ασυμβατότητας των αξιών της οικογένειας και του περιβάλλοντος που ζουν. Μπορεί, επίσης να παρακολουθεί τις συγκρούσεις των γονέων του με τους δικούς τους γονείς και ο ίδιος να αναλαμβάνει τότε το ρόλο του απλού θεατή ή του ανθρώπου που παίρνει θέση για αυτά που αντιλαμβάνεται..

Οι συγκρούσεις και οι πολιτισμικές διαστάσεις του δημιουργούν ψυχικές οδύνες οι οποίες είναι κατά κύριο λόγο γνωστικές. Ο εγκλωβισμός του σε αυτές, δεν του επιτρέπει να συγκροτήσει την προσωπικότητα και την ταυτότητά του, μέσω της υιοθέτησης κανονιστικών αναφορών, αναπαραστάσεων και ενός συστήματος αξιών. (Sylvie Angel-Pierre, 2010).

Σε μια οικογένεια όπου υπάρχουν έντονες συγκρούσεις και στρες, το υποσύστημα των συζύγων συνήθως «φορτώνει» το πρόβλημα σε ένα παιδί, σε μια προσπάθεια να ισορροπήσει, με αποτέλεσμα να διώχνει το «προβληματικό παιδί». Το παιδί αυτό αναλαμβάνει κατά ένα τρόπο το πρόβλημα της οικογένειας, αναπτύσσοντας διάφορα προβλήματα ή και πιο σοβαρά συμπτώματα. (Παπαδιώτη - Αθανασίου, 2006).

Η κοινωνικοποίηση του ατόμου, επηρεάζεται από τα χαρακτηριστικά της οικογένειας προέλευσης του. Χαρακτηριστικά όπως η δομική και η λειτουργική αποδιοργάνωση επηρεάζουν το τρόπο κοινωνικοποίησης του ατόμου. Ως **δομική αποδιοργάνωση** ορίζεται η απουσία ενός μέλους της οικογένειας π.χ. πατέρας, λόγω χωριστής διαβίωσης, διαζυγίου, θανάτου ή και έλλειψη νόμιμου γάμου μεταξύ των συντρόφων. Ως **λειτουργική αποδιοργάνωση**, ορίζεται μια σοβαρή διαταραχή στο συναισθηματικό κλίμα της οικογένειας που μπορεί να επηρεάσει πολύ περισσότερο από μια δομική αποδιοργάνωση (διαλυμένη οικογένεια, broken home). (Λαμπροπούλου, 1994).

Σε έρευνα που πραγματοποιήθηκε το 2000 σε 34 σχολεία δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης και περιελάμβανε 1222 μαθητές και αφορούσε στην έκθεση των μαθητών σε ουσίες και στην χρήση, φάνηκε ότι ο κύριος κίνδυνος έκθεσης ήταν οι συναναστροφές των ιδίων με άτομα της οικογένειας τους και φίλους. Οι δραστηριότητες του κοντινού περιβάλλοντος τους ήταν πιθανό να τους φέρει σε επαφή με τις ουσίες. Το γεγονός ότι το νεαρό της ηλικίας δεν τους δίνει την δυνατότητα απόδρασης από την οικογενειακή εστία, αυξάνει τον κίνδυνο επαφής με τις ουσίες. (Περιοδικό εξαρτήσεις, 2004).

- Το πλαίσιο της οικογένειας, μέσω των γονέων, αλλά και σημαντικών άλλων, όπως αδέρφια, παππούδες, κοντινοί συγγενείς, θα βοηθήσουν το παιδί να καλύψει τις βασικές του ανάγκες (τροφή, ύπνος, ένδυση, κ.λπ.) και θα το εκπαιδεύσουν σε αυτές. Το παραπάνω, επιτυγχάνεται και μέσω της μίμησης. Επίσης, το παιδί θα υποστηριχτεί στην ανάπτυξη των νοητικών του λειτουργιών μέσα από δραστηριότητες με τους γονείς αλλά και μέσα από τη φοίτησή του στο δημοτικό σχολείο.
- Οι γονείς εκπαιδεύουν επίσης τα παιδιά τους σε σχέση με τον κοινωνικό τους ρόλο, όσο αφορά το φύλο τους, διαφοροποιώντας για παράδειγμα την ενδυμασία τους. Τα ΜΜΕ θα συμβάλλουν στην διαπαιδαγώγηση ανάλογα με το φύλο, μέσω των προτύπων που προβάλλονται στις τηλεοπτικές σειρές. (Λαμπροπούλου, 1994).
- Πολύ σημαντικό είναι επίσης, ότι η οικογένεια θα το βοηθήσει να ωριμάσει συναισθηματικά και να ενταθεί ομαλά στο περιβάλλον του.

Η οικογένεια και πιο συγκεκριμένα οι γονείς συντελούν στην ουσιαστική αυτονόμηση του παιδιού. Την περίοδο της εφηβείας η ουσιαστική αυτονόμηση του παιδιού, μπορεί να ανασταλεί στην περίπτωση, όπου

ένας τουλάχιστον γονιός ή και οι δυο, προστατεύουν την θέση τους στην δομή της οικογένειας, μέσω της θυσίας της γενιάς των παιδιών. (Sylvie Angel-Pierre, 2010).

- Οι γονείς, εφοδιάζουν το παιδί με αγάπη και στοργή ενισχύοντας το να αποκτήσει αυτοπεποίθηση και αυτοεκτίμηση. Με τον τρόπο αυτό θα βοηθηθεί να ωριμάσει συναισθηματικά και να ενταχθεί ομαλά στο περιβάλλον του. Κατά συνέπεια μαθαίνει να παίρνει αποφάσεις στη ζωή του, συμμορφούμενος με το ευρύτερο περιβάλλον αβίαστα, διατηρώντας την δυνατότητα του να πρωτοτυπεί και έχοντας ένα ξεκάθαρο σύστημα αξιών, απαλλαγμένο από προκαταλήψεις. (Αναστασίου, Ρούσης, 2007).

Οι γονείς παίζουν ένα πολύ σημαντικό ρόλο στην έναρξη της εξάρτησης και ιδιαίτερα στην εφηβεία, λόγω των διαδικασιών μίμησης και μάθησης. Οι οικογένειες χρηστών, όπου ο ένας τουλάχιστον γονέας είναι χρήστης ουσιών, αυξάνουν την πιθανότητα για τους εφήβους να υιοθετήσουν συγκεκριμένα πρότυπα συμπεριφοράς με τα οποία έχουν εκπαιδευτεί να αναγνωρίζουν τα συναισθήματα τους, να τα επικοινωνούν και να επιλύουν συγκρούσεις. Επίσης ο κίνδυνος για τους εφήβους αυξάνει σε μια δυσλειτουργική οικογένεια, στην οποία υπάρχει έλλειψη ορίων, επικοινωνίας και παραμέληση. Τα παραπάνω, δυσκολεύουν την ομαλή συναισθηματική ανάπτυξη και την ένταξη του έφηβου στο κοινωνικό του περίγυρο.

Η οικογένεια ως σύστημα, μπορεί ασυνείδητα να χρησιμοποιεί την εξάρτηση ενός μέλους της, προκειμένου να δώσει λύσεις σε αγωνίες και προβλήματα που μπορεί να αντιμετωπίζει. Σε έρευνα που πραγματοποιήθηκε σε τρεις χώρες (Ελλάδα, Ιταλία, Δανία) φάνηκε, ότι οι έφηβοι που είχαν αντιμετωπίσει είτε ένα διαζύγιο γονέων, είτε κάποιο σοβαρό πρόβλημα στην οικογένεια όπως μετανάστευση, απουσία γονέα λόγω θανάτου ή απομάκρυνσης, είτε είχαν δει εικόνες κακοποίησης μέλους της οικογενείας όπως η μητέρα γεγονός που καταγράφεται συχνά. Σημαντικό είναι επίσης ότι ένα 50/100 των εφήβων έχουν ένα κοντινό συγγενή αλκοολικό ή εξαρτημένο. (Πουλόπουλος, 2001).

Ο ρόλος της Ελληνικής οικογένειας επηρεάζει την συμπεριφορά, είτε είναι θετική είτε είναι παρεκκλίνουσα. Το παιδί χτίζει την προσωπικότητά του και την συμπεριφορά του στην αρχή της παιδικής του ηλικίας, μέσα στο πλαίσιο της οικογένειας του. (Ρούσης, 2007)

Ένας θάνατος ή ένα σοβαρό πρόβλημα υγείας μπορεί να έχει σοβαρό αντίκτυπο στο ίδιο το άτομο και την οικογένεια του, στην περίπτωση που τα έντονα συναισθήματα δεν εκφραστούν ή δεν διαχειριστούν σε ατομικό όσο και σε επίπεδο του συνόλου της οικογένειας. (Sylvie Angel-Pierre, 2010).

Η ψυχική υγεία του ατόμου στην νεαρή ηλικία διαμορφώνεται μέσω αλληλεπίδρασης με το εγγύς περιβάλλον και κυρίως τη μητέρα και τον πατέρα και μετέπειτα με τους σημαντικούς άλλους. Η μάνα έχει ένα ρόλο στήριξης του παιδιού στην πράξη, μέσω της ουσιαστικής συναισθηματικής συναλλαγής με αυτό. (Μάτσα, 2001).

Εν κατακλείδι, είναι φανερό, ότι η οικογένεια είναι πολύ σημαντική, γιατί μέσω αυτής ένα παιδί μπορεί να καλύπτει τις βασικές του ανάγκες, να νιώθει ασφάλεια και εμπιστοσύνη και να αναπτύξει τις νοητικές του λειτουργίες. Εκπαιδεύεται να αναγνωρίζει τα συναισθήματα του και να τα εκφράζει προκειμένου να δημιουργεί σχέσεις. Να αναγνωρίζει τα δυνατά και αδύνατα σημεία του, έχοντας την ικανότητα να ζητά βοήθεια. Υποστηρίζεται και ενισχύεται στο να αποκτήσει αυτοπεποίθηση και αυτοεκτίμηση ώστε να στέκεται με σεβασμό απέναντι στους συνανθρώπους του και να εντάσσεται με θάρρος στο κοινωνικό σύνολο.

2.3.3. Η ΕΠΙΔΡΑΣΗ ΤΗΣ ΠΑΡΕΑΣ ΟΜΟΤΙΜΩΝ ΚΑΙ ΤΟΥ ΣΧΟΛΕΙΟΥ

Η εφηβεία είναι μια ιδιαίτερα δύσκολη περίοδος στην ζωή του ατόμου. Πολλές και σημαντικές αλλαγές συμβαίνουν στην ζωή του. Το σώμα του αλλάζει, οι απαιτήσεις στα πλαίσια της εκπαίδευσης του είναι αυξημένες, εντάσσεται σταδιακά σε νέες ομάδες, όπως αθλητικά σωματεία και δραστηριοποιείται περισσότερο στον ερωτικό τομέα .

Το αίσθημα της ανασφάλειας που νιώθουν οι έφηβοι την περίοδο της εφηβείας, μπορεί να μεταβληθεί με την είσοδο τους σε μια παρέα ομότιμων και την αίσθηση ότι ανήκουν σε μια ομάδα. Η είσοδος σε μια παρέα μπορεί να τον οδηγήσει στην υιοθέτηση διαφορετικών συμπεριφορών, μέσω της υποταγής του ακόμη και με σκληρούς όρους.

Την περίοδο της εφηβείας, ένας έφηβος βρίσκεται στην αναζήτηση ομάδων που έχουν υιοθετήσει παρόμοιους με εκείνον στόχους και αξίες. Οι απόψεις που έχει υιοθετήσει η ομάδα που επιθυμεί να ενταχθεί, μπορεί να είναι ικανές να τροποποιήσουν την συμπεριφορά του. Άλλωστε η επίδραση που ασκούν οι γονείς του μειώνεται και ο έφηβος επηρεάζεται

περισσότερο από το περιβάλλον στο οποίο εντάσσεται. (Λαμπροπούλου, 1994). (Λιάππας, 1992).

Ένα άτομο, μπορεί να ενδίδει στην επιρροή που δέχεται, ελπίζοντας ότι θα πετύχει ευνοϊκότερη αντίδραση από κάποιο άλλο άτομο ή ομάδα. Η ενδοτικότητα τού δίνει την ικανοποίηση της αποδοχής του. Το άτομο ταυτίζεται, δεχόμενο την επιρροή, διότι θέλει να φτιάξει ή να συντηρήσει μια σχέση με ένα πρόσωπο ή μια ομάδα. Με αυτό τον τρόπο το άτομο μπορεί να οδηγηθεί σε αλλαγή των στάσεων και των συμπεριφορών του. (Παπαστάμου, 1989).

Η μύηση στη χρήση γίνεται μέσα από την βοήθεια πιο έμπειρων χρηστών όπως συμβαίνει και με την χρήση πχ της κάνναβης. Οι πιο έμπειροι χρήστες θα διδάξουν τον νέο χρήστη πως να καπνίζει καθώς και την ποσότητα που θα χρησιμοποιεί, με στόχο να ρυθμίζει την αποτελεσματικότητά της ουσίας και να αποφεύγει τα δυσάρεστα συναισθήματα, εστιάζοντας στα ευχάριστα. (Becker, 2000).

Συχνά η έναρξη της χρήσης ουσιών, συνοδεύεται από δυσλειτουργίες στην εκπαιδευτική διαδικασία ή ακόμη και διακοπή της, καθώς και από παραβατικές συμπεριφορές. Η σχέση μεταξύ της έναρξης ουσιών και δυσκολιών στην παρακολούθηση του σχολείου, είναι αδιευκρίνιστο ως προς το τι προηγείται, δεδομένου ότι μπορεί να γίνονται και τα δύο. (Πουλόπουλος, 2011).

Στις σύγχρονες κοινωνίες, τα παιδιά στο σχολείο, αποκτούν γνώσεις που εξελίσσουν την πνευματική τους καλλιέργεια, εκπαιδεύονται να βάζουν στόχους και να τους εκπληρώνουν, μέσα σε ένα περιβάλλον συνεργασίας αλλά και αθέμιτου ανταγωνισμού. Διαμορφώνει προσδοκίες σχετικά με τους ρόλους στους οποίους πρέπει να ανταποκριθεί μεγαλώνοντας και αρχίζει να αναγνωρίζει τα δικαιώματα αλλά και τις υποχρεώσεις που θα έχει ως πολίτης της χώρας. Η κοινωνικοποίηση που συντελείται στο σχολείο εκτός από τον πνευματικό έχει και συναισθηματικό χαρακτήρα λόγω στοιχείων όπως η επαφή με τον δάσκαλο και η γνώμη του για αυτόν καθώς και η σχέση που διαμορφώνεται. (Λαμπροπούλου, 1994).

2.3.4. ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ-ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΣΥΝΘΗΚΕΣ

Η συμπεριφορά του ατόμου διαμορφώνεται όχι μόνο μέσα στην οικογένειά του αλλά και μέσα στο ευρύτερο περιβάλλον του. Σημαντικό ρόλο, μπορεί να παίξουν οι κανόνες που ισχύουν, οι οποίοι έχουν υιοθετηθεί από την πλειονότητα το κοινωνικού συνόλου και είναι καθοριστικοί στη διαμόρφωση της συμπεριφοράς και των απόψεων του ατόμου και της ομάδας. Στις περιπτώσεις όπου σε μια κοινωνία υπάρχει επιτρεπτικότητα στην χρήση ουσιών, αυτό οδηγεί σε επιπλέον διαθεσιμότητα, αλλά και σε πιο ευρεία χρήση μιας ουσίας από τα άτομα, όπως π.χ. συνέβη στο Βιετνάμ όπου αυξήθηκε η χρήση της ηρωίνης από τους Αμερικάνους στρατιώτες, κατά την διάρκεια του πολέμου αλλά μειώθηκε κατά τον επαναπατρισμό τους. (Λιάππας, 1992).

Οι συνθήκες που επικρατούν στην κοινωνία, μπορεί να αποτελέσουν αιτία για την εμφάνιση της εξάρτησης. Το ίδιο μπορεί να συμβεί και με το φαινόμενο της παραβατικής συμπεριφοράς. (Πουλόπουλος, 2011).

Η εξάρτηση από τις ουσίες μπορεί να προκύψει όταν τα άτομα πιεζόμενα οδηγούνται στην περιθωριοποίηση. Αποτελεί ένα σύμπτωμα μιας δυσλειτουργικής κοινωνίας, όπου τα πραγματικά προβλήματα μπορεί και αυτά να χρεωθούν στα άτομα που ήδη έχουν περιθωριοποιηθεί. (Κουκουτσάκη, 2002).

Το περιβάλλον είναι καθοριστικό αναφορικά με την ουσία χρήσης, δεδομένου ότι αυτή μπορεί να είναι διαφορετική από χώρα σε χώρα. Έτσι, για παράδειγμα στην Πορτογαλία και την Φιλανδία η χρήση κάνναβης είναι μεταξύ 10 και 70/100 ενώ στην Αγγλία είναι 30/100. (ΕΚΤΕΠΝ, 2003).

Η μεγάλη διαθεσιμότητα, επίσης ευνοεί την χρήση, καθώς η ευκολία στην αναζήτηση, διευκολύνει τη διάδοση της. (Πουλόπουλος, 2011).

2.3.5. ΠΡΟΗΓΟΥΜΕΝΕΣ ΕΡΕΥΝΕΣ

Σε μελέτη που έγινε από τους Mc ARDLE για τους εφήβους στην Ευρώπη: Ο ρόλος της οικογενειακής δομής, της οικογενειακής λειτουργίας και του φύλου, φάνηκε ότι, η διαβίωση με τον πατέρα και τη μητέρα αποτελεί μικρότερο εμπόδιο για την εξάρτηση σε σχέση με την ποιοτική καθημερινότητα και την προσκόλληση στη μητέρα. Ειδικά για τους άνδρες η επίβλεψη της μάνας είναι σημαντική για την αποφυγή επικίνδυνων συμπεριφορών (Περιοδικό Εξαρτήσεις, 2002).

Οι Χατζηβασίλης Β., και Παναγιωτόπουλος Χρ., σε «Συγκριτική μελέτη της χρήσης τοξικών ουσιών από άρρενες εφήβους στην Κύπρο, ηλικίας 17 και 18 ετών μεταξύ 1998-2003 καθώς και των παραγόντων που την επηρεάζουν», φάνηκε σε δυο διαδοχικές Παγκρήτιες έρευνες ότι, επηρεάζει την χρήση ουσιών: η δομή οικογένειας, τα επίπεδα επιθετικότητας των γονέων, το εκπαιδευτικό επίπεδο, η απασχόληση και η σχέση του εφήβου με τη θρησκεία. (Περιοδικό Εξαρτήσεις, 2006).

Σε αναδρομική μελέτη που πραγματοποιήθηκε από τους Παπανδρέου Π., Τουλούμη Γ., Πουλόπουλος Μπ. και αξιοποίησε στοιχεία μέσω συνεντεύξεων 8322 χρηστών ψυχοτρόπων ουσιών που προσέγγισαν το ΚΕΘΕΑ μεταξύ 1995-2002, με στόχο την διερεύνηση του τρόπου με τον οποίο η χρήση και η παραβατικότητα σχετίζεται με την εκπαιδευτική αποτυχία ,επιβεβαιώθηκαν τα ευρήματα άλλων ελληνικών ερευνών που βρήκαν μεγάλα ποσοστά πρόωρης εγκατάλειψης του σχολείου, χαμηλών επιδόσεων καθώς και ότι οι χρήστες που άφησαν το σχολείο είναι άνδρες στην εφηβεία, με παραβατική συμπεριφορά, και από χαμηλή κοινωνική τάξη. (Περ. Εξαρτήσεις, 2003).

Σε έρευνα του Κυριακίδη Στ., μέσω δομημένων συνεντεύξεων σε 152 νέα αγόρια τρόφιμους σε αναμορφωτήριο στη Σκωτία, με θέμα «χρήση ψυχοτρόπων ουσιών νεαρών παραβατών και των οικογενειών τους και αντιλήψεις γονικής φροντίδας και προστασίας» φάνηκε ότι, αν η γονική προστασία ορίζεται ως επίβλεψη δραστηριοτήτων, τότε οι γονείς περιορίζουν την έκθεση των παιδιών τους σε ομάδες με αντικοινωνική συμπεριφορά και χρήση. (Περιοδικό Εξαρτήσεις).

Συσχέτιση περιστατικών σωματικής και σεξουαλικής κακοποίησης και χρήσης ουσιών, δείχνουν ότι η εμφάνιση είναι πολύ πιο συχνή σε χρήστες από τα άτομα που δεν είναι εξαρτημένα. Οι ψυχαναλυτικές θεωρίες αντιμετωπίστηκαν με κριτική κυρίως όσο αφορά την απαισιοδοξία σχετικά

με την έκβαση της θεραπείας και τα μεθοδολογικά εργαλεία. (Πουλόπουλος, 2011).

Σε έρευνα που πραγματοποιήθηκε το 2000 σε 34 σχολεία δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης και περιέλαβε 1222 μαθητές και αφορούσε την έκθεση των μαθητών σε ουσίες και στην χρήση, φάνηκε ότι ο κύριος κίνδυνος έκθεσης ήταν οι συναναστροφή των ιδίων με άτομα της οικογένειας τους και φίλους. Οι δραστηριότητες του κοντινού περιβάλλοντος τους ήταν πιθανό να τους φέρει σε επαφή με τις ουσίες. Το γεγονός ότι το νεαρό της ηλικίας δεν τους δίνει την δυνατότητα απόδρασής από την οικογενειακή εστία, αυξάνει τον κίνδυνο επαφής με τις ουσίες. (Περιοδικό Εξαρτήσεις, 2004).

3. ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ ΕΡΕΥΝΑΣ

Η μεθοδολογία της έρευνας, είναι η επιστήμη που έχει ως αντικείμενο την με μέθοδο, έρευνα και μελέτη οποιασδήποτε μορφής γνώσης. Η μέθοδος χρειάζεται επίσης να είναι συστηματική και να ακολουθεί ένα συγκεκριμένο σύστημα οργάνωσης των διαδικασιών προκειμένου η γνώση που θα αποκτηθεί να είναι αξιόπιστη (Κυριαζόπουλος Σαμαντά, 2009).

Ο στόχος της παρούσας έρευνας, είναι η κατανόηση εις βάθος της υποκειμενικής πραγματικότητας των ίδιων των εξαρτημένων. Προκειμένου να επιτύχουμε τον στόχο μας, θα ακολουθήσουμε την φαινομενολογική θεώρηση και η προσέγγιση μας θα είναι επαγωγική προκειμένου να καταλήξουμε στην θεωρία για τους αιτιολογικούς παράγοντες εξάρτησης.

Θα διεξαχθούν 10 εις βάθος συνεντεύξεις σε πρώην εξαρτημένους, που βρίσκονται στην φάση της κοινωνικής επανένταξης ή ολοκληρώσει θεραπευτικό πρόγραμμα και έχουν βιώσει τον εγκλεισμό σε σωφρονιστικά καταστήματα για τουλάχιστον 6 μήνες. Το δείγμα θα αποτελείται από ενήλικες άνδρες, Ελληνικής υπηκοότητας ,προκειμένου να περιοριστεί η πολυπλοκότητα του υπό διερεύνηση θέματος.

Μέσω της ποιοτικής και της εις βάθος ανάλυσης των όσων οι ίδιοι οι πρώην εξαρτημένοι αναφέρουν στις συνεντεύξεις τους, θα διερευνηθούν και θα αναζητηθούν οι επιβαρυντικές συνθήκες στην ζωή του ατόμου, όπως οι ίδιοι τις έχουν βιώσει.

Η εστίαση σε άνδρες – εξαρτημένους- που έχουν βιώσει και εγκλεισμό, θα οδηγήσει ίσως σε μεγαλύτερη κατανόηση των συνθηκών της ζωής τους πριν την εξάρτηση και σίγουρα θα διευκολύνει τον σχεδιασμό υπηρεσιών απεξάρτησης και επανένταξης που εστιάζουν σε αυτή την ομάδα –στόχο.

Το παραπάνω είναι πολύ σημαντικό, δεδομένου ότι η πλειοψηφία των κρατουμένων είναι χρήστες ουσιών και παραβάτες του νόμου περί ναρκωτικών. Η παρούσα μελέτη, μπορεί να καταλήξει σε πορίσματα που να ανταποκρίνονται στις εξειδικευμένες ανάγκες των ιδίων των εγκλείστων ή αποφυλακισμένων εξαρτημένων που εξυπηρετούνται σε προγράμματα απεξάρτησης που δραστηριοποιούνται στα πλαίσια του σωφρονιστικού συστήματος.

3.1 ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

Ερωτήματα σε σχέση με τα φυσικά φαινόμενα απασχόλησαν τους ανθρώπους από την αρχή σχεδόν της ανθρώπινης ιστορίας. Σταδιακά αναπτύχθηκαν διάφορες επιστήμες με στόχο την ερμηνεία των φυσικών φαινομένων αλλά και της ανθρώπινης συμπεριφοράς.

Αρχικό κίνητρο της ανάπτυξης των επιστημών - που πραγματοποιήθηκε σταδιακά στο πέρασμα των χρόνων - ήταν η ανθρώπινη περιέργεια και σκοπός της έρευνας δεν ήταν άλλος, παρά η ανακάλυψη της αλήθειας.

Παράδειγμα εσωτερικής ανάγκης για έρευνα, ήταν η Αρχαία Ελλάδα, όπου οι διάφοροι φιλόσοφοι αποζητούσαν την ανακάλυψη της αλήθειας και λιγότερο την πρακτική εφαρμογή, των όσων ανακάλυπταν.

Η εξασφάλιση της γνώσης προϋποθέτει μια συγκεκριμένη μεθοδολογία, η οποία διέπεται από συγκεκριμένους κανόνες καθ' όλη τη διάρκεια της έρευνας, από τον σχεδιασμό μέχρι και τη στιγμή της ανακοίνωσης των αποτελεσμάτων. Η επιστήμη της μεθοδολογίας, ερευνά και μελετά με συστηματική μέθοδο κάθε μορφή γνώσης καθώς και τον τρόπο με τον οποίο αυτή αποκτήθηκε. Κάθε στάδιο, διέπεται από ένα σύνολο κανόνων που διασφαλίζει την εγκυρότητα της διαδικασίας και της γνώσης που θα αποκτηθεί. (Κυριαζόπουλος, Σαμαντά, 2011).

Πεδία της φιλοσοφίας της έρευνας είναι η Οντολογία και η Επιστημολογία. Η Οντολογία αναπτύχθηκε στην Αρχαία Ελλάδα και

είναι ένα φιλοσοφικό σύστημα πεπιοθήσεων, για την πραγματική φύση της κοινωνικής πραγματικότητας.

Η **Οντολογία** είναι ο κλάδος της μεταφυσικής που εστιάζει στην φύση της πραγματικότητας. Σύμφωνα με τους ερευνητές η πραγματικότητα που βιώνουμε είναι μία και δεν επηρεάζεται από τον τρόπο με τον οποίο την μελετάμε και μπορούμε να έχουμε τις ίδιες επιτυχίες στις κοινωνικές επιστήμες όπως και στις φυσικές επιστήμες, εφόσον ακολουθήσουμε την παραπάνω παραδοχή. Η κριτική που ασκείται είναι ότι η παραπάνω υπόθεση δεν λαμβάνει υπόψη της το ότι τα άτομα μπορούν να λειτουργούν αυτόνομα, βασιζόμενα στις σκέψεις και τις απόψεις τους.

Η **Επιστημολογία** που εμφανίστηκε το 1854 είναι ένα φιλοσοφικό σύστημα, που εστιάζει στο ποιος μπορεί να έχει την γνώση και να την δημιουργεί.

Προκειμένου να παραχθεί η γνώση, η έρευνα βασίζεται σε ορισμένες υποθέσεις σε σχέση με την φύση της πραγματικότητας που διερευνάται.

Οι κύριες προσεγγίσεις της φιλοσοφίας της έρευνας είναι ο θετικισμός και η φαινομενολογία. Ο διερμηνευτισμός, ο ρεαλισμός και ο εμπειρισμός, είναι δευτερεύουσες προσεγγίσεις.

Ο θετικισμός αναπτύχθηκε ως ένας τρόπος διάκρισης της επιστήμης από την θρησκεία και την μεταφυσική από τον φιλόσοφο Αύγουστο Κόντ το 1830. Πρόκειται ουσιαστικά για την αναζήτηση της αντικειμενικής αλήθειας, μέσω εργαλείων εμπειρικής διερεύνησης, όπως το πείραμα, η παρατήρηση και η συγκριτική ανάλυση στοιχείων. Ο θετικισμός εστιάζει στην αναζήτηση της αλήθειας, μέσω της λογικής και των διαφόρων μέσων παρατήρησης π.χ., πείραμα.

Όπως αναφέρουν οι Κυριαζόπουλος – Σαμαντά

Ο θετικισμός συνεπίφερε τις ακόλουθες αρχές:

- *Φαινόμενα και κατά συνέπεια γνώσεις που επιβεβαιώνονται από τις αισθήσεις μπορούν να χαρακτηριστούν με βεβαιότητα ως γνώση (αρχή της φαινομενολογίας).*
- *Σκοπός της θεωρίας είναι να δημιουργήσει υποθέσεις οι οποίες μπορούν να ελεγχθούν και ως εκ τούτου να επιτρέψουν την ερμηνεία των υπό εξέταση νόμων (αρχή της παραγωγικής προσέγγισης).*

- Η γνώση αποκτάται μέσα από την συγκέντρωση γεγονότων τα οποία αποτελούν την βάση των νόμων (**αρχή της επαγωγικής προσέγγισης**).
- Η επιστήμη πρέπει ,και πιθανώς, μπορεί να διεξάγεται με τρόπο αξιακά ελεύθερο ,δηλαδή αντικειμενικό (Κυριαζόπουλος, Σαμαντά, 2011).

Αρκετοί ερευνητές, θεωρούν ότι εάν εστιάσουμε μόνο στη θετικιστική προσέγγιση, δεν θα ήταν δυνατόν να αξιοποιηθεί ερευνητικά ένα μεγάλο κομμάτι της ανθρώπινης συμπεριφοράς.

Σύμφωνα με την φαινομενολογική προσέγγιση, τα άτομα δημιουργούν νοητικά σχήματα στην προσπάθειά τους να ερμηνεύσουν τα όσα γίνονται γύρω τους. Τα σχήματα που έχουν δημιουργήσει τα άτομα προκειμένου να κατανοήσουν τα τεκταινόμενα γύρω τους, προϋπάρχουν του ερευνητή και άρα ο συγκεκριμένος χρειάζεται να προσεγγίσει τα υπό διερεύνηση θέματα, μέσα από το προσωπικό βίωμα του ίδιου του ερωτώμενου. Οι ερευνητές που έχουν ως βάση την φαινομενολογία χρησιμοποιούν ποιοτικές έρευνες καθώς και τεχνικές όπως οι ομάδες εστίασης, οι συνεντεύξεις σε βάθος κ.λπ., προκειμένου να κατανοήσουν σε βάθος την υπό διερεύνηση ανθρώπινη συμπεριφορά, αξιοποιώντας τα ίδια τα άτομα που σχετίζονται με την συγκεκριμένη συμπεριφορά. (Κυριαζόπουλος, Σαμαντά, 2011).

Ο ρεαλισμός ορίζει, όπως και ο θετικισμός, ότι τόσο οι φυσικές όσο και οι κοινωνικές επιστήμες, έχουν τη δυνατότητα και χρειάζεται να εφαρμόζουν παρόμοιες μορφές ερευνητικής προσέγγισης για την έρευνα και την παραγωγή γνώσης. Επίσης, υπάρχει μια αντικειμενική εξωτερική πραγματικότητα την οποία μελετούν οι επιστήμονες.

Υπάρχει επίσης ο **εμπειρικός ρεαλισμός** που θεωρεί ότι η αντικειμενική πραγματικότητα μπορεί να εξηγηθεί μέσα από την αξιοποίηση των πιο εστιασμένων μεθόδων και ο **κριτικός ρεαλισμός** που αναγνωρίζει ότι υπάρχει η πραγματικότητα της φυσικής τάξης (γεγονότα, συζητήσεις) και ότι εφόσον την κατανοήσουμε μπορούμε να αλλάξουμε και την πραγματικότητα. (Κυριαζόπουλος, Σαμαντά, 2011).

Οι ερευνητές αναφέρουν τον όρο **διερμηνευτισμό**, σε αντίθεση με τον θετικισμό και επικρίνουν την εφαρμογή του στην μελέτη του κοινωνικού κόσμου, θεωρώντας ότι οι άνθρωποι και οι δράσεις, είναι εντελώς

διαφορετικό αντικείμενο από τις φυσικές επιστήμες και άρα θέλει διαφορετική προσέγγιση.

Ο εμπειρισμός, δηλώνει μια προσέγγιση στην μελέτη της πραγματικότητας μέσω της εμπειρίας και των διαφόρων αισθήσεων καθώς και της συγκέντρωσης γνώσης μέσω αυστηρών ελέγχων προκειμένου να διασφαλιστεί η αξιοποίηση της γνώσης. (Κυριαζόπουλος, Σαμαντά, 2011).

Η κατανόηση του υπό διερεύνηση θέματος, θα έχει ως βάση την φαινομενολογία. Η έρευνα θα πραγματοποιηθεί μέσω της παρατήρησης και της κατανόησης της υποκειμενικής πραγματικότητας που βίωσαν οι ίδιοι οι πρώην εξαρτημένοι, τα πρώτα και καθοριστικά χρόνια της ζωής τους.

Η μελέτη του υποκειμενικού βιώματος θα οδηγήσει σε αρτιότερη κατανόηση των ιδιαίτερων συνθηκών που οδήγησαν στην εξάρτηση και φυσικά των αναγκών που θα προκύψουν.

3.2 ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

Υπάρχουν δύο αναγνωρισμένες ερευνητικές προσεγγίσεις:

1 η παραγωγική και

2 η επαγωγική

Η ερευνητική προσέγγιση που θα ακολουθηθεί στην παρούσα έρευνα είναι η επαγωγική:

Η επαγωγική θεωρητική προσέγγιση μέσω της παρατήρησης που θα πραγματοποιείται, θα συγκεντρώνει επαρκή υλικό, προκειμένου να οδηγήσει στην αναμενόμενη θεωρία. Ένα μικρό αντιπροσωπευτικό δείγμα δίνει την δυνατότητα να παραχθεί, μέσω ποιοτικής έρευνας, μεγάλο εύρος στοιχείων για το υπό διερεύνηση θέμα.

Βάσει των στοιχείων που θα συγκεντρωθούν, το υλικό θα ταιριάξει με την ήδη υπάρχουσα θεωρία ή θα αναπτυχθεί μια νέα θεωρία. Δίνει την δυνατότητα διαφορετικής ερμηνείας ενός φαινομένου. (Κυριαζόπουλος Σαμαντά, 2009).

Ο στόχος είναι η εις βάθος διερεύνηση της εξάρτησης. Η διερεύνηση θα πραγματοποιηθεί μέσω της ημι-δομημένης συνέντευξης. Σταδιακά θα οδηγηθούμε στις πιο γνωστές θεωρίες που απαντούν στα ευρήματα της μελέτης και ίσως προκύψει κάτι καινούργιο που θα αποτελεί επιπλέον όφελος της έρευνας. Με την μέθοδο αυτή ,δεν θα χρειαστεί μεγάλο αντιπροσωπευτικό δείγμα, μιας και με την εις βάθος συνέντευξη μέσω της ποιοτικής ανάλυσης, μπορούν να συγκεντρωθούν ποιοτικά στοιχεία .

3.3 ΤΕΧΝΙΚΗ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

Υπάρχουν τεχνικές τόσο για την ποσοτική όσο και για την ποιοτική έρευνα που πρόκειται να πραγματοποιηθεί.

Οι μέθοδοι ποιοτικής έρευνας είναι οι ακόλουθοι:

- Ομάδες εστίασης
- Εις βάθος συνέντευξη
- Παρατήρηση
- Πειραματική Έρευνα
- Εθνογραφική Έρευνα
- Έρευνα επισκόπησης

(Κυριαζόπουλος Σαμαντά, 2009).

Η τεχνική που θα ακολουθηθεί, είναι η συνέντευξη βάθους που είναι ένα από τα βασικά εργαλεία της ποιοτικής μεθόδου.

Η συγκεκριμένη τεχνική, μπορεί να αξιοποιηθεί με επιτυχία για την απόσπαση πληροφοριών, μέσω της άμεσης επικοινωνίας του ερευνητή με τους ερωτώμενους. Η αλληλεπίδραση του ερευνητή με τους ερωτώμενους, θα δώσει πληροφορίες που θα αφορούν στις απόψεις και στις αντιλήψεις τους. Θα χρησιμοποιηθεί ερωτηματολόγιο 20 βασικών ερωτήσεων ο αριθμός των οποίων μπορεί να αυξηθεί ανάλογα με την εξέλιξη της συνέντευξης. Ο ερευνητής με αυτό τον τρόπο θα είναι σε θέση να ερμηνεύσει, περιγράψει και αποκωδικοποιήσει όσα ειπωθούν κατά τη διάρκεια των συνεντεύξεων. Η συγκεκριμένη τεχνική θα μας επιτρέψει - λόγω αξιοπιστίας - να έχουμε υψηλά ποσοστά ποιότητας και ποσότητας πληροφοριών. (Κυριαζόπουλος Σαμαντά, 2009).

Η εμπειρία του ερευνητή στην πραγματοποίηση ατομικών και ομαδικών συναντήσεων, μπορεί να αποτελέσει θετικό παράγοντα στην εξέλιξη των συναντήσεων.

3.4 ΕΙΔΟΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

Οι έρευνες με βάση τον σκοπό τους διακρίνονται σε:

- Περιγραφική.
- Συμπερασματική
- Αιτιολογική.
- Πειραματική.
- Εξερευνητική.

Στην παρούσα εργασία θα γίνει εξερευνητική έρευνα, μέσω ημι-δομημένων συνεντεύξεων με τα υπό απεξάρτηση άτομα και θα διερευνηθούν οι συνθήκες πρόκλησης της εξάρτησης.

Η εξερευνητική μέθοδος μέσω συνεντεύξεων, ομάδων εστίασης, μελέτη περίπτωσης και ανάλυση δευτερογενών στοιχείων προωθεί την παραγωγή γνώσης για μια δεδομένη κατάσταση. (Παρασκευόπουλος, 1993).

3.5 ΜΕΘΟΔΟΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

Η μέθοδος έρευνας μπορεί να είναι ποσοτική ή ποιοτική. Η ποσοτική έρευνα χρησιμοποιεί εργαλεία όπως τυποποιημένα ερωτηματολόγια για τη συλλογή δεδομένων, πραγματοποίηση στατιστικών συγκρίσεων και μέτρηση θεωρητικών εννοιών. Μετρά και ποσοτικοποιεί τα κοινωνικά φαινόμενα με αυστηρά προκαθορισμένα ερωτηματολόγια, που έχουν οριστεί από τον ερευνητή, πριν την έναρξη της έρευνας.

Η ποιοτική έρευνα – η οποία και θα χρησιμοποιηθεί – μπορεί να συμβάλλει στη συλλογή των πληροφοριών και την απομόνωση των μεταβλητών, με απώτερο στόχο την καταγραφή της πραγματικότητας όπως οι ίδιοι βίωσαν.

Μέσω της ποιοτικής μεθόδου θα κατανοηθούν σε βάθος τα προσωπικά βιώματα και οι εμπειρίες των ιδίων των μετέπειτα εξαρτημένων και θα διερευνηθεί η σχέση τους με την εξάρτηση. Θα επιχειρηθεί η εις βάθος κατανόηση της συμπεριφοράς μέσα από το πρίσμα αντίληψης του κάθε ατόμου εστιάζοντας περισσότερο στην εις βάθος κατανόησή του υπό διερεύνηση θέματος. Η μέθοδος αυτή θα μας επιτρέψει να ερμηνεύσουμε την εμπειρία και τις αναπαραστάσεις των ερωτώμενων, μέσα από τις εις βάθος εστιασμένες συνεντεύξεις. Η τεχνική έχει προέλθει από την τεχνική της ομαδικής θεραπείας και έχει θεωρηθεί άρτια στην διερεύνηση θεμάτων που αφορούν ειδικές κοινωνικές ομάδες, όπως οι εξαρτημένοι από ουσίες. (Παπαναστασάτος Τσιμπουκλή, 1995).

Η συνέντευξη βάθους (Depth interview), ως μέθοδος για την διερεύνηση του συγκεκριμένου θέματος, θα δώσει την ευκαιρία στους ερωτώμενους, να εκφράσουν ανοιχτά τις προσωπικές τους εμπειρίες, κάτι που με μια άλλη μέθοδο ίσως να μην ένιωθαν επαρκή ασφάλεια για να το κάνουν, λόγω των έντονων συναισθημάτων που μπορεί να ανακινηθούν.

Σύμφωνα με τον Becker, άλλωστε δεν υπάρχουν αρκετές μελέτες που να εστιάζουν σε γεγονότα που έχουν διαδραματιστεί στην ζωή παρεκκλινόντων ατόμων, αξιοποιώντας τον τρόπο με τον οποίο οι ίδιοι τα έχουν βιώσει. (Becker, 2000).

Η ανάλυση του υλικού που θα προκύψει από τις απομαγνητοφωνήσεις (δύο μαγνητοφώνια) θα γίνει με την τεχνική της ανάλυσης περιεχομένου.

Η μέθοδος αυτή δίνει την ευκαιρία στον ερευνητή να εστιάσει κυρίως στις εκφραζόμενες ιδέες παρά στο ύφος του κειμένου. Οι έννοιες που θα προκύψουν μέσω της ανάλυσης θα βοηθήσουν να στοιχειοθετηθούν όσα ήδη είναι γνωστά από την βιβλιογραφία, εστιάζοντας στην ομάδα στόχο των εξαρτημένων που έχουν βιώσει εγκλεισμό και μέσω αυτής, ίσως προκύψουν στοιχεία που να τις διαφοροποιούν σε ένα βαθμό.

Στην συγκεκριμένη μελέτη θα ακολουθηθεί η μεθοδολογία της θεματικής επαγωγικής ανάλυσης. Με αυτή τη μέθοδο, θα εστιάσουμε στα έκδηλα νοήματα (που αφορούν στο περιεχόμενο των λεγόμενων των συνεντευξιαζόμενων) ή και στα λανθάνοντα νοήματα (που αφορούν τις ερμηνείες του ίδιο του κειμένου από τον ερευνητή).

3.6 ΔΕΙΓΜΑΤΟΛΗΨΙΑ

Υπάρχουν δυο δείγματα πληθυσμού:

- Τα πιθανά και
- τα μη πιθανά.

Το πιθανό είναι αυτό που δίνεται έμφαση να είναι όσο πιο αντιπροσωπευτικό το δείγμα τού υπό διερεύνηση πληθυσμού.

Στο μη πιθανό δείγμα δίνεται λιγότερη έμφαση στην αντιπροσωπευτικότητα του δείγματος που θα επιλεγθεί, προκειμένου να είναι αντιπροσωπευτικό του πληθυσμού.

Όσο αφορά την πιθανή δειγματοληψία, υπάρχουν οι ακόλουθες μέθοδοι:

- Απλή, τυχαία δειγματοληψία, όπου βάσει κανόνων εξασφαλίζεται η πιθανότητα ίσης αντιπροσωπευτικότητας του πληθυσμού στο δείγμα.
- Στρωματοποιημένη, όπου εστιάζει σε όσο το δυνατόν πιο αντιπροσωπευτικό δείγμα σε διαφορετικές υποομάδες του πληθυσμού.
- Δειγματοληψία κατά ομάδες (cluster samplings) όπου χωρίζουμε το δείγμα σε υποομάδες διαφορετικές ή μια από την άλλη και επιλέγουμε από αυτές ένα δείγμα υποσυνόλων. Κάποια δείγματα θα αποκλειστούν σε αντίθεση με την στρωματοποιημένη, όπου επιλέγονται όλες οι υποομάδες.

Στα μη πιθανά δείγματα, υπάρχουν ακόλουθες μέθοδοι.

- Δειγματοληψία ποσόστωσης (quota samplings), όπου υπάρχει ποσόστωση στο δείγμα μιας υποομάδας, με στόχο την εστίαση στην υποομάδα στόχο του πληθυσμού στόχου. Κριτήρια μπορεί να είναι η ηλικία, το φύλο, κ.λπ.
- Εμπειρικό (κατά κρίση) δείγμα που βασίζεται στην εύκολη πρόσβαση του ερευνητή και βασίζεται στην εμπειρία του.
- Δείγμα ευκολίας.
- Δείγμα χιονοστιβάδας, όπου ο ένας ερωτώμενος προτείνει έναν άλλο.

Για να οριστεί το δείγμα χρειάστηκε να απαντήσουμε στα ακόλουθα ερωτήματα:

- 1) Σε ποιους απευθύνεται η έρευνα,
- 2) σε πόσους χρειάζεται να γίνει η έρευνα, και
- 3) με ποιο τρόπο θα γίνει η δειγματοληψία.

Η έρευνα απευθύνεται σε άτομα που βρίσκονται στην φάση απεξάρτησης ή έχουν ολοκληρώσει το Θ. Πρόγραμμα και μπορούν να παρέχουν πληροφορίες για το πώς οι ίδιοι μπορούν να κατανοούν τις συνθήκες που πιθανόν τους επιβάρυναν και τελικά οδηγήθηκαν στη χρήση ουσιών. Το δείγμα αποτελείται από 10 άτομα με δεδομένο ότι είναι ικανοποιητικός αριθμός για ποιοτική έρευνα και ο διαθέσιμος χρόνος δεν επαρκεί για περισσότερα άτομα. Η δειγματοληψία είναι τυχαία καθώς η επιλογή έγινε από το αρχείο μελών του ΚΕΘΕΑ ΕΝ ΔΡΑΣΕΙ.

3.7 ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ – ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑ ΕΡΩΤΗΜΑΤΟΛΟΓΙΟΥ

Το ερωτηματολόγιο που θα δημιουργηθεί θα εστιάζει σε μη μετρήσιμες πλευρές της καθημερινότητας του μετέπειτα εξαρτημένου και θα αναλυθούν η σχέση που αναπτύσσεται ανάμεσα στον ίδιο και στις συνθήκες που επικρατούν στο περιβάλλον του.

Μέσω των ερευνητικών ερωτημάτων θα δοθεί έμφαση στην διερεύνηση των σχέσεων, ρόλων και δυναμικών, κ.λπ. που αναπτύσσονται στην οικογένεια προέλευσης του εξαρτημένου.

Η πατρική οικογένεια είναι το πρώτο σύστημα που εντάσσεται ο εξαρτημένος μέσα στο οποίο η χρήση μπορεί να ερμηνευτεί ως σύμπτωμα δυσλειτουργίας της.

Οι τομείς όπου θα εστιάσουν τα ερευνητικά ερωτήματα, είναι τα ακόλουθα.

- 1. Ποια η σχέση που αναπτύσσονταν μεταξύ των γονέων;**
- 2. Ποιοι οι ρόλοι των γονέων και η σχέση τους με τους μετέπειτα εξαρτημένους, όπως αυτή εξελίσσεται;**
- 3. Ποιες συμμαχίες αναπτύσσονται στο εσωτερικό της οικογένειας;**

4. Ποια η φυσική και συναισθηματική σχέση μεταξύ των μελών της οικογένειας;
5. Ποιοι οι τρόποι οριοθέτησης της συμπεριφοράς;
6. Υπήρχε λεκτική, συναισθηματική ή σεξουαλική κακοποίηση;
7. Με ποιους τρόπους και διαδικασίες ενισχύονταν η αυτοεκτίμηση των μελών της;
8. Με ποιους τρόπους υποστηρίζονταν η αυτονόμηση των μελών της;
9. Πως υποστηρίζεται η ένταξη στο σχολικό περιβάλλον;
10. Ποια η σχέση σχολικών επιδόσεων και αίσθησης αποτελεσματικότητας;
11. Ποιος ο ρόλος της παρέας ομότιμων;
12. Ποιος ο ρόλος μέλους της οικογένειας στο οποίο προϋπήρχε η εξάρτηση από αλκοόλ ή ουσίες;

3.8 ΟΔΗΓΟΣ ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗΣ

Στοιχεία συνέντευξης

Αρ. συνέντευξης

Ημερομηνία

Πλαίσιο διεξαγωγής

Διάρκεια

Τρόπος καταγραφής

Παρατηρήσεις

Δημογραφικά στοιχεία

Φύλο

Ηλικία

Οικογ. Κατάσταση

Επάγγελμα

Μορφωτικό επίπεδο

ΕΡΩΤΗΜΑΤΟΛΟΓΙΟ

ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΕΡΩΤΗΜΑ 1

1. Πως θα περιέγραφες τις σχέσεις των γονιών σου στην παιδική σου ηλικία;
2. Με πιο τρόπο έπαιρναν αποφάσεις ή επιλύαν δυσκολίες;

ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΕΡΩΤΗΜΑ 2

3. Πως θα περιέγραφες τη σχέση των γονέων σου μαζί σου στην παιδική ηλικία, σαν ζευγάρι και ατομικά ως παιδί;
4. Υπήρχε κοινή στάση μεταξύ τους ή όχι και πως;

ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΕΡΩΤΗΜΑ 3

5. Ποια μέλη της οικογένειας σου ήταν πιο κοντά μεταξύ τους διατηρώντας πιο στενές σχέσεις και ποιοι είχαν πιο πολλές δυσκολίες στη μεταξύ τους σχέση; Εάν ναι έχεις σκεφτεί τους λόγους που συνέβαινε;

ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΕΡΩΤΗΜΑ 4

6. Συνήθως πόσο χρόνο και για ποιους λόγους αφιέρωνε χρόνο το ένα μέλος της οικογένειας στο άλλο;
7. Πως ήταν η σχέση σου με τα αδέρφια σου εάν είχες;
8. Πως θα χαρακτήριζες τις σχέσεις μεταξύ των μελών της οικογένειάς σου;

ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΕΡΩΤΗΜΑ 5

9. Όταν ένα μέλος της οικογένειας σου έκανε κάτι με το οποίο δεν συμφωνούσαν οι γονείς σου, πως το χειρίζονταν;

ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΕΡΩΤΗΜΑ 6

10. Έχει τύχει εσύ ή κάποιο άλλο μέλος της οικογένειας σου να βιώσει λεκτική, σωματική ή σεξουαλική κακοποίηση;

11. Υπήρχε και με ποιο τρόπο εκφράζονταν η βία και πως αντιδρούσαν τα υπόλοιπα μέλη;

12. Για ποιους λόγους πιστεύεις ότι υπήρχαν αυτές οι συμπεριφορές;

ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΕΡΩΤΗΜΑ 7

13. Όταν είχες μια επιτυχία στην καθημερινότητα σου ποια η αντίδραση των μελών της οικογένειας σου;

ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΕΡΩΤΗΜΑ 8

14. Με ποιο τρόπο έπαιρνες τις αποφάσεις σου κατά τη διάρκεια της παιδικής σου ηλικίας και ποιο ρόλο έπαιζαν οι γονείς σου στις επιλογές σου;

ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΕΡΩΤΗΜΑ 9

15. Στην αρχή του δημοτικού σε υποστήριζε κάποιο μέλος της οικογένειας σου και με ποιο τρόπο;

ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΕΡΩΤΗΜΑ 10

16. Ποιες οι επιδόσεις σου στο δημοτικό και πως ένιωθες για αυτές;

ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΕΡΩΤΗΜΑ 11

17. Σαν παιδί είχες φίλους ή παρέες όπου περνούσες χρόνο μαζί τους και εάν ναι πού αφιέρωνες τον χρόνο αυτό;

18. Ποιες απόψεις είχαν οι οικείοι σου για την χρήση ουσιών, γενικά;

ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΕΡΩΤΗΜΑ 12

19. Ποιες ήταν οι απόψεις των μελών της οικογένειας σου για την χρήση ουσιών, γενικά;

20. Υπήρχε κάποιο μέλος στην οικογένεια σου που να είχε εμπλοκή με την χρήση οποιασδήποτε ουσίας και εάν ναι ,έπαιξε κάποιο ρόλο στην ζωή σου;

4. ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑ ΑΔΕΙΟΔΟΤΗΣΗΣ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ ΑΠΟ ΤΟΝ ΦΟΡΕΑ

Προκειμένου να ληφθεί η άδεια για να διεξαχθούν οι συνεντεύξεις στο θεραπευτικό πρόγραμμα ΚΕΘΕΑ ΕΝ ΔΡΑΣΕΙ στάλθηκε επιστολή προς τον Υπεύθυνο του Τμήματος Έρευνας του ΚΕΘΕΑ κo Παπαναστασάτο Γεράσιμο, στις κεντρικές υπηρεσίες του ΚΕΘΕΑ, όπου και απαντήθηκε θετικά. Η επιστολή περιλάμβανε την ερευνητική πρόταση, τον σκοπό και τους ερευνητικούς στόχους της διπλωματικής εργασίας, καθώς και πλήρες βιογραφικό σημείωμα.

Στη συνέχεια υπογράφηκε συμβόλαιο συνεργασίας μεταξύ εμού και του Τμήματος Έρευνας του ΚΕΘΕΑ.

5. ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑ ΠΡΑΓΜΑΤΟΠΟΙΗΣΗΣ ΕΙΣ ΒΑΘΟΥΣ ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΕΩΝ

Αφού η έρευνα είχε αδειοδοτηθεί ζητήθηκε από το Τμήμα Έρευνας του **ΚΕΘΕΑ ΕΝ ΔΡΑΣΕΙ** λίστα με τα άτομα που αποτελούσαν πιθανά υποψηφίους για την πραγματοποίηση της συνέντευξης. Τα άτομα που ήταν στην φάση της κοινωνικής επανένταξης δεν επαρκούσαν, οπότε ερωτήθηκαν για την διαθεσιμότητα τους και άτομα που είχαν ολοκληρώσει πρόσφατα την κοινωνική επανένταξη το **ΚΕΘΕΑ ΕΝ ΔΡΑΣΕΙ**.

Στην συνέχεια πραγματοποιήθηκε τηλεφωνική επικοινωνία με τα υποψήφια άτομα και πραγματοποιήθηκε ραντεβού στους χώρους της κοινωνικής επανένταξης του **ΚΕΘΕΑ ΕΝ ΔΡΑΣΕΙ**, προκειμένου να ενημερωθούν σε συνάντηση για τους σκοπούς της παρούσας εργασίας, τη διαδικασία που θα ακολουθηθεί, την τήρηση του απόρρητου καθώς και να διερευνηθεί η διαθεσιμότητά τους ή όχι.

- Τελικά το δείγμα αποτελείται από 10 άτομα (8 άνδρες Ελληνικής καταγωγής που βρίσκονται στην φάση της κοινωνικής επανένταξης και 2 άνδρες αποφοίτους Ελληνικής καταγωγής που έχουν πρόσφατα ολοκληρώσει την θεραπευτική διαδικασία). Όλα τα άτομα του δείγματος έχουν φυλακισθεί για τουλάχιστον ένα χρόνο.
- Όλα τα άτομα που συμμετείχαν στην έρευνα υπέγραψαν έντυπο συγκατάθεσης για την αξιοποίηση των συνεντεύξεων τους στα πλαίσια της έρευνας, πριν ξεκινήσει η διαδικασία της εις βάθους συνέντευξης.
- Οι συνεντεύξεις πραγματοποιήθηκαν στους χώρους του κέντρου κοινωνικής επανένταξης **ΚΕΘΕΑ ΕΝ ΔΡΑΣΕΙ**, χώρος οικείος δεδομένου

ότι εκεί συμμετείχαν ή και συμμετέχουν ακόμη σε ψυχοθεραπευτικές ομάδες, γνωστικά σεμινάρια, ασκήσεις προσωπικής ανάπτυξης, ατομικές συναντήσεις κ.λπ.

- Για την καταγραφή των συνεντεύξεων χρησιμοποιήθηκαν δυο μαγνητόφωνα. Η απομαγνητοφώνηση έγινε από εμένα τον ίδιο.

5.1 ΔΕΟΝΤΟΛΟΓΙΑ

Δόθηκε έμφαση στην προστασία των δικαιωμάτων των συμμετεχόντων στην έρευνα. Ενημερώθηκαν λεπτομερώς για την εθελοντική βάση της συμμετοχής τους στην έρευνα χωρίς να ασκηθεί οποιαδήποτε επιπλέον πίεση, πέραν της αρχικής ερώτησης για την επιθυμία συμμετοχής τους. Τηρήθηκε το απόρρητο της ανωνυμίας των συμμετεχόντων, καθώς και το απόρρητο των πληροφοριών που δόθηκαν και συλλεχτήκαν μετά την απομαγνητοφώνηση που πραγματοποιήθηκε από τον ερευνητή. Πριν την μαγνητοφώνηση υπογράφηκε έντυπο συγκατάθεσης τους στην διαδικασία και στην αξιοποίηση των δεδομένων που θα προκύψουν. Οι συνεντεύξεις πραγματοποιήθηκαν με σεβασμό στις πληροφορίες που δόθηκαν από τους 10 συνεντευξιζόμενους. Κατά την διάρκεια της απομαγνητοφώνησης χρησιμοποιήθηκε 1 όνομα: Ανδρέας για όλους και 1 αύξοντας αριθμός από το 1 έως το 10 για να ξεχωρίζουν μεταξύ τους. Επίσης αφαιρέθηκαν τα προσωπικά στοιχεία που μπορεί να ανέφεραν.

5.2 ΕΓΚΥΡΟΤΗΤΑ –ΑΞΙΟΠΙΣΤΙΑ

Στις ποιοτικές έρευνες **η αξιοπιστία** εστιάζει στο βαθμό συνέπειας της ερευνητικής διαδικασίας και στο κατά πόσο τα αποτελέσματα της έρευνας έχουν ποιο ευρεία σημασία, ενώ **η εγκυρότητα** εστιάζει στην αντιστοίχιση των αποτελεσμάτων με τους ερευνητικούς σκοπούς και τα ερωτήματα. Για τη δημιουργία του ερωτηματολογίου της έρευνας αξιοποιήθηκαν παλιότερες έρευνες. Τα ευρήματα της έρευνας τεκμηριώνονται με αυθεντικά αποσπάσματα από τις απομαγνητοφωνημένες συνεντεύξεις, καθώς και με βιβλιογραφικές αναφορές.

6. ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ- ΠΟΙΟΤΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΕΩΝ

1. Όσο αφορά το πρώτο θεωρητικό ερώτημα, για το ποιες οι σχέσεις που αναπτύσσονταν μεταξύ των γονέων, μέσα από τις συνεντεύξεις, διακρίνονται τα παρακάτω:

A1. Στην παιδική μου ηλικία... Υπήρχαν συνέχεια συγκρούσεις... και ανασφάλειες. Από τον ένα και από τον άλλο, χωρίς ιδιαίτερο λόγο ουσιαστικά, από ότι φαινόταν στην πορεία τελικά.. υπήρχαν γκρίνιες, τσακωμοί, συγκρούσεις, ανασφάλειες, άσχημα λόγια... Πάντα μπροστά στα παιδιά. Δεν σεβόντουσαν τα παιδιά τους, με τους τσακωμούς που κάνανε. Η δεν νομίζω ότι τους απασχολούσε, ότι μπορεί να είχαν επιπτώσεις ή οι τσακωμοί που έκαναν ότι είχαν αντίκτυπο στα παιδιά... Πάντα μπροστά στα παιδιά. Τα παιδιά δεν ήταν ένα στοιχείο που μπορούσε να τους σταματήσει... Συνήθως, πιανόντουσαν από διάφορα από.. οτιδήποτε... μπορεί να ήταν το φαγητό, μπορεί να ήταν μια έξοδος, μπορεί να ήταν οτιδήποτε, άσχετο που κατέληγε τις περισσότερες φορές, κατέληγε έτσι πολύ δραματικά... Δεν πέρασαν στην διαδικασία, ότι πρέπει να μπου σε ένα τρόπο να λύσουμε τα προβλήματα μας, απλά υπήρχε ένα πρόβλημα, δεν το συζητούσαν. Απλά μέσα από μπηχτές ή στον αέρα λόγια μισά, μετά κατέληγε πάντα, από την αρχή ως το τέλος δηλαδή, σε τσακωμό. Δεν υπήρχε συζήτηση ήρεμη... Τις περισσότερες φορές τις έπαιρνε η μητέρα μου χωρίς την άδεια του πατέρα μου. Άλλο αν ενδιαφερόταν και ρώταγε. Ο πατέρας μπορεί να υπήρχε αλλά ακόμη και στα πιο μικρά πράγματα μπορεί να υπήρχε.

A2.. Η σχέση μεταξύ τους ήταν ψυχρή. Στην αρχή το ένιωθα μόνο, μετά το καταλάβαινα, έβλεπα ότι δεν υπάρχει αγάπη, να το πω.. ήταν μια συμφωνία τελικά, αποδείχτηκε κιόλας να είναι μαζί, για εμάς, παρόλα τα θέματα τους... η μαμά πολύ αυταρχική, πολύ ένταση, χωρίς πολλά-πολλά λόγια, αυτό είναι και αυτό πρέπει να κάνεις, και μην μιλά... Στο μεταξύ τους και εκεί πάλι τον ρόλο τον είχε η μαμά... τον ρόλο του αρχηγού της οικογένειας... όλο τον χειρισμό της οικογένειας τον είχε η μαμά, δηλαδή και τα οικονομικά η μαμά τα χειριζόταν, το μέγλωμα το δικό μας, η μαμά το χειριζόταν, τα εκπαιδευτικά όσο μπορούσε γιατί ήταν αγράμματη... γιατί υπήρχε και οικονομική δυσκολία μεγάλη, οικονομία πολύ, να πας καλά στο σχολείο. Αυτό το άγχος, ήταν μόνιμο νομίζω.

A3. Στους τσακωμούς που μπορεί να υπήρχαν, ο πατέρας μου ήταν πάντα κάθετος και απόλυτος, μπορεί να ύψωνε και την φωνή του, να ήθελε να επιβάλει το δικό του. Η μητέρα μου συνήθως υποχωρούσε...

όπως το να πάμε στο εξωτερικό σε ηλικία 12, 5 ετών, εγώ και τα αδέρφια μου ήμασταν μικρότερα και δεν είχαμε λόγο... ήταν μόνο για δύο χρόνια... θα έχουμε καλύτερο σπίτι εκεί πέρα, ότι θα είναι για λίγο καιρό, θα κάνουμε γνωριμίες, θα είμαστε πάρα πολύ καλά όταν θα γυρίσουμε... Ο πατέρας μου συνεχώς δυσανασχετούσε, συνεχώς κάτι δεν θα του άρεσε, από αυτά που κάνω. Η μητέρα μου ήταν λίγο πώς να το πω, όχι απόμακρη, ήταν λίγο πιο μακριά από τις καταστάσεις, δηλαδή σαν να βλέπει από μακριά. Σπάνια θα ερχόταν να μου μιλήσει για κάτι που κάνω ή δεν κάνω καλά... Δεν ένιωθα ότι υπήρχε ο χρόνος να κάτσουν να ασχοληθούν ουσιαστικά μαζί μας να δούνε από μόνοι τους που είμαστε καλοί που δεν είμαστε, τι κάνουμε τι μας συμβαίνει τι δεν μας συμβαίνει... Ο πατέρας μου σαν να ήταν σίγουρος για αυτό που έλεγε και να έπρεπε να είναι έτσι, και η μητέρα μου απλά ακολουθούσε την δικιά του γνώμη.

A4. Πολύ κακές (σχέσεις γονιών) δεν είχαν επικοινωνία μεταξύ τους μαλώνανε, χώρισαν όταν ήμουν πολύ μικρός. Δυο χρονών ήμουν τότε. Δεν έχω αναμνήσεις δηλαδή από όταν ήταν μαζί. Από τις πρώτες αναμνήσεις που έχω ήταν να μαλώνουν. Ο πατέρας μου είχε σπάσει το πόδι της μητέρας μου σε τσακωμό την είχε χτυπήσει. Γενικότερα για κάποια χρόνια, τα πρώτα χρόνια τους έβλεπα να μάλλον σπάνια. Τους έβλεπα και τους δυο πολύ σπάνια και οι σχέσεις τους δεν ήταν καθόλου καλές... Ήταν ένας λόγος που ήταν κακές οι σχέσεις, η διατροφή που έπρεπε να δίνει ο πατέρας... Το χειρότερο ήταν ότι μου έλεγε ο ένας για τον άλλο. Η μητέρα μου έλεγε για τον πατέρα μου, ο πατέρας μου έλεγε για την μητέρα μου. Όχι καλά πράγματα... Εγώ νομίζω ότι τις αποφάσεις της έπαιρνε κυρίως η μητέρα μου και όχι ο πατέρας μου. Νομίζω ότι ήταν απών από την διαδικασία. Δεν ξέρω αν ήταν εσκεμμένο από την πλευρά του ή απλά δεν τον ενημέρωνε η μητέρα μου

A5. Νομίζω ότι νέοι, φιλόδοξοι, ερωτευμένοι, αλλά βλέπονταν λίγες ώρες. Πολύ φροντιστικοί ο ένας με τον άλλο. Ο πατέρας μου για κάποιο λόγο, φώναζε με τα παιδιά. Ότι συνέβαινε με τα παιδιά φώναζε πάρα πολύ... Όσο αφορά σε έμένα (ο πατέρας) ήταν απόλυτος. Δεν έπαιρνε κάτι.. δεν συζητούσε. Το όχι ήταν όχι, τέλος... αυτός που φαινόταν, μπροστά ήταν ο πατέρας μου... για το σπίτι που δεν της άρεσε της μητέρας μου και ήταν πολύ μικρό, δεν βολευόταν γιατί ήταν μικρό. αγανακτούσε φώναζε η μητέρα μου. Το έλεγε η μητέρα μου «και τι είναι αυτά, δεν μπορώ άλλο με το κλουβί που έχω μπλέξει». Έκανε πίσω ο πατέρας μου κατέβαζε την ουρά του.

A6. Μεταξύ τους μια σχέση πόλεμος και αγάπη. Στηρίζονταν στην λύπηση της μητέρας μου για να μην τον αφήσει μόνο του... Η σχέση που βίωνα εγώ ήταν όλο φασαρίες. Ο πατέρας μου όλο θύμωνε με τις αδελφές μου με την μάνα μου, με εμένα. Με κάθε αφορμή δηλαδή θύμωνε... Εκείνη την περίοδο ο μόνος τρόπος να βοηθήσει ήταν να μην φέρνει περισσότερες δυσκολίες... Ο πατέρας μου είχε απομονωθεί νιώθοντας αδύναμος και όσο πήγαινε η κατάσταση χειροτέρευε ως προς τον χαρακτήρα του και τις εκρήξεις του... Από την μητέρα μου δεν την έβλεπα καν αφού δούλευε έρχονταν σπίτι αργά.

A7...είχαν τις δουλείες τους μέσα στην οικογένεια, προσπαθούσαν για τα παιδιά να μην του λείπει τίποτα, για τα χρήματα, για να μας παρέχουν τα πάντα. Ήταν αυτό που προσπαθούσαν, στα παιδιά να μην λείψουν τίποτα... Εντάξει ήταν μέτριες... ξέρω εγώ μεγαλώσαμε... Ήταν λίγο σαν ψυχροί να το έλεγα. Ο ένας δεν έκφραζε την αγάπη στον άλλο έντονα. Δηλαδή την λέξη σε αγαπώ να την πει ο πατέρας μου στην μητέρα μου ή το αντίθετο δεν το έχω ακούσει ποτέ. Αυτό και εντάξει νομίζω έχει και μια σχέση και με τα παιδιά αυτό.. αφού δεν μπορούσαν να το κάνουν μεταξύ τους, τους ήταν δύσκολο να το κάνουν μεταξύ τους αυτό, τους ήταν δύσκολο να είναι συναισθηματικοί και με τα παιδιά, να εκφράζουν δηλαδή συναισθήματα... Εντάξει νομίζω ότι τον πρώτο ρόλο τον είχε ο πατέρας μου στο σπίτι. Πολλές φορές ότι επειδή είχε δουλειά και έφερνε τα λεφτά. Επειδή ήταν επαρχία και ήταν διαφορετικό το κλίμα εκεί είχε τον πρώτο ρόλο.

A8. Αρρωστημένη και εξαρτητική μαζί. Πάντα υπήρχαν φασαρίες, πάντα υπήρχαν τσακωμοί αλλά δεν έπαιρνε κανέναν την απόφαση να χωρίσουν. Είχε δηλαδή ο ένας την ανάγκη του άλλου για να τσακωθούν... Ένιωθα εγκλωβισμό, είχα τάσεις φυγής. Δεν άντεχα από την πολύ φασαρία, την γκρίνια. Προσπαθούσα να κάνω οτιδήποτε να τους τραβήξω το ενδιαφέρον και έφευγα από το σπίτι... Συνήθως τις αποφάσεις τις έπαιρνε η μάνα μου. Θα τις έπαιρνε στο κεφάλι... αυτό θα γινόταν. Δηλαδή ο πατέρας μου δεν είχε πάρα πολύ μεγάλη συμμετοχή σε αυτό... συνήθως οι τσακωμοί ήταν πάντα για τα χρήματα.

A9. Δεν ήταν κοντά ο ένας με τον άλλο. Ο ένας κατηγορούσε τον άλλο συνεχώς. Η μητέρα μου περισσότερο. Καμία επικοινωνία στο μεταξύ τους, αφού είχαν χωρίσει, για να δούνε τι γίνεται από εκεί και πέρα με τα παιδιά τους, με εμάς... Εγώ ήμουν τριών ετών, τριάμισι. Μόνο τσακωμούς θυμάμαι. Κάποιες στιγμές να έρχεται ο πατέρας μου κάτω από το σπίτι, να συζητάνε για διατροφή. Ο πατέρας μου να μην θέλει να δώσει. Η

μητέρα μου να λέει «θα τον πάω δικαστικός». Εμείς, έτσι φωνάζαμε στην μητέρα μου ότι δεν θέλουμε να γίνει αυτό και δεν υπήρχε γενικός καμία επικοινωνία, ως τα δεκαπέντε... Δεν έχει γίνει ποτέ αυτό στο μεταξύ τους να πάρουν μία απόφαση, μαζί από κοινού και να λύσουν ένα πρόβλημα που υπήρχε.

A10. Εξαρτητική σχέση... η μητέρα μου εξαρτιόνταν από τον πατέρα μου. Ο πατέρας μου όχι... είχε μπροστά το πρέπει λόγω οικογένειας, λόγω παιδιών... χώρισαν όταν εγώ ήμουν 14, από τα 10-11 άρχισαν οι φασαρίες οι τσακωμοί τα φύγε από το σπίτι, φεύγω μόνος μου, πήγαινε έλα... Στις δυσκολίες προβλημάτων τις επιλύαν, με φασαρία, ανωριμότητα. Νομίζω ότι δεν υπήρχε τόσο πολύ επικοινωνία... νομίζω ότι ο μπαμπάς μου ήταν πιο αυστηρώς... πιο του σπιτιού τέλος πάντων ο κουβαλητής ο οποίος έφερνε πράγματα και είχε ένα τουπέ του στυλ, ότι αυτό που λέω αυτό θα γίνει γιατί εγώ τα φέρνω εδώ και όταν θα φύγεις από εδώ κάνε ότι θες.

Περιγράφεται το περιβάλλον το οικογενειακό ως ένα πλαίσιο μη ασφαλές όπου δεν υπάρχει η συνθήκη της αμοιβαίας εμπιστοσύνης, ώστε να αναπτυχθεί η αναγκαία οικειότητα που να επιτρέπει στα μέλη της και κυρίως στα νεότερα την έκφραση των συναισθημάτων, των σκέψεων, των εμπειριών τους.

Παρότι τα μέλη που συμμετέχουν στην έρευνα, μιλούν για την παιδική τους ηλικία φαίνεται ότι οι ίδιοι και τα συναισθήματα τους δεν αποτελούσαν προτεραιότητα για τους γονείς τους. Οι γονείς φαίνονται εστιασμένοι στις δυσκολίες που αντιμετώπιζαν στην συζυγική σχέση, με αποτέλεσμα να παραβλέπουν υποχρεώσεις τους που απορρέουν από τον ρόλο τους ως γονείς. Μαλώνουν μεταξύ τους για δυσκολίες που προκύπτουν στην μεταξύ τους σχέση, οποιαδήποτε στιγμή και σε οποιοδήποτε χώρο, μη σκεπτόμενοι ότι τα θέματα αυτά δεν αφορούν τα παιδιά τους. Οι συζητήσεις καταλήγουν συχνά σε συγκρούσεις που περιλαμβάνουν λεκτική και κάποιες φορές σωματική βία. Τα μέλη που συμμετέχουν στην έρευνα φαίνεται να έχουν καταγράψει τις συγκεκριμένες στιγμές κυρίως για την ένταση, την βία και αδιαφορία προς τα ίδια.

Δίνεται έμφαση στον ρόλο τους ως σύντροφοι και όχι στον ρόλο τους ως γονείς. Δεν επικοινωνούν τα συναισθήματα που έχει ο ένας στον άλλο και αφήνουν ανεπίλυτα θέματα, που οδηγούν στο να βιώνουν θυμό και σε συγκρούσεις. Επιλέγουν να λύσουν τις διαφορές τους, με λεκτική και

σωματική βία. Τα παιδιά βιώνουν ένα περιβάλλον γεμάτο από εντάσεις μεταξύ των πιο σημαντικών προσώπων για τα ίδια, στην ηλικία που είναι. Η ένταση αυτή φαίνεται να τους δημιουργεί ανασφάλεια και φόβο.

Ο Λιάππας αναφέρει ότι «οι περισσότεροι ερευνητές θα συμφωνούσαν με την άποψη του G. Edwards που υποστηρίζει ότι το γονικό παράδειγμα είναι γενικώς πιο σημαντικό από τα ίδια τους τα γονίδια για την διαμόρφωση της καριέρας ενός χρήστη». (Λιάππας, 1992).

Σε άρθρο του Γιαννούση Γ. στο περιοδικό εξαρτήσεις που αφορούσε μελέτη για την «Διερεύνηση της τοξικοεξαρτημένης προσωπικότητας», αναφέρεται ότι, «Διαφαίνεται ότι η αιτιοπαθογένεια της τοξικοεξάρτησης είναι συστηματικά διαγενεαλογική. Αυτή η διαγενεαλογική αιτιοπαθογένεια φαίνεται, από τις συνεντεύξεις ότι καθορίζεται από την φύση των επώδυνων τραυμάτων προηγούμενων γενεών. Η ψυχική μεταβίβαση αυτών των τραυμάτων, δίνει αφορμή για παθολογικές καταστάσεις, όπως απουσία συναισθημάτων, δυσκολία των τοξικοεξαρτημένων να αποχωριστούν τους γονείς τους και το αντίστροφο. Σημαντικός διαγενεολογικός παράγοντας είναι επίσης η μεταβίβαση προτύπων ζωής από την μια γενεά στην άλλη που δεν έχουν υποστεί τις κοινωνικές προσαρμογές που απαιτούνται». (Γιαννούσης Γ, Εξαρτήσεις 13, 2008).

Οι συγκρούσεις μεταξύ του ζευγαριού είναι συχνές και αποτυπώνουν μια δυσφορία για την συντροφική σχέση. Συναισθήματα και σκέψεις δεν επικοινωνούνται μεταξύ τους. Τα ανέκφραστα συναισθήματα βρίσκουν ένα τρόπο εκτόνωσης μέσα από τις στιγμές έντασης και των συγκρούσεων. Το μέγεθος της δυσφορία μπορεί να ερμηνευτεί και ως ο βαθμός ικανοποίησης των συντρόφων μέσα στον γάμο. Η δυσφορία που φαίνεται να βιώνουν οι δυο σύντροφοι αντανakλά και στους ρόλους τους ως γονείς δεδομένου ότι μεγάλο τμήμα των διαφανειών αφορούσαν και θέματα σχετικά με το μέγλωμα και την διαπαιδαγώγηση των παιδιών.

A1. Συνήθως, πιανόντουσαν από διάφορα από... οτιδήποτε... μπορεί να ήταν το φαγητό, μπορεί να ήταν μια έξοδος, μπορεί να ήταν οτιδήποτε, άσχετο που κατέληγε τις περισσότερες φορές, κατέληγε έτσι πολύ δραματικά.

A2. Η σχέση μεταξύ τους ήταν ψυχρή. Στην αρχή το ένιωθα μόνο, μετά το καταλάβαινα, έβλεπα ότι δεν υπάρχει αγάπη, να το πω... ήταν μια

συμφωνία τελικά, αποδείχτηκε κιάλας να είναι μαζί, για εμάς, παρόλα τα θέματα τους.

A3. Στους τσακωμούς που μπορεί να υπήρχαν, ο πατέρας μου ήταν πάντα κάθετος και απόλυτος, μπορεί να ύψωνε και την φωνή του, να ήθελε να επιβάλει το δικό του. Η μητέρα μου συνήθως υποχωρούσε.

A5. ...για το σπίτι που δεν της άρεσε της μητέρας μου και ήταν πολύ μικρό, δεν βολευόταν γιατί ήταν μικρό. αγανακτούσε φώναζε η μητέρα μου. Το έλεγε η μητέρα μου «και τι είναι αυτά, δεν μπορώ άλλο με το κλουβί που έχω μπλέξει». Έκανε πίσω ο πατέρας μου κατέβαζε την ουρά του.

A6. ...Η σχέση που βίωνα εγώ ήταν όλο φασαρίες. Ο πατέρας μου όλο θύμωνε με τις αδελφές μου με την μάνα μου, με εμένα. Με κάθε αφορμή δηλαδή θύμωνε...

A7. Εντάξει ήταν μέτριες... ξέρω εγώ μεγαλώσαμε... Ήταν λίγο σαν ψυχροί να το έλεγα. Ο ένας δεν έκφραζε την αγάπη στον άλλο έντονα. Δηλαδή την λέξη σε αγαπώ να την πει ο πατέρας μου στην μητέρα μου ή το αντίθετο δεν το έχω ακούσει ποτέ. Αυτό και εντάξει νομίζω έχει και μια σχέση και με τα παιδιά αυτό.. αφού δεν μπορούσαν να το κάνουν μεταξύ τους, τους ήταν δύσκολο να το κάνουν μεταξύ τους αυτό, τους ήταν δύσκολο να είναι συναισθηματικοί και με τα παιδιά, να εκφράζουν δηλαδή συναισθήματα...

A8. Αρρωστημένη και εξαρτητική μαζί. Πάντα υπήρχαν φασαρίες, πάντα υπήρχαν τσακωμοί αλλά δεν έπαιρνε κανένας την απόφαση να χωρίσουν. Είχε δηλαδή ο ένας την ανάγκη του άλλου για να τσακωθούν.

A9. Δεν ήταν κοντά ο ένας με τον άλλο. Ο ένας κατηγορούσε τον άλλο συνεχώς. Η μητέρα μου περισσότερο. Καμία επικοινωνία στο μεταξύ τους, αφού είχαν χωρίσει, για να δούνε τι γίνεται από εκεί και πέρα με τα παιδιά τους, με εμάς.

A10. Εξαρτητική σχέση... η μητέρα μου εξαρτιόνταν από τον πατέρα μου. Ο πατέρας μου όχι.. είχε μπροστά το πρέπει λόγω οικογένειας, λόγω παιδιών... Στις δυσκολίες προβλημάτων τις επιλύαν, με φασαρία, ανωριμότητα. Νομίζω ότι δεν υπήρχε τόσο πολύ επικοινωνία...

Στην συζυγική σχέση, φαίνεται να μην υπάρχει η αναγκαία οικειότητα, ώστε να μπορούν να εκφράσουν αβίαστα τα συναισθήματα που βιώνουν,

αλλά και τις σκέψεις τους. Δεν διακρίνεται η δυνατότητα, των δυο συντρόφων να μπορούν να χαλαρώσουν μέσα στην συζυγική σχέση και να εκφράσουν συναισθήματα, τις σκέψεις τους καθώς και ανάγκες που μπορεί να έχουν. Περιγράφεται μια σχέση, απορριπτική τις περισσότερες φορές, όπου δεν υπήρχε η δυνατότητα ο ένας σύντροφος να στηρίξει τον άλλο, είτε στις δυσκολίες που βιώνει, είτε απλά για να επικοινωνήσουν όσα περνούν στην καθημερινότητα τους. Αντίθετα φέρνουν την δυσφορία τους και συχνά πέρα από απορριπτικοί γίνονται και επιθετικοί.

Το κάθε άτομο επιτυγχάνει ένα υψηλό επίπεδο διαφοροποίησης όταν επιτυγχάνει να διατηρεί την αυτονομία του, και εμφανίζει λιγότερη συναισθηματική διάχυση στις κοντινές του σχέσεις. Το κάθε άτομο διαθέτει ένα συγκεκριμένο τρόπο σκέψης, έκφρασης συναισθημάτων και τρόπου ζωής και επιδιώκει να διαλέγει ως σύντροφο ένα άτομο που βρίσκεται σε παρόμοιο επίπεδο. Επιλέγει έναν σύντροφο με αντίστοιχο βαθμό διαφοροποίησης ώστε οι δύο μερικοί εαυτοί να συγχωνευτούν σε έναν κοινό εαυτό. Όσο πιο διαφοροποιημένοι είναι οι δυο σύντροφοι πριν τον γάμο τόσο πιο διαφοροποιημένοι θα είναι μετά τον γάμο. Αυτό συμβαίνει διότι όσο πιο κοντά είναι στα συναισθήματα τους και μπορούν να τα εκφράζουν επιτυγχάνουν πιο εποικοδομητικές σχέσεις χωρίς να χάνουν τον εαυτό τους. (Bowen, 1996).

Η ικανοποίηση που εισπράττουν οι γονείς μέσα από την συντροφική τους σχέση δείχνει να μην είναι ικανοποιητική. Η Behavior Exchange Theory (θεωρία Κοινωνικής Συναλλαγής) ορίζει, ότι η ενίσχυση ή η απόρριψη που εισπράττει ο ένας σύντροφος από τον άλλο, κατά την μεταξύ τους αλληλεπίδραση ορίζει την ικανοποίησή τους ως σύζυγοι (Fincham Bradbury, 1988). Η ικανοποίηση συχνά εμφανίζεται σε χαμηλά επίπεδα και να επιδρά αρνητικά έτσι στα παιδιά.

Η ισορροπία μέσα στο σύστημα της οικογένειας επιτυγχάνεται μέσα από τις κοντινές σχέσεις των μελών της, που βασίζονται στην ανοιχτή και συνεχή επικοινωνία και την αλληλεπίδραση μεταξύ τους. Η ένωση του ζευγαριού θέτει την αρχή της οικογενειακής ζωής, και η δέσμευσή τους οδηγεί από την ανεξαρτησία στην αλληλεξάρτηση. Η ένωση αυτή τους οδηγεί από την οικογένεια προέλευσης, με τα καθιερωμένα οικογενειακά συστήματα στην δημιουργία μιας νέας συζυγικής μονάδας. Το σύνολο των κανόνων και των προσδοκιών για το πώς αλληλοεπιδρά το ζευγάρι και το πώς ορίζεται η οικογενειακή ζωή, που έχει υιοθετήσει το κάθε άτομο από την οικογένεια που προέρχεται, είναι σημαντικό να διατηρηθούν, ώστε να

διατηρηθεί η αίσθηση του εαυτού τους, αλλά και να συμφιλιωθούν μέχρι ένα σημείο προκειμένου να μπορέσει να υπάρξει κοινή ζωή. (Goldenberg&Goldenberg, 2005).

Τα θέματα που χρειάζεται να διαπραγματευτούν οι δυο σύντροφοι-μικρότερης ή μεγαλύτερης σημαντικότητας – συχνά αποτελούν αντικείμενο διαπραγμάτευσης μπροστά στα παιδιά τους, συχνά με εντάσεις και βία, χωρίς αυτά να τους αφορούν.

A1. Πάντα μπροστά στα παιδιά. Τα παιδιά δεν ήταν ένα στοιχείο που μπορούσε να τους σταματήσει.

A4. Το χειρότερο ήταν ότι μου έλεγε ο ένας για τον άλλο. Η μητέρα μου έλεγε για τον πατέρα μου, ο πατέρας μου έλεγε για την μητέρα μου. Όχι καλά πράγματα.

A8. ...Ένιωθα εγκλωβισμό, είχα τάσεις φυγής. Δεν άντεχα από την πολύ φασαρία, την γκρίνια. Προσπαθούσα να κάνω οτιδήποτε να τους τραβήξω το ενδιαφέρον και έφευγα από το σπίτι

A9. Εγώ ήμουν τριών ετών, τριάμισι. Μόνο τσακωμούς θυμάμαι.

A10. ...χώρισαν όταν εγώ ήμουν 14, από τα 10-11 άρχισαν οι φασαρίες οι τσακωμοί τα φύγε από το σπίτι, φεύγω μόνος μου, πήγαινε έλα.

Όπως έχει παρατηρηθεί και προηγουμένως οι γονείς δείχνουν να είναι τόσο απορροφημένοι στις δικές τους ανάγκες που ξεχνούν, ότι συχνά επικοινωνούν μεταξύ τους με ένταση και θυμό, μπροστά στα παιδιά τους. Δεν θέτουν κάποιο όριο στα θέματα που αφορούν τους ίδιους, ως συντρόφους και στην σχέση τους με τα παιδιά τους. Η ένταση και ο θυμός που εκφράζουν δείχνει να αποτελούν πρόβλημα για τα μέλη του δείγματος. Τα ίδια ως παιδιά εστιάζουν στις διαφωνίες αυτές, συχνά θεωρώντας ότι μπορεί να έχουν και ευθύνη.

Συχνά παρατηρείται το ζευγάρι να μην αναπτύσσει όρια τα οποία να το προστατεύουν από τα υπόλοιπα μέλη της οικογένειας (παιδιά, γονείς κ.λπ. (παρέχοντας τους ένα ασφαλή χώρο, προκειμένου η παρέμβαση τους να είναι μικρότερη και να αυξάνεται έτσι η ικανοποίηση των ψυχολογικών τους αναγκών. Σύμφωνα με τον Minuchin (1991, σελ. 57), η

επάρκεια των ορίων που θα τεθούν από το ζευγάρι αποτελούν έναν από τους βασικότερους λόγους επιβίωσης του οικογενειακού συστήματος.

Σίγουρα πάντως, φαίνεται να μην εξασφαλίζεται η συνθήκη ύπαρξης ενός ασφαλούς περιβάλλον που να επιτρέπει στα ίδια τα παιδιά να δίνουν προτεραιότητα στα δικά τους συναισθήματα, σκέψεις, καθώς και στις ανάγκες τους. Όλα τα παραπάνω μπαίνουν σε δεύτερη μοίρα και τα παιδιά φαίνεται να συμμετέχουν στην επικοινωνία των γονέων τους για θέματα που (όμως δεν αφορούν τα ίδια αλλά κυρίως την συζυγική σχέση τους. Ο τρόπος επικοινωνίας τους όχι μόνο δεν δίνει προτεραιότητα στα ίδια αλλά αυξάνει την ανασφάλεια που νοιώθουν λόγω των ανεπίλυτων συγκρούσεων που υπάρχουν στην σχέση του ζευγαριού και που τις επικοινωνούν ανοιχτά μπροστά στα παιδιά.

Οι γονείς μέσα από την δική τους στάση, εστιασμένοι στα θέματα του ζευγαριού βάζουν σε δεύτερη μοίρα τον σημαντικότερο ίσως ρόλο για τα παιδιά τους του γονέα. Ως γονείς εστιασμένοι στις δικές τους συχνά ανεπίλυτες συγκρούσεις δεν φαίνεται να αφιερώνουν χρόνο στην εκπαίδευση των παιδιών τους στο να αναγνωρίζουν και να επικοινωνούν τα συναισθήματα που βιώνουν.

«Κάθε φορά που ένας γονιός υιοθετεί μια συμπεριφορά (πλένει τα πιάτα ή μιλά θυμωμένα στην γάτα) λειτουργεί ως πρότυπο για τα παιδιά της οικογένειας. Στην συνέχεια τα παιδιά είναι πιθανό να επαναλάβουν το ίδιο είδος συμπεριφοράς και αυτή η διαδικασία είναι σημαντική για την μετάδοση των μηνυμάτων σχετικά με το πώς και το ποιας συναισθήματα εκφράζονται... όταν ορισμένοι γονείς βιώνουν μεγάλο στρες, έριδες στον γάμο τους ή ψυχολογικά προβλήματα όπως κατάθλιψη, δείχνουν πολύ περισσότερα αρνητικά συναισθήματα στα παιδιά τους». (Keith O, Jennifer J, 1996).

Ο τρόπος άσκησης του ελέγχου καθώς και το ποιος έχει την δύναμη μέσα στο σύστημα του ζευγαριού δείχνει να είναι άξιος διερεύνησης:

A1. Δεν πέρασαν στην διαδικασία, ότι πρέπει να μπου σε ένα τρόπο να λύσουμε τα προβλήματα μας, απλά υπήρχε ένα πρόβλημα, δεν το συζητούσαν. Απλά μέσα από μπηχτές ή στον αέρα λόγια μισά, μετά κατέληγε πάντα, από την αρχή ως το τέλος δηλαδή, σε τσακωμό. Δεν υπήρχε συζήτηση ήρεμη... Τις περισσότερες φορές τις έπαιρνε η μητέρα μου χωρίς την άδεια του πατέρα μου. Άλλο αν ενδιαφερόταν και ρώταγε.

Ο πατέρας μπορεί να υπήρχε αλλά ακόμη και στα πιο μικρά πράγματα μπορεί να υπήρχε.

A2. Στο μεταξύ τους και εκεί πάλι τον ρόλο τον είχε η μαμά... τον ρόλο του αρχηγού της οικογένειας... όλο τον χειρισμό της οικογένειας τον είχε η μαμά, δηλαδή και τα οικονομικά η μαμά τα χειριζόταν, το μεγάλωμα το δικό μας, η μαμά το χειριζόταν, τα εκπαιδευτικά όσο μπορούσε γιατί ήταν αγράμματη.

A3. Ο πατέρας μου σαν να ήταν σίγουρος για αυτό που έλεγε και να έπρεπε να είναι έτσι, και η μητέρα μου απλά ακολουθούσε την δικιά του γνώμη.

A4. Εγώ νομίζω ότι τις αποφάσεις της έπαιρνε κυρίως η μητέρα μου και όχι ο πατέρας μου. Νομίζω ότι ήταν απών από την διαδικασία. Δεν ξέρω αν ήταν εσκεμμένο από την πλευρά του ή απλά δεν τον ενημέρωνε η μητέρα μου.

A5. ...αυτός που φαινόταν, μπροστά ήταν ο πατέρας μου... Όσο αφορά σε έμενα ήταν απόλυτος. Δεν έπαιρνε κάτι.. δεν συζητούσε. Το όχι ήταν όχι, τέλος.

A6. Ο πατέρας μου είχε απομονωθεί νιώθοντας αδύναμος και όσο πήγαινε η κατάσταση χειροτέρευε ως προς τον χαρακτήρα του και τις εκρήξεις του.

A7. Εντάξει νομίζω ότι τον πρώτο ρόλο τον είχε ο πατέρας μου στο σπίτι. Πολλές φορές ότι επειδή είχε δουλειά και έφερνε τα λεφτά. Επειδή ήταν επαρχία και ήταν διαφορετικό το κλίμα εκεί είχε τον πρώτο ρόλο.

A8. Συνήθως τις αποφάσεις τις έπαιρνε η μάνα μου. Θα τις έπαιρνε στο κεφάλι... αυτό θα γινόταν. Δηλαδή ο πατέρας μου δεν είχε πάρα πολύ μεγάλη συμμετοχή σε αυτό... Οι αποφάσεις νομίζω και από όσο θυμάμαι, ότι ήταν περισσότερο παρορμητικές. Δηλαδή, δεν σκέπτονταν τις συνέπειες. Να σκεφτούν ως ενήλικες, ότι ξέρεις έχω δυο παιδιά... Στις δυσκολίες προβλημάτων τις επιλύαν, με φασαρία, ανωριμότητα. Νομίζω ότι δεν υπήρχε τόσο πολύ επικοινωνία.

A10. ...νομίζω ότι ο μπαμπάς μου ήταν πιο αυστηρώς ...πιο του σπιτιού τέλος πάντων ο κουβαλητής ο οποίος έφερνε πράγματα και είχε ένα τουπέ του στυλ, ότι αυτό που λέω αυτό θα γίνει γιατί εγώ τα φέρνω εδώ και όταν θα φύγεις από εδώ κάνε ότι θες.

«Αυτό που κατά κύριο λόγο λείπει από αυτή την οικογένεια είναι η αληθινή, ή άμεση επικοινωνία ανάμεσα στα μέλη της. Ο καθένας βρίσκεται σε μεγάλη συναισθηματική απόσταση από τον άλλο. Συνήθως η επαφή γίνεται με αρνητικούς τρόπους (μομφή, παράπονο, κριτική, αντιπαράθεση)... Ο πατέρας είναι συνήθως απών συναισθηματικά ή και φυσικά αδιάφορος, αναποτελεσματικός, απορριπτικός βίαιος προς το παιδί, αλλά εύκολα χειραγωγούμενος από την μητέρα». (Μάτσα, 2001).

Παρατηρείται μια δυσκολία να μοιραστούν τις ευθύνες που προκύπτουν και συνήθως τουλάχιστον ο ένας παρακάμπτει τα προβλήματα που προκύπτουν στα πλαίσια της καθημερινότητας, μην αναλαμβάνοντας τις ευθύνες τους. Ο τύπος αυτός της οικογένειας σύμφωνα με τον Jean Bergeret ονομάζεται παθητικός και είναι σε αντίθεση με τον ενεργητικό τύπο οικογένειας όπου οι δυο σύζυγοι καταβάλλουν κάθε προσπάθεια για να μοιραστούν από κοινού τις ευθύνες της οικογένειας.

«Είναι προφανές ότι σε αυτό τον τύπο οικογένειας (παθητικός) ανακύπτουν οι πιο δυσμενείς όροι για τις αναγκαίες ταυτίσεις του παιδιού και του εφήβου, που εμποδίζουν την επιθυμητή δομική του εξέλιξη. Και καθώς, τέτοιου είδους οικογένειες βρίσκονται αναγκαστικά εξαρτημένες στην ζωή τους από λύσεις εξωτερικές και μαγικές (όποιο όνομα ή και μορφή παίρνουν) εκδηλώνεται πολύ νωρίς στα παιδιά που μεγαλώνουν έτσι με μια προδιάθεση για ποικίλες μορφές εξάρτησης και η πρώτη συνάντηση με έναν φαρμακοεξαρτημένο φίλο μπορεί να πυροδοτήσει μια φαρμακοεξάρτηση εντελώς λογική και τρέχουσα στην κλινική πρακτική». (Jean Bergeret, 1982).

Το νοικοκυριό εμφανίζεται να διαθέτει οικονομικές δυσκολίες όπου για να ξεπεραστούν χρειάζεται τουλάχιστον ο ένας εκ των δυο να εργάζεται πολλές ώρες, κάτι που σημαίνει ότι απουσιάζει από το μέγαλωμα των παιδιών ή ότι δυσχεράνει την συμμετοχή του, ο συνήθως πατέρας, καθώς και ότι απαιτείται μεγάλη οικονομία στα έξοδα, ρόλο που συνήθως αναλαμβάνει η μητέρα:

A2. ...γιατί υπήρχε και οικονομική δυσκολία μεγάλη, οικονομία πολύ, να πας καλά στο σχολείο. Αυτό το άγχος, ήταν μόνιμο νομίζω.

A3. ...όπως το να πάμε στο εξωτερικό σε ηλικία 12, 5 ετών, εγώ και τα αδέρφια μου ήμασταν μικρότερα και δεν είχαμε λόγο... ήταν μόνο για δύο

χρόνια... Θα έχουμε καλύτερο σπίτι εκεί πέρα, ότι θα είναι για λίγο καιρό, θα κάνουμε γνωριμίες, θα είμαστε πάρα πολύ καλά όταν θα γυρίσουμε.

A4. Ήταν ένας λόγος που ήταν κακές οι σχέσεις, η διατροφή που έπρεπε να δίνει ο πατέρας.

A5. ...ένας λόγος που ήταν κακές οι σχέσεις, η διατροφή που έπρεπε να δίνει ο πατέρας μου στην μητέρα μου. Είχαν πολλά προβλήματα με αυτό το θέμα.

A6. Από την μητέρα μου δεν την έβλεπα καν αφού δούλευε έρχονταν σπίτι αργά.

A7. ...είχαν τις δουλείες τους μέσα στην οικογένεια, προσπαθούσαν για τα παιδιά να μην του λείπει τίποτα, για τα χρήματα, για να μας παρέχουν τα πάντα. Ήταν αυτό που προσπαθούσαν, στα παιδιά να μην λείψουν τίποτα.

A8. ...συνήθως οι τσακωμοί ήταν πάντα για τα χρήματα.

A9. Κάποιες στιγμές να έρχεται ο πατέρας μου κάτω από το σπίτι, να συζητάνε για διατροφή. Ο πατέρας μου να μην θέλει να δώσει. Η μητέρα μου να λέει «θα τον πάω δικαστικός». Εμείς, έτσι φωνάζαμε στην μητέρα μου ότι δεν θέλουμε να γίνει αυτό...

Συχνά παρατηρούνται συνθήκες φτώχειας και στέρησης στις οικογένειες. Η Β. Παπαδιώτη Αθανασίου επισημαίνει ότι «Οι συνθήκες στέρησης και φτώχειας στην οικογένεια πολύ συχνά συνοδεύονται και από ψυχολογικά προβλήματα, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι η επάρκεια υλικών αγαθών εγγυάται και την ψυχική υγεία των μελών».

Οι πολλές ώρες εργασίας δεν αποτελούσαν απαραίτητα αναγκαία προϋπόθεση για να καλυφθούν οι ανάγκες του νοικοκυριού. Συχνά αποτελούσαν μια βάση για την εξασφάλιση επιπλέον αγαθών, όπως η κατασκευή ενός σπιτιού.

Το διαζύγιο έρχεται συχνά ως απάντηση των προβλημάτων που παρατηρούνται στην σχέση του ζευγαριού, κάτι που επιβαρύνει ακόμη περισσότερο τα παιδιά δεδομένου ότι η διαδικασία αυτή γίνεται συνήθως συνοδευόμενη από εντάσεις και συγκρούσεις:

A4. ...δεν είχαν επικοινωνία μεταξύ τους μαλώνανε, χώρισαν όταν ήμουν πολύ μικρός. Δυο χρονών ήμουν τότε. Δεν έχω αναμνήσεις δηλαδή από όταν ήταν μαζί. Από τις πρώτες αναμνήσεις που έχω ήταν να μαλώνουν...

A9. Κάποιες στιγμές να έρχεται ο πατέρας μου κάτω από το σπίτι, να συζητάνε για διατροφή. Ο πατέρας μου να μην θέλει να δώσει. Η μητέρα μου να λέει «θα τον πάω δικαστικός».

A10. ...χώρισαν όταν εγώ ήμουν 14.

Το διαζύγιο έρχεται ως απάντηση των πολλών δυσκολιών που υπάρχουν στην επικοινωνία των δυο συντρόφων. Τα προβλήματα του ζευγαριού δεν παύουν μετά το διαζύγιο και οι γονικοί τους ρόλοι συνεχίζουν να «ποτίζονται» με τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν ως ζευγάρι. Επίσης μεγάλο μέρος του φορτίου συνεχίζει να το σηκώνει η μητέρα, μιας και ο πατέρας συνήθως δεν ανταποκρίνεται ούτε και τώρα στα γονικό του καθήκον.

«Ο απών πατέρας δυσχεραίνει της επιδόσεις της συνήθως παρούσας πάντα μητέρας. Η οικονομική διάσταση έγκειται στην μικρή κατά κανόνα διατροφή, η οποία δεν καταβάλλεται τακτικά και στις αρνητικές επιπτώσεις που έχει η ενασχόληση με τα παιδιά στον επαγγελματικό τομέα μιας γυναίκας, η οποία εκ των πραγμάτων δεν είναι σε θέση να αυξήσει την επίδοση και το εισόδημά της. Η φυσική και σωματική διάσταση αφορά την πρωτογενή και δευτερογενή φροντίδα και την υπευθυνότητα της μητέρας για τα παιδιά. Βέβαια αυτή η διάσταση δεν αφορά μόνο μητέρες που μεγαλώνουν μόνες τα παιδιά τους αλλά και μητέρες στις λεγόμενες κανονικές οικογένειες», φθάνει να αναλογιστούμε ποιος έχει σήμερα στην ελληνική οικογένεια και κοινωνία την φροντίδα των παιδιών, πρωτογενή και δευτερογενή... Η πολλαπλή επιβάρυνση της γυναίκας σήμερα επιδρά αρνητικά στην ικανότητα της να είναι καλή και χαλαρή μητέρα. Η συναισθηματική διάσταση αφορά την στήριξη και υποστήριξη της μητέρας που προσφέρει συνεχώς». (Γαλάνης, 1995).

«Στην εφηβική ηλικία το διαζύγιο των γονέων προκαλεί έντονη θλίψη, ψυχικό πόνο, προβλήματα συμπεριφοράς στο σπίτι και στο σχολείο, αντικοινωνική συμπεριφορά, μείωση της σχολικής επίδοσης, σωματικά ενοχλήματα και συμπτώματα κατάθλιψης. Η αντιμετώπιση τους από τους εφήβους είναι ιδιαίτερα επώδυνη και δύσκολη επειδή συμπίπτει με την διεργασία της διαμόρφωσης της ταυτότητας. Οι παράγοντες που επιδρούν

στην προσαρμογή των εφήβων διαζύγιο αλλά και στην ομαλή εξέλιξη είναι η μείωση των συγκρούσεων μεταξύ των γονέων πριν και μετά το διαζύγιο και ιδίως η ικανότητα του γονέα που έχει την επιμέλεια να ενημερώνει, να συζητήσει, να επικοινωνήσει ειλικρινά με εφηβικής ηλικίας παιδί του καθώς και να το στηρίξει συναισθηματικά, να το καθοδηγήσει και να είναι σε θέση να ασκήσει κατάλληλο έλεγχο και επίβλεψη της συμπεριφοράς του. Τα εύκολα παιδιά είναι πιο ικανά να αντιμετωπίσουν τις αλλαγές που επιφέρει το διαζύγιο. Αντίθετα τα «δύσκολα παιδιά» είναι πιθανότερο να δεχτούν αρνητικές επιδράσεις από τους γονείς». (Βεργέτη, 2009).

Η σύνδεση των συνθηκών που επικρατούν μέσα στην οικογένεια σίγουρα μπορούν να σχετιστούν με την ροπή προς την εξάρτηση και κανείς δεν μπορεί να αμφισβητήσει την σημασία της. Όμως η σύνδεση αυτή δεν προσφέρεται για ηθικολογικές εξηγήσεις. Το να σχετίσεις τα προβλήματα που εμφανίζονται σε μια οικογένεια χωρίς να συνυπολογίσεις τις ιδιαίτερες κοινωνικοπολιτικές συνθήκες μια περιοχής σε μια συγκεκριμένη χρονική περίοδο. Για παράδειγμα στη Βόρεια Ευρώπη η χρήση ναρκωτικών μειώνεται σε αντίθεση με την Νότια Ευρώπη. (Παρασκευόπουλος, 2004).

2. Σε σχέση με το θεωρητικό ερώτημα που αναφέρεται στους ρόλους των γονέων και την σχέση τους με τους μετέπειτα εξαρτημένους, όπως αυτή εξελίσσεται, παρατηρούμε τα ακόλουθα:

A1. Βασικά και οι δυο τους μαζί μου, ήταν πολύ καλοί σε εισαγωγικά, εκτός από τις διαμάχες που έδιναν μεταξύ τους... Ακόμη και από τον πατέρα μου, δεν θυμάμαι ποτέ να μου σηκώσει χέρι και να με έβρισε. Μόνο σε μεγάλη ηλικία που είχαμε διαμάχες και από το ποτό. Σε μικρή ηλικία ποτέ. Με αγαπούσε πάρα πολύ με διαχώριζε από τα άλλα παιδιά ...με διαχώριζε από τα άλλα παιδιά.

Πως με δώρα, σαν ξέρω εγώ να προσπαθούσε να με εξαγοράσει με ένα τρόπο λόγω τον εντάσεων που έκανε. Εντάξει το καταλάβαινε, ότι με τρόμαζε, δεν του άρεσε όλο αυτό. Τις περισσότερες φορές το έκανε λόγω του αλκοόλ.

Με την μητέρα;

Σε μικρή ηλικία, νομίζω ότι ήταν υπερπροστατευτική... νομίζω ότι ήταν αρκετά τρυφερή και υπερπροστατευτική μαζί μου. Απλά ήταν λάθος η συμπεριφορά της, δεν ήξερε δεν είχε ιδέα πως να φερθεί.

A2. Σαν ζευγάρι δεν νομίζω ότι λειτουργούσαν μαζί ποτέ, άλλα έκανε ο ένας... δηλαδή... όταν έκανα αταξία μπορεί για παράδειγμα η μάνα μου για να με μάλωνε και να με έδερνε, ο πατέρας μου διαφωνούσε σε αυτό. Δεν υπήρχε κοινός δρόμος. Ο πατέρας μου ήταν λίγο πιο τρυφερός, ...μια αγκαλιά, κάτι ξέρω εγώ... Μόνο όταν υπήρχε αυτή η βία τον θυμάμαι να της έλεγε γιατί τον βάρεσες, γιατί τον χτύπησες, ξέρω εγώ κ.λπ. μέχρι εκεί. Δηλαδή έμενε και λίγο απαθής.

A3. Στους τσακωμούς που μπορεί να υπήρχαν, ο πατέρας μου ήταν πάντα κάθετος και απόλυτος, μπορεί να ύψωνε και την φωνή του, να ήθελε να επιβάλει το δικό του. Η μητέρα μου συνήθως υποχωρούσε... Η μητέρα μου ήταν λίγο πώς να το πω, όχι απόμακρη, ήταν λίγο πιο μακριά από τις καταστάσεις, δηλαδή σαν να βλέπει από μακριά. Σπάνια θα ερχόταν να μου μιλήσει για κάτι που κάνω ή δεν κάνω καλά. Ο πατέρας μου ήταν ακριβώς το αντίθετο. Ποτέ δεν ήτανε ευχαριστημένος, ποτέ δεν υπήρχε μια επιβράβευση ότι κάνεις κάτι καλά. Σαν να έπρεπε να προσπαθώ συνεχώς για κάτι, σαν να μην έκανα ποτέ τίποτα καλά. Όσο αφορά εμένα. Τώρα όσο αφορά και τους δυο μαζί προς εμένα δεν μπορώ να θυμηθώ στιγμές. Εντάξει στις γιορτές μου στα γενέθλια μου, στην γιορτή μου θα έρχονταν κοντά μου θα μου μιλούσαν και θα ένιωθα και εγώ κάπως καλύτερα... ήταν πάντα σαν να μην είχα δυο γονείς μαζί, αλλά σαν να είχα έναν και έναν.

A4. Η μητέρα μου έλεγε ότι ο πατέρας μου είναι ανεύθυνος, δεν μας φροντίζει. Ο πατέρας μου έλεγε δεν με αφήνει να σας βλέπω. Η γιαγιά μου που μας μεγάλωσε έλεγε ότι είναι ανεύθυνος δεν μας προσέχει... Δεν υπήρχε σχέση μαζί. Τώρα ατομικά, είναι αυτό που είπα και πριν. Λιγότερο από ότι χρειαζόμουν στο θέμα επικοινωνίας. Από την άλλη, σίγουρα πολύ αγάπη προς εμένα και από τους δυο. Λίγο με κακή κρίση από την πλευρά τους για το τι ήμουν σε θέση να ακούω από την πλευρά τους και τι όχι. Μου έλεγε ο ένας για τον άλλο και αυτό ήταν πολύ κακό για εμένα. Προσπαθούσαν να είναι και αναλυτικοί σε αυτό που μου λένε σε εμένα για το τι να κάνω, και οι δυο. Υπήρχαν μερικές φορές που ήταν λίγο δασκαλίστικοι απέναντι μου και οι δυο. Δηλαδή να μην το κάνουμε αυτό γιατί τι θα πει ο κόσμος. Που εγώ δεν το καταλάβαινα και μερικές φορές δεν μου έδιναν εξηγήσεις...

A5. Πλασματική, λίγο ψεύτικη. Λίγο τι θα πουν οι γείτονες, τέτοια φάση, λίγο να δείχτούμε, να δείξουμε ότι είναι όλα καλά. Αλλά όλοι ξέρανε ότι δεν είμαστε καλά. Μικρός - μικρός, με τις πρώτες μνήμες, θυμάμαι ότι ήταν πολλά χάδια, πολύ χαδιάρηδες και οι δυο μαζί. Στην συνέχεια η μητέρα

μου συνέχιζε να είναι μαλακή μαζί μου, να μου κάνει τα χατίρια. Ο πατέρας μου ήταν αρνητικός δεν ξέρω γιατί. Ίσως γιατί εγώ είχα αρχίσει και γινόμουν σκανδαλιάρης και μετά όταν μπήκε το σχολείο στην μέση άλλαξαν τα πάντα.

A6. Ήμουν μπερδεμένος και εγώ, από εκεί που ένιωθα ότι με αγαπούν από τον πατέρα μου έπαιρνα θυμό και ένταση κάποιες στιγμές. Από την μητέρα μου δεν την έβλεπα καν αφού δούλευε έρχονταν σπίτι αργά. Είχε τρία παιδιά. Ήμουν μπερδεμένος αν με αγαπούν σαν παιδάκι. Ένιωθα ότι με αγαπούσαν αλλά δεν τους είχα και κοντά μου. Ένας που ήταν κοντά μου έκανε φασαρίες και θυμούς... Συνήθως, τα προβλήματα που έβγαιναν, θεωρώ ότι και επίτηδες είχαν και διαφορετική στάση επειδή υπήρχε η μεταξύ τους διαμάχη... θα έλεγαν κάτι εντελώς διαφορετικό. Ποιο πολύ για να συντηρήσουνε την μεταξύ τους διαμάχη παρά για να λυθεί το πρόβλημα.

A7. Νομίζω ότι για τον πατέρα μου πολλές φορές δεν άκουγε δεν αφουγκράζονταν τα προβλήματα μου, στην εφηβική μου ηλικία, πως μεγάλωνα και τι ήθελα να κάνω. Δεν με ρώτησε πως είμαι, τι κάνω, τι σκέφτομαι; Εντάξει όσο μεγάλωνε ήταν διαφορετικά τα πράγματα, νομίζω ότι δεν με άφηνε να κάνω λάθος ή να παίρνω πρωτοβουλίες... η μάνα μου, πώς να το πω ήταν πιο συναισθηματική, πιο τρυφερή μάλλον μαζί μου. Εντάξει συγχωρούσε πιο εύκολα τα λάθη μου, ήταν πιο κοντά συναισθηματικά από ότι ο πατέρας μου, αυτό είναι σίγουρο. Νομίζω ότι μου είχε και μια αδυναμία η μάνα μου γιατί ο αδερφός της ο Παντελής, είχαμε το ίδιο όνομα, που πέθανε.

A8. ...στην παιδική ηλικία την μόνη σχέση, το μόνο άτομο που έβλεπα να αφιερώνει χρόνο σε μένα ήταν η μητέρα μου. Ο πατέρας μου ήταν λίγο στην εικόνα. Να με πάρει μαζί του με το ταξί που είχε παλιά. Να με κάνει λίγο μόντρα, από δω ο γιός μου... Δεν το θυμάμαι αυτό, σαν ζευγάρι. Ίσως ως σε κάποια ηλικία στα 13, 14. Από εκεί και μετά κάτι έχω. Μέχρι εκεί δεν είχα κάποια εικόνα... δεν ταιριάζανε μεταξύ τους. Από την πλευρά της μάνας μου, τον πατέρα μου δεν τον ήθελε. Ήταν οι λόγοι διαφορετικοί. Παντρεύτηκαν μικροί για να φύγουν από τα σπίτια τους. Η μάνα μου ήταν καταπιεσμένη από τον παππού της, τον πατέρα της. Παντρεύτηκε έκανε τα παιδιά. Μετά κατάλαβε ότι αυτός ο άνθρωπος δεν είναι για εκείνη. Οπότε δεν είχε άλλο τρόπο να το δείξει και το εξέφραζε με τσακωμούς. Είτε τις έφταιγαν τα χρήματα είτε η συμπεριφορά του πατέρα μου... Με την αδερφή μου δεν είχα ποτέ καλή σχέση. Με ζήλευε πάρα πολύ. Μπορεί

να είχε περισσότερα πράγματα από εμένα, αλλά επειδή η μάνα μου μου έδειχνε ότι μου είχε αδυναμία, η αδερφή μου το ζήλευε πολύ αυτό.

A9. Ο πατέρας μου είχε ξεκινήσει και είχε κάνει την δική του οικογένεια, δεν μιλιόντουσαν καθόλου. Η μητέρα μου από την πλευρά της, μια ζωή αυτό που άκουγα εγώ, ήταν να κατηγορεί τον πατέρα μου και να έχει πάρα πολύ μίσος για την μητριά μου, η οποία ήταν η πρώτη φίλη της και η πρώτη εξωσυζυγική σχέση του πατέρα μου αφού παντρευτήκανε... από την πλευρά της μητέρας μου, το πώς με μεγάλωσε εμένα. Η μητέρα μου έκανε το παν να με μεγαλώσει εμένα. Δούλευε στο νοσοκομείο Παίδων, ήταν καθαρίστρια. Προσπαθούσε να μου παρέχει τα αναγκαία... Ο πατέρας μου η σχέση που είχα μαζί του, ήταν να τον βλέπω κάποια Σαββατοκύριακα.

A10. ...χώρισαν όταν εγώ ήμουν 14, από τα 10-11, άρχισαν οι φασαρίες οι τσακωμοί τα φύγε από το σπίτι, φεύγω μόνος μου, πήγαινε έλα... Η μητέρα μου το έπαιζε πιο στοργική, αλλά σε πράγματα που είχε δίκιο ο πατέρας μου έπαιρνε το μέρος του. Τώρα με τον καθένα ξεχωριστά, ο πατέρας μου μου έκανε τα χατίρια όσο δεν ήταν μπροστά η μάνα μου. Ήμουν καλομαθημένος πάρα πολύ... σε περιπτώσεις που διαφωνούσαν, τέλος πάντων την έθαβε σε εισαγωγικά, πίσω από την πλάτη της. Η μητέρα μου το αντίθετο πάντα μου έλεγε καλά λόγια **«ο μπαμπάς σου.. ο καλός που είναι»** ...η μητέρα μου περισσότερο προτιμούσε να πυροδοτεί μια κατάσταση που όταν ήταν και μπαμπάς μου εκεί και να στρέψει το βλέμμα προς τα πάνω μου, ότι εγώ φταίω για όλα μέσα στο σπίτι.

Οι δυο γονείς εμφανίζονται να έχουν συχνά δυσκολίες στην μεταξύ τους επικοινωνία, που μπορεί να κατέληγε και σε βία, λεκτική ή και σωματική.

A1. ...ήταν πολύ καλοί σε εισαγωγικά, εκτός από τις διαμάχες που έδιναν μεταξύ τους...

A2. Μόνο όταν υπήρχε αυτή η βία τον θυμάμαι να της έλεγε γιατί τον βάρεσες, γιατί τον χτύπησες, ξέρω εγώ κ.λπ.. μέχρι εκεί. Δηλαδή έμενε και λίγο απαθής...

A3. Στους τσακωμούς που μπορεί να υπήρχαν, ο πατέρας μου ήταν πάντα κάθετος και απόλυτος, μπορεί να ύψωνε και την φωνή του, να ήθελε να επιβάλει το δικό του. Η μητέρα μου συνήθως υποχωρούσε...

A4. Δεν υπήρχε σχέση μαζί... Λίγο με κακή κρίση από την πλευρά τους για το τι ήμουν σε θέση να ακούω από την πλευρά τους και τι όχι. Μου έλεγε ο ένας για τον άλλο και αυτό ήταν πολύ κακό για εμένα.

A5. Πλασματική, λίγο ψεύτικη. Λίγο τι θα πουν οι γείτονες, τέτοια φάση, λίγο να δειχτούμε, να δείξουμε ότι είναι όλα καλά. Αλλά όλοι ξέρανε ότι δεν είμαστε καλά.

A6. Ήμουν μπερδεμένος και εγώ, από εκεί που ένιωθα ότι με αγαπούν από τον πατέρα μου έπαιρνα θυμό και ένταση κάποιες στιγμές. Από την μητέρα μου δεν την έβλεπα καν αφού δούλευε έρχονταν σπίτι αργά.

A8. Δεν το θυμάμαι αυτό, σαν ζευγάρι. Ίσως ως σε κάποια ηλικία στα 13 14. Από εκεί και μετά κάτι έχω. Μέχρι εκεί δεν είχα κάποια εικόνα.

A9. ...δεν μιλιόντουσαν καθόλου. Η μητέρα μου από την πλευρά της, μια ζωή αυτό που άκουγα εγώ, ήταν να κατηγορεί τον πατέρα μου και να έχει πάρα πολύ μίσος για την μητριά μου, η οποία ήταν η πρώην φίλη της και η πρώην εξωσυζυγική σχέση του πατέρα μου..

A10. ...σε περιπτώσεις που διαφωνούσαν, τέλος πάντων την έθαβε σε εισαγωγικά, πίσω από την πλάτη της. Η μητέρα μου το αντίθετο πάντα μου έλεγε καλά λόγια «**ο μπαμπάς σου.. ο καλός που είναι**»...

Τα περιστατικά των έντονων συγκρούσεων συνήθως λάμβαναν χώρα μπροστά στα ίδια τα παιδιά, μιας και οι δυο γονείς δεν φρόντιζαν να συζητούν τα θέματα που αφορούσαν την σχέση τους, μακριά από τα ανήλικα παιδιά τους. Στην διάρκεια των συγκρούσεων, τα παιδιά παρακολουθούσαν ότι συνέβαινε εστιάζοντάς στα περιστατικά αυτά τα οποία κυριαρχούσαν στην καθημερινότητα της οικογένειας. Στο περιβάλλον αυτό όπου δίνονταν τόση έμφαση στις δυσκολίες του ζευγαριού μην προστατεύοντας, δεν έμενε χώρος προκειμένου να νοιώθουν τα παιδιά ότι τα συναισθήματα τους είναι σημαντικά και ότι οι γονείς τους είναι εκεί για να τους ακούσουν

Η συμπεριφορά των γονέων είναι πολύ πιο σημαντική από την απλή συνέπεια της στιγμής, στα ανήλικα παιδιά τους. Τα παιδιά παρακολουθούν τις στιγμές έντασης μεταξύ των γονέων τους και πέρα από τα αρνητικά συναισθήματα που φαίνεται να βιώνουν, έχουν ως πρότυπο τους στην κρίσιμη αυτή περίοδο της ζωής τους τις συμπεριφορές των γονέων τους, που καυγαδίζουν μπροστά τους καθημερινά.

«Είναι φυσικό επομένως, ακόμη και εάν το ζευγάρι δεν είχε πολλές διαφορές στο ξεκίνημα της σχέσης τους στην πορεία να προκύπτουν διαφορετικές θέσεις και διαφωνίες ανάμεσα στους συντρόφους. Ο τρόπος με τον οποίο οι σύντροφοι αντιμετωπίζουν τις διαφορές τους αφενός καθορίζει την ποιότητα της σχέσης τους και αφετέρου καθορίζεται από αυτή» (Παπαδιώτη, 2000).

Οι διαφωνίες που προκύπτουν, ως επακόλουθο της καθημερινότητας και των θεμάτων που καλούνται να διαπραγματευτούν και να επιλύσουν αυξάνονται σταδιακά και κορυφώνονται τις στιγμές όπου χρειάζεται να ληφθούν γρήγορες αποφάσεις που απαιτούν την συνεργασία και των δύο γονέων.

«Η ανάπτυξη των παιδιών καθορίζεται από την κληρονομικότητα και από το περιβάλλον. Τα άτομα αναπτύσσονται μέσω της σταδιακής ωρίμασης και της μάθησης. Υπάρχουν τρία είδη μάθησης: Η κλασική εξαρτημένη μάθηση, η συντελεσμένη μάθηση και η κοινωνική μάθηση. Πέρα από αυτά τα είδη μάθησης υπάρχουν και πολλοί μηχανισμοί μάθησης που μπορούν να συμβάλλουν θετικά ή αρνητικά στην υγιή ανάπτυξη του παιδιού: Η μίμηση προτύπων, η ταύτιση, η μετάγνωση και κοινωνική γνώση, οι πεπειθήσεις αναποτελεσματικότητας και οι κοινωνικές προσδοκίες». (Hayes, 1994).

Οι γονείς αποτελούν τα πρότυπα των παιδιών τους μέσω της συμπεριφοράς τους. Ο τρόπος λοιπόν που επιλέγουν να εκφράσουν τα συναισθήματα τους, να τα επικοινωνήσουν και να επιλύσουν τα ζητήματα που εκκρεμούν, αποτελούν εν δυνάμει και πρότυπο για τα άτομα του δείγματος για το πώς θα λειτουργήσουν οι ίδιοι σε αντίστοιχες περιπτώσεις.

«Η ταύτιση είναι ένας ακόμη μηχανισμός κοινωνικής μάθησης. Τα παιδιά κάνουν συγκρίσεις του εαυτού τους με τους άλλους ανθρώπους. Με αυτό τον τρόπο διαπιστώνουν ότι μερικοί άνθρωποι μοιάζουν με αυτά ενώ άλλοι είναι διαφορετικοί. Συχνά ταυτιζόμαστε με ανθρώπους που τους θεωρούμε κατά κάποιο τρόπο παρόμοιους με εμάς: δίνουμε μεγαλύτερη έμφαση στα σημεία στα οποία μοιάζουμε και προσπαθούμε να λειτουργήσουμε κατά τρόπο ανάλογο, με αυτό που πιστεύουμε πως θα λειτουργούσε το άλλο άτομο... Συνήθως ταυτιζόμαστε με ανθρώπους που τους θεωρούμε σημαντικούς. Ένα μικρό παιδί για παράδειγμα μπορεί να ταυτιστεί με τη μητέρα του και να ενεργήσει με τον τρόπο που πιστεύει ότι θα ενεργούσε η ίδια» (Hayes, 1994).

«Η μίμηση προτύπων αποτελεί έναν από τους θεμελιώδεις μηχανισμούς της κοινωνικής μάθησης. Όπως γνωρίζουν οι γονείς υπάρχουν μορφές συμπεριφοράς που τα παιδιά αποκτούν παρατηρώντας και μιμούμενα τους άλλους χωρίς ούτε να επενεργούν τα ίδια στο περιβάλλον τους ούτε να λαμβάνουν μια αμοιβή. Η μίμηση προτύπων αποτελεί μια ιδιαίτερα χρήσιμη και σύντομη «οδό» προκειμένου το άτομο να αποκτήσει πληροφορίες για το πώς να ενεργεί στον κόσμο. Εάν όλες οι πληροφορίες έπρεπε να αποκτηθούν μέσω της συντελεστικής μάθησης, που προϋποθέτει την μεσολάβηση κάποιου ενισχυτικού γεγονότος, η διαδικασία θα ήταν μακρά και κουραστική». (Hayes, 1994).

Οι δυο γονείς εμφανίζονται να έχουν διαφορετική συμπεριφορά απέναντι τουλάχιστον στο παιδί τους που αποτελεί δείγμα της έρευνας. Συχνά εμφανίζεται ο ένας εκ των δύο να είναι βίαιος και ο άλλος υπερπροστατευτικός απέναντι στα παιδιά:

A1. ...από τον πατέρα μου, δεν θυμάμαι ποτέ να μου σηκώσει χέρι και να με έβρισε... Με αγαπούσε πάρα πολύ με διαχώριζε από τα άλλα παιδιά... με διαχώριζε από τα άλλα παιδιά...Πως με δώρα, σαν ξέρω εγώ να προσπαθούσε να με εξαγοράσει με ένα τρόπο λόγω των εντάσεων που έκανε... Σε μικρή ηλικία, νομίζω (η μητέρα) ότι ήταν υπερπροστατευτική... νομίζω ότι ήταν αρκετά τρυφερή και υπερπροστατευτική μαζί μου.

A2. Σαν ζευγάρι δεν νομίζω ότι λειτουργούσαν μαζί ποτέ, άλλα έκανε ο ένας... δηλαδή... όταν έκανα αταξία μπορεί για παράδειγμα η μάνα μου για να με μάλωνε και να με έδερνε, ο πατέρας μου διαφωνούσε σε αυτό. Δεν υπήρχε κοινός δρόμος.

A3. Η μητέρα μου ήταν λίγο πώς να το πω, όχι απόμακρη, ήταν λίγο πιο μακριά από τις καταστάσεις, δηλαδή σαν να βλέπει από μακριά. Σπάνια θα ερχόταν να μου μιλήσει για κάτι που κάνω ή δεν κάνω καλά. Ο πατέρας μου ήταν ακριβώς το αντίθετο. Ποτέ δεν ήταν ευχαριστημένος, ποτέ δεν υπήρχε μια επιβράβευση ότι κάνεις κάτι καλά.

A5. Στην συνέχεια η μητέρα μου συνέχιζε να είναι μαλακή μαζί μου, να μου κάνει τα χατίρια. Ο πατέρας μου ήταν αρνητικός δεν ξέρω γιατί.

A6. Ήμουν μπερδεμένος και εγώ, από εκεί που ένιωθα ότι με αγαπούν από τον πατέρα μου έπαιρνα θυμό και ένταση κάποιες στιγμές. Από την μητέρα μου δεν την έβλεπα καν αφού δούλευε έρχονταν σπίτι αργά.

A7. Νομίζω ότι για τον πατέρα μου πολλές φορές δεν άκουγε δεν αφουγκράζονταν τα προβλήματα μου, στην εφηβική μου ηλικία, πως μεγάλωνα και τι ήθελα να κάνω. Δεν με ρώτησε πως είμαι, τι κάνω, τι σκέφτομαι; ...η μάνα μου, πώς να το πω, ήταν πιο συναισθηματική, πιο τρυφερή μάλλον μαζί μου. Εντάξει συγχωρούσε πιο εύκολα τα λάθη μου, ήταν πιο κοντά συναισθηματικά από ότι ο πατέρας μου, αυτό είναι σίγουρο.

A8 ...στην παιδική ηλικία την μόνη σχέση, το μόνο άτομο που έβλεπα να αφιερώνει χρόνο σε μένα ήταν η μητέρα μου. Ο πατέρας μου ήταν λίγο στην εικόνα.

A9. ...από την πλευρά της μητέρας μου, το πώς με μεγάλωσε εμένα. Η μητέρα μου έκανε το παν να με μεγαλώσει εμένα. Δούλευε στο νοσοκομείο Παίδων, ήταν καθαρίστρια. Προσπαθούσε να μου παρέχει τα αναγκαία... Ο πατέρας μου η σχέση που είχα μαζί του, ήταν να τον βλέπω κάποια Σαββατοκύριακα.

A10. ...η μητέρα μου το έπαιζε πιο στοργική, αλλά σε πράγματα που είχε δίκιο ο πατέρας μου έπαιρνε το μέρος του. Τώρα με τον καθένα ξεχωριστά, ο πατέρας μου μου έκανε τα χατίρια όσο δεν ήταν μπροστά η μάνα μου.

Η δημιουργία συναισθηματικών δεσμών με τα άτομα της οικογένειας τους είναι μια συνθήκη που από τα λεγόμενα των ατόμων είτε απουσιάζει είτε δείχνει να μην είναι τόσο ισχυροί, προκειμένου να αποτελούν ισχυρούς προστατευτικούς παράγοντες για την υγιή ψυχολογική τους ανάπτυξη. Φαίνεται ότι συνήθως τα άτομα του δείγματος εκτιμούν ως πιο σημαντική την παρουσία της μητέρας

Συχνά γίνονται συμμαχίες (φανερές ή κρυφές) ανάμεσα στον πατέρα και την κόρη ή την μητέρα και τον γιό, που ανατρέπουν την ιεραρχική οργάνωση της οικογένειας χωρίζοντας τους γονείς σε στρατόπεδα. Η επικοινωνία ανάμεσα τους χρειάζεται κάποιον ενδιάμεσο. Ο γιός μιλά στην μητέρα για να ακούσει ο πατέρας, ο πατέρας μιλά στην κόρη για να ακούσει η μητέρα κ.λπ. (Μάτσα, 2001).

«Όσο αναπτύσσονται ή και διευρύνονται οι διανοητικοί, συναισθηματικοί και πρακτικοί δεσμοί του ατόμου με τον κόσμο, ιεραρχούμενοι στην βάση της λογικής της οργάνωσης της ζωής του, τόσο διευκολύνεται η

επικοινωνία και ισχυροποιούνται τα θεμέλια της προσωπικότητας. Μέσα από αυτή την συναισθηματική συναλλαγή με τον άλλο, αρχικά την μάνα, το παιδί κατακτά το αίσθημα της εσωτερικής σταθερότητας και ισορροπίας. Η παρουσία της μάνας παίζει ένα υποστηρικτικό ρόλο μόνο εφόσον υπάρχει και αναπτύσσεται μια ενεργητική συναισθηματική συναλλαγή ανάμεσα τους» (Μάτσα, 2001).

Συχνά ο ένας εκ των δυο γονέων εμφανίζεται να είναι απών από το μεγάλωμα του παιδιού. Η απουσία μπορεί να συνέβαινε είτε λόγω διαζυγίου, είτε λόγω εργασιακών υποχρεώσεων, είτε και λόγω αντοιμότητάς του γονέα να αναλάβει τον γονικό του ρόλο.

A3. Τώρα όσο αφορά και τους δυο μαζί προς εμένα δεν μπορώ να θυμηθώ στιγμές. Εντάξει στις γιορτές μου στα γενέθλια μου, στην γιορτή μου θα έρχονταν κοντά μου θα μου μιλούσαν και θα ένιωθα και εγώ κάπως καλύτερα... ήταν πάντα σαν να μην είχα δυο γονείς μαζί, αλλά σαν να είχα έναν και έναν.

A4. Η μητέρα μου μου έλεγε ότι ο πατέρας μου είναι ανεύθυνος, δεν μας φροντίζει. Ο πατέρας μου μου έλεγε δεν με αφήνει να σας βλέπω. Η γιαγιά μου που μας μεγάλωσε έλεγε ότι είναι ανεύθυνος δεν μας προσέχει.

A5. Ο πατέρας μου ήταν αρνητικός δεν ξέρω γιατί. Ίσως γιατί εγώ είχα αρχίσει και γινόμουν σκανδαλιάρης και μετά όταν μπήκε το σχολείο στην μέση άλλαξαν τα πάντα.

A6. Από την μητέρα μου δεν την έβλεπα καν αφού δούλευε έρχονταν σπίτι αργά. Είχε τρία παιδιά. Ήμουν μπερδεμένος αν με αγαπούν σαν παιδάκι. Ένιωθα ότι με αγαπούσαν αλλά δεν τους είχα και κοντά μου. Ένας που ήταν κοντά μου έκανε φασαρίες και θυμούς.

A7. Νομίζω ότι για τον πατέρα μου πολλές φορές δεν άκουγε δεν αφουγκράζονταν τα προβλήματα μου, στην εφηβική μου ηλικία, πως μεγάλωνα και τι ήθελα να κάνω. Δεν με ρώτησε πως είμαι, τι κάνω, τι σκέφτομαι;

A8. ...στην παιδική ηλικία την μόνη σχέση, το μόνο άτομο που έβλεπα να αφιερώνει χρόνο σε μένα ήταν η μητέρα μου. Ο πατέρας μου ήταν λίγο στην εικόνα. Να με πάρει μαζί του με το ταξί που είχε παλιά. Να με κάνει λίγο μόστρα, από δω ο γιός μου.

A9. Ο πατέρας μου είχε ξεκινήσει και είχε κάνει την δική του οικογένεια, δεν μιλιόντουσαν καθόλου... Η μητέρα μου έκανε το παν να με μεγαλώσει εμένα. Δούλευε στο νοσοκομείο Παίδων, ήταν καθαρίστρια. Προσπαθούσε να μου παρέχει τα αναγκαία... Ο πατέρας μου η σχέση που είχα μαζί του, ήταν να τον βλέπω κάποια Σαββατοκύριακα.

A10. ...χώρισαν όταν εγώ ήμουν 14, από τα 10-11, άρχισαν οι φασαρίες οι τσακωμοί τα φύγε από το σπίτι, φεύγω μόνος μου, πήγαινε έλα... η μητέρα μου περισσότερο προτιμούσε να πυροδοτεί μια κατάσταση που όταν ήταν και μπαμπάς μου εκεί και να στρέψει το βλέμμα προς τα πάνω μου, ότι εγώ φταίω για όλα μέσα στο σπίτι.

Η απουσία του ενός ή και των δυο γονέων (συνήθως ο πατέρας) είναι εμφανής στην ψυχολογία των παιδιών. Τα άτομα του δείγματος, βιώνουν ότι τα συναισθήματα, οι σκέψεις και οι ανάγκες τους, δεν τόσο είναι σημαντικά για τους γονείς τους, κάτι που στην ουσία τους οδηγούσε στο να βιώνουν απογοήτευση, θυμό και εγκατάλειψη. Από την άλλη εμφανίζουν μια πλευρά τους, να τους δικαιολογεί όσο αφορά την απουσία τους, λόγω εργασίας, φτώχειας, διαζυγίου κ.λπ.

«Και όλοι εμείς όταν συζητάμε για την διαπαιδαγώγηση ανατρέχουμε στην μητέρα. Το ίδιο συμβαίνει και με τις διάφορες ψυχοθεραπευτικές μεθόδους που προσπαθούν να επεξεργαστούν «λάθη» διαπαιδαγώγησης. Είναι πιθανό και ο πατέρας να μην είναι τόσο καλός, αλλά η συμμετοχή του στην ανάπτυξη και εξέλιξη της προσωπικότητας του παιδιού θεωρείται» ελάχιστη». Άλλωστε δεν ήταν ποτέ παρόν, και όποιος δεν είναι παρόν, είναι δύσκολο να κάνει λάθος. Αν θελήσουμε να διερευνήσουμε την επιρροή της μητέρας και του πατέρα στην εξέλιξη και την διαμόρφωση της προσωπικότητας του παιδιού και της ψυχικής υγείας και ισορροπίας, θα διαπιστώσουμε ότι η απουσία του πατέρα είναι εξίσου συνυπεύθυνη για την μετέπειτα μη ομαλή εξέλιξη του παιδιού... Η απουσία του πατέρα είναι κάτι παραπάνω από ένα «παθητικό» έλλειμμα «στην εξέλιξη της προσωπικότητας του παιδιού. Στερεί στο παιδί βασικά συστατικά της ενηλικίωσης του και αποκλείει την ενσωμάτωση των στοιχείων αυτών στην προσωπικότητα του παιδιού. Βιογραφικά αποδεικνύεται, ότι πρόκειται για μια «ενεργητική βλάβη». (Γαλάνης, 1995)

Η απουσία επικοινωνίας μεταξύ των μελών της οικογένειας και η έλλειψη συναισθηματικών δεσμών μεταξύ τους καθώς και οι εντάσεις αποτέλεσα ίσως ανεπίλυτων συγκρούσεων, δημιουργεί επιπλέον επιβάρυνση στα άτομα του δείγματος.

Οι πιθανότητες εμπλοκής των παιδιών με συμπεριφορές που σχετίζονται με χρήση ουσιών επηρεάζεται από τις διαδικασίες μίμησης και μάθησης της οικογένειας. Η έλλειψη συναισθηματικών δεσμών και ορίων, η απουσία ουσιαστικής επικοινωνίας, καθώς και οι ανεπίλυτες συγκρούσεις αυξάνουν τις πιθανότητες εμπλοκής με τις ουσίες δεδομένου ότι οι παραπάνω παράγοντες δεν συμβάλλουν στην υγιή συναισθηματική ανάπτυξη του παιδιού. (Πουλόπουλος & Τσιάντης, 2000).

Παρατηρείται ότι συχνά δυσκολίες που αντιμετωπίζουν οι δυο γονείς στους ρόλους τους ως σύντροφοι συχνά αντανakλούν και στους ρόλους τους ως γονείς. Εμφανίζονται απόμακροι και εστιασμένοι στις δυσκολίες της συντροφικής τους σχέσης. Οι συναισθηματικοί δεσμοί που αναπτύσσονται μεταξύ των γονέων και των παιδιών τους δεν φαίνεται να είναι αυτό που επιζητούν τα ίδια τα παιδιά:

A1. Βασικά και οι δυο τους μαζί μου, ήταν πολύ καλή σε εισαγωγικά, εκτός από τις διαμάχες που έδιναν μεταξύ τους.

A2. Σαν ζευγάρι δεν νομίζω ότι λειτουργούσαν μαζί ποτέ, άλλα έκανε ο ένας... δηλαδή.. όταν έκανα αταξία μπορεί για παράδειγμα η μάνα μου για να με μάλωνε και να με έδερνε, ο πατέρας μου διαφωνούσε σε αυτό. Δεν υπήρχε κοινός δρόμος.

A3. ...ήταν πάντα σαν να μην είχα δυο γονείς μαζί, αλλά σαν να είχα έναν και έναν...

Θυμάμαι κάποια στιγμή να λέω στην μητέρα μου πως γίνεται να λείπει όλη μέρα και εσύ να είσαι όλη την ημέρα μέσα στο σπίτι... στις γιορτές μου στα γενέθλια μου, στην γιορτή μου θα έρχονταν κοντά μου θα μου μιλούσαν και θα ένιωθα και εγώ κάπως καλύτερα.

A4. Λίγο με κακή κρίση από την πλευρά τους για το τι ήμουν σε θέση να ακούω από την πλευρά τους και τι όχι. Μου έλεγε ο ένας για τον άλλο και αυτό ήταν πολύ κακό για εμένα.

A6. Συνήθως, τα προβλήματα που έβγαιναν, θεωρώ ότι και επίτηδες είχαν και διαφορετική στάση επειδή υπήρχε η μεταξύ τους διαμάχη... θα έλεγαν κάτι εντελώς διαφορετικό. Ποιο πολύ για να συντηρήσουνε την μεταξύ τους διαμάχη παρά για να λυθεί το πρόβλημα.

Και όσο αφορά εσένα;

Ναι για όλα.

A8 ...στην παιδική ηλικία την μόνη σχέση, το μόνο άτομο που έβλεπα να αφιερώνει χρόνο σε μένα ήταν η μητέρα μου. Ο πατέρας μου ήταν λίγο στην εικόνα. Να με πάρει μαζί του με το ταξί που είχε παλιά. Να με κάνει λίγο μόστρα, από δω ο γιός μου... δεν ταιριάζανε μεταξύ τους. Από την πλευρά της μάνας μου, τον πατέρα μου δεν τον ήθελε. Ήταν οι λόγοι διαφορετικοί. Παντρεύτηκαν μικροί για να φύγουν από τα σπίτια τους. Η μάνα μου ήταν καταπιεσμένη από τον παππού της, τον πατέρα της. Παντρεύτηκε έκανε τα παιδιά. Μετά κατάλαβε ότι αυτός ο άνθρωπος δεν είναι για εκείνη. Οπότε δεν είχε άλλο τρόπο να το δείξει και το εξέφραζε με τσακωμούς. Είτε τις έφταιγαν τα χρήματα είτε η συμπεριφορά του πατέρα μου...

Με την αδερφή μου δεν είχα ποτέ καλή σχέση. Με ζήλευε πάρα πολύ. Μπορεί να είχε περισσότερα πράγματα από εμένα, αλλά επειδή η μάνα μου μου έδειχνε ότι μου είχε αδυναμία, η αδερφή μου το ζήλευε πολύ αυτό.

A9. Ο πατέρας μου είχε ξεκινήσει και είχε κάνει την δική του οικογένεια, δεν μιλιόντουσαν καθόλου. Η μητέρα μου από την πλευρά της, μια ζωή αυτό που άκουγα εγώ, ήταν να κατηγορεί τον πατέρα μου και να έχει πάρα πολύ μίσος για την μητριά μου... Ο πατέρας μου η σχέση που είχα μαζί του, ήταν να τον βλέπω κάποια Σαββατοκύριακα.

A10. ...ο πατέρας μου μου έκανε τα χατίρια όσο δεν ήταν μπροστά η μάνα μου. Ήμουν καλομαθημένος πάρα πολύ... σε περιπτώσεις που διαφωνούσαν, τέλος πάντων την έθαβε σε εισαγωγικά, πίσω από την πλάτη της. Η μητέρα μου το αντίθετο πάντα μου έλεγε καλά λόγια «**ο μπαμπάς σου.. ο καλός που είναι**»... η μητέρα μου περισσότερο προτιμούσε να πυροδοτεί μια κατάσταση που όταν ήταν και μπαμπάς μου εκεί και να στρέψει το βλέμμα προς τα πάνω μου, ότι εγώ φταίω για όλα μέσα στο σπίτι.

Τα άτομα του δείγματος φαίνονται να δυσανασχετούν, για την ακούσια συμμετοχή τους στις διάφορες συζητήσεις και συγκρούσεις μεταξύ των γονέων τους. Οι «ανωριμότητα» των γονέων, στην επίλυση των θεμάτων που προέκυπτε καθώς και η συχνή κατάληξη σε συγκρούσεις μεταξύ τους αποτελούσε τον έναν παράγοντα που αύξανε το αίσθημα ανασφάλειας και άγχους για τα άτομα του δείγματος, ο άλλος παράγοντας φαίνεται να είναι το ότι οι γονείς προσπαθούν να μετατρέψουν τα παιδιά τους από ακούσιους παρατηρητές σε συμμάχους.

«Η ποιότητα των διαπροσωπικών σχέσεων και ιδιαίτερα των σχέσεων που αναπτύσσονται μέσα στην οικογένεια ασκεί, επίσης, σημαντική επίδραση στην εκδήλωση της χρήσης ουσιών. Η δομή και η λειτουργία της οικογένειας είναι στενά συνδεδεμένες με την εκδήλωση της χρήσης ουσιών». (Γιωτάκος, 2006).

Τα παιδιά που βιώνουν αγάπη και υποστήριξη μέσα στο οικογενειακό πλαίσιο προστατεύονται περισσότερο από πιθανότητες εμπλοκής με νεανική βία, εμπλοκή με χρήση και αντικοινωνική συμπεριφορά. Η σταθερή και με ποιότητα εμπλοκή των γονέων στην δημιουργία του προστατευτικού πλαισίου για τα παιδιά βελτιώνει την θωράκιση των παιδιών τους και τους οδηγεί στην δημιουργία ισχυρής ψυχοκοινωνικής ταυτότητας. Υπάρχουν τέσσερις τύποι γονέων:

Οι αποστασιοποιημένοι που αποφεύγουν να εστιάσουν στα συναισθήματα των παιδιών τους, έτσι τα παιδιά θεωρούν ότι τα συναισθήματά τους δεν έχουν αξία.

Οι επικριτικοί οι οποίοι επικρίνουν ή απορρίπτουν την έκφραση συναισθημάτων από την πλευρά των παιδιών τους. Τα παιδιά νιώθουν ότι κάτι δεν πάει καλά με τους ίδιους και τα συναισθήματά τους.

Οι επιτρεπτικοί-παραχωρητικοί γονείς που επιτρέπουν χωρίς όρους και καθοδήγηση. Τα παιδιά δυσκολεύονται να συγκεντρωθούν και να δημιουργήσουν φιλίες.

Οι συναισθηματικοί μέντορες που βοηθούν τα παιδιά τους να αναγνωρίζουν και να εκφράζουν τα συναισθήματά τους. έτσι τα παιδιά αποκτούν συναισθηματική ωριμότητα.

Βασική σημασία για την ομαλή λειτουργία ενός συστήματος, όπως αυτό της οικογένειας, είναι η λειτουργία των ορίων. Οι δυο γονείς ως δημιουργοί της οικογένειας έχουν την ευθύνη τόσο για την οριοθέτηση της συμπεριφοράς τους όσο και των παιδιών τους. Ορίζοντας τα όρια, το σύνολο των άτυπων και τυπικών κανόνων, προσδιορίζουν και τους ρόλους που θα υιοθετήσει το κάθε άτομο. Μέσο των ορίων, ρυθμίζεται η συμπεριφορά, η στάση, οι τρόποι επικοινωνίας και η συναισθηματική εγγύτητα των μελών της οικογένειας, καθιστώντας την έτσι έναν από τους σημαντικότερους παράγοντες στην διαμόρφωση της προσωπικότητας του παιδιού. (Gottman, 2009).

Με άξονα την επικοινωνία μεταξύ των υποσυστημάτων (πχ υποσύστημα γονέων και παιδιών), μια οικογένεια μπορεί να είναι ασύνδετη, μην

έχοντας καμία σχέση τα μέλη μεταξύ τους, με κλειστά όρια και μια άλλη με πολύ χαλαρά όρια «όπου τα μέλη έχουν τόσο στενή σχέση που δεν διαφοροποιούνται μεταξύ τους. Σε όποια άκρη και αν είναι μια οικογένεια προκύπτουν προβλήματα επικοινωνίας μεταξύ των μελών της. (Παπαδιώτη, 2000).

3. Όσο αφορά το θεωρητικό ερώτημα σχετικά με το ποιες συμμαχίες αναπτύσσονται στο εσωτερικό της οικογενείας, τα μέλη αναφέρουν σχετικά:

A1. Ποιος ο λόγος που σε οδηγούσε να τα μοιράζεσαι με τον αδελφό και την αδερφή σου και όχι με τους γονείς σου;

Καλά με τον πατέρα μου ήταν επειδή θα μου το αναιρέσει κατευθείαν. Θα μου πει ξέρω εγώ. Δεν θα με άκουγε και καθόλου. Δηλαδή, καθόλου δεν μου πέρναγε ότι θα μπορούσα να μιλήσω στον πατέρα μου για κάτι τέτοιο. Περισσότερο μου έβγαινε να του πω πάτερα γιατί το κάνεις αυτό παρά να του μοιραστώ κάτι... μου έβγαινε να του βάλω χέρι για κάτι ...παρά να του πω ότι...

Με την μητέρα επειδή μου την λυπόμουν σε εισαγωγικά, πέρναγε ότι πέρναγε, άφηνα το δικό μου το κομμάτι στην άκρη, το να μιλήσω για μένα και νομίζω ότι απευθυνόμουν περισσότερο σε αυτήν. Με ένα τρόπο χωρίς να το οδηγώ έντονα, ασχολούμουν με αυτήν, μπορεί να τις έκανα δώρα τέτοια πράγματα, ήμουν περισσότερο χρόνο στο σπίτι μαζί της.. τέτοια, όχι ανοιχτά πράγματα.

A2. ...ο αδελφός μου, ήταν ο καλός γιος της μάνας μου νομίζω... στα όπα-όπα με έναν τρόπο... ίσως έχω κάνει τώρα την σκέψη, ότι ερχόμενος στην ζωή έφερα και τα προβλήματα.

Έτυχε την ίδια εποχή που γεννήθηκα εγώ, να κάνει την απιστία ο πατέρας μου και να δημιουργηθεί όλο αυτό, μήπως έχει τα συνδυάσει, έτσι η μάνα μου... δεν ξέρω.

A3. Έβλεπα την μητέρα μου να κάνει δουλείες και ένιωθα σαν να νιώθει εγκλωβισμένη, σαν να έχει και αυτή την ίδια αίσθηση. Ήξερα ότι είναι έτσι, αλλά μου φαινόταν διαφορετικό σε σχέση με τους άλλους ανθρώπους που έβλεπα... ο Λεωνίδας ήταν το καλύτερο παιδί. Ο μεγάλος γιος ήταν ο καλύτερος. Το έλεγαν όλοι αυτό, ακόμη και η γιαγιά, της μαμάς μου η μαμά έμπαινε σε αυτό. Ο Λεωνίδας ο καλύτερος από όλους. Ο Λεωνίδας

και πάσης Ελλάδος. Αυτό ήταν καλό για εμένα αλλά κάπως μειονεκτικό για τους άλλους. Πάλι και αυτό μου έδινε μια αίσθηση περιέργη. Ένιωθα εγώ περιέργα. Ο μεγάλος αδελφός ο πρώτος και όλοι οι άλλοι οι μικροί.

A4. Πιο κοντά ήταν η μητέρα μου, με την γιαγιά μου και τον θείο, μου τον αδελφό της. Πιο μακριά ήταν η μητέρα μου με τον πατέρα μου... Σε μένα και την αδελφή μου αυτό δεν άρεσε.

Με ποιόν ήσουν πιο κοντά εσύ και η αδελφή σου και με ποιον ποιο μακριά;

Με την γιαγιά μου και τον θείο μου, ήμασταν πιο κοντά...

Η αδελφή μου ήταν πολύ αντιπαραθητική με όλους. Ειδικά με τον πατέρα μου. Σε σημείο παράλογο δηλαδή. Είχε κάτι απαιτήσεις... Ήταν λίγο παράλογη γενικότερα, εγώ συμβιβαζόμουν γενικά παραπάνω. Εγώ συμβιβαζόμουν πάρα πολύ... μου έλεγαν κάτι και εγώ το δεχόμουν αμέσως γιατί προσπαθούσα να γίνω αποδεκτός.

...ακριβώς υπήρχε μια κατάσταση μέσα μου, ότι μπορεί να μην με θέλουν. Ίσως να μην είμαι αρκετός για αυτούς, ίσως να κάνω κάποιο λάθος.

A5. Συνήθως ήταν η αδελφή μου κοντύτερα με τους γονείς μου γιατί τους έκανε τα χατίρια. ...ο βασικός λόγος και το κριτήριο για τον πατέρα μου για να τα πάει καλά με κάποιο από τα παιδιά, ήταν να τα πάει καλά ήταν το σχολείο... Με την αδελφή μου τσακωνόμουν, επειδή έβλεπα αυτό που συμβαίνει.

A6. Οι αδελφές μου ήταν πολύ κοντά μεταξύ τους ήταν και με ένα χρόνο διαφορά μεταξύ τους οι δύο κοπέλες ...ο πατέρας μου τις είχε βάζοντας μπροστά την ηθική, εύρισκε αφορμές να τις μαλώνει και αυτές. Αυτές ήταν αναγκάστηκα πιο δεμένες και ήταν ποιο δεμένες με την μητέρα μου που τις προστάτευε και από τον πατέρα μου... Εγώ σε εκείνη την φάση ένιωθα ότι ήμουν μόνος τελείως, εκείνη ειδικά την περίοδο.

A9. Εγώ ένιωθα με την μητέρα μου. Την είχα κοντά μου, αλλά μου έλειπε ο πατέρας μου. Ένιωθα πάρα πολύ κοντά με τον πατέρα μου. Δηλαδή όταν πήγαινα στον πατέρα μου, το απολάμβανα πάρα πολύ, όταν τον είχα δίπλα μου κάποιες στιγμές, γιατί έτσι ήμασταν περισσότερο φίλοι, παρά σε σχέση πατέρας και γιός. Ήταν το πρότυπο μου πάνω σε αυτό το κομμάτι. Δηλαδή εγώ ήθελα να είμαι σαν τον πατέρα μου. Δεν τον είχα μου έλειπε.

A10. Εγώ νομίζω ότι ήμουν κοντά με τον πατέρα μου και την αδερφή μου. Η αδερφή μου ήταν κοντά με την μάνα μου και εμένα. Εγώ είχα αδυναμία στον πατέρα μου, αλλά δεν ξέρω γιατί δεν ήθελα να το δείξω πολύ μικρός. Ίσως φταίει και το ότι με χτυπούσε. Να μην δει ότι είμαι μαλακός. Να μην δει ότι έχω αυτή την πλευρά, έτσι όπως το σκέφτομαι. Αδυναμία πάρα πολύ είχα και στην αδερφή μου, μέχρι και σήμερα

Παρατηρείται ότι τα άτομα του δείγματος έρχονται πιο κοντά με έναν από τους δυο γονείς:

A1. Με την μητέρα επειδή μου την λυπόμουν σε εισαγωγικά, πέρναγε ότι πέρναγε, άφηνα το δικό μου το κομμάτι στην άκρη, το να μιλήσω για μένα και νομίζω ότι απευθυνόμουν περισσότερο σε αυτήν. Με ένα τρόπο χωρίς να το οδηγώ έντονα, ασχολούμουν με αυτήν, μπορεί να τις έκανα δώρα τέτοια πράγματα, ήμουν περισσότερο χρόνο στο σπίτι μαζί της... τέτοια, όχι ανοιχτά πράγματα.

A2. ...ο αδελφός μου, ήταν ο καλός γιος της μάνας μου νομίζω... στα όπα-όπα με έναν τρόπο... ίσως έχω κάνει τώρα την σκέψη, ότι ερχόμενος στην ζωή έφερα και τα προβλήματα.

A3. Έβλεπα την μητέρα μου να κάνει δουλείες και ένιωθα σαν να νιώθει εγκλωβισμένη, σαν να έχει και αυτή την ίδια αίσθηση. Ο Λεωνίδας ήταν το καλύτερο παιδί. Ο μεγάλος γιος ήταν ο καλύτερος. Το έλεγαν όλοι αυτό, ακόμη και η γιαγιά, της μαμάς μου η μαμά έμπαινε σε αυτό. Ο Λεωνίδας ο καλύτερος από όλους.

A4. Η αδελφή μου ήταν πολύ αντιπαραθετική με όλους...

A5. Συνήθως ήταν η αδελφή μου κοντύτερα με τους γονείς μου γιατί τους έκανε τα χατίρια.

A9. Εγώ ένιωθα με την μητέρα μου. Την είχα κοντά μου, αλλά μου έλειπε ο πατέρας μου. ...εγώ ήθελα να είμαι σαν τον πατέρα μου. Δεν τον είχα μου έλειπε.

A10. Εγώ νομίζω ότι ήμουν κοντά με τον πατέρα μου και την αδερφή μου... Εγώ είχα αδυναμία στον πατέρα μου, αλλά δεν ξέρω γιατί δεν ήθελα να το δείξω πολύ μικρός. Ίσως φταίει και το ότι με χτυπούσε. Να μην δει ότι είμαι μαλακός. Να μην δει ότι έχω αυτή την πλευρά...

Συχνά αναφέρεται από τα άτομα το δείγματος ότι ήταν πιο κοντά στον γονέα του αντίθετου φύλου, στην δεδομένη περίπτωση την μητέρα μιας

και το δείγμα αποτελείται από άνδρες. Ο πατέρας εμφανίζεται να είναι απών είτε σωματικά είτε συναισθηματικά.

«Συχνά γίνονται συμμαχίες (φανερές και κρυφές) ανάμεσα στον πατέρα και την κόρη ή την μητέρα και τον γιό, που ανατρέπουν την ιεραρχική οργάνωση της οικογένειας χωρίζοντας τους γονείς σε στρατόπεδα. Η επικοινωνία τους ανάμεσα τους χρειάζεται πάντα κάποιον ενδιάμεσο. Ο γιός μιλά στην μητέρα για να ακούσει ο πατέρας, ο πατέρας μιλά στην κόρη για να ακούσει η μάνα κ.λπ. Ο πατέρας είναι, συνήθως, απών συναισθηματικά ή και φυσικά αδιάφορος, αναποτελεσματικός, απορριπτικός, βίαιος προς το παιδί αλλά εύκολα χειραγωγούμενος από την μητέρα, ένας αχυράνθρωπος όπως τον χαρακτήρισε ο Schwartzman... Η μητέρα είναι συνήθως υπερπροστατευτική, αναπτύσσοντας συμβιωτικού τύπου σχέσεις με τον γιό της. (Μάτσα, 2001).

Η συμμαχία που αναπτύσσεται με τον ένα γονέα μπορεί να έχει ως στόχο την «προστασία» από τον άλλο γονέα.

A6. Οι αδελφές μου ήταν πολύ κοντά μεταξύ τους ήταν και με ένα χρόνο διαφορά μεταξύ τους οι δύο κοπέλες. ...ο πατέρας μου τις είχε βάζοντας μπροστά την ηθική, εύρισκε αφορμές να τις μαλώνει και αυτές. Αυτές ήταν αναγκάστηκα πιο δεμένες και ήταν ποιο δεμένες με την μητέρα μου που τις προστάτευε και από τον πατέρα μου... Εγώ σε εκείνη την φάση ένιωθα ότι ήμουν μόνος τελείως, εκείνη ειδικά την περίοδο.

Οι συμμαχίες είναι είτε μεταξύ δυο ατόμων είτε μεταξύ περισσότερων.

Από τους πρώτους που διέκριναν τον συνασπισμό στην θεραπεία οικογένειας που μπορεί να κάνουν δυο μέλη προκειμένου να προστατευτούν εναντίων ενός άλλου που θεωρούν ότι απειλεί το σύστημα ήταν ο Haley (1979). (Haley, 1979. Παπαδιώτη, 2000).

Ο Bowen (1978) ανέφερε ότι σε περιόδους στρες τα δυαδικά συστήματα τείνουν να γίνονται τριαδικά, Πρόκειται για ένα συναισθηματικό σύστημα σε συνεχή κίνηση μεταξύ των τριών πόλων, μέχρις ότου το πιο άβολο σύστημα, επιτύχει μια πιο σταθερή συναισθηματική κατάσταση εγγύτητας ή απόστασης. (Bowen, 1978. Παπαδιώτη, 2000).

Μια μορφή τριγωνοποίησης πέρα από τον συνασπισμό εναντίων ενός τρίτου, γίνεται τριγωνοποίηση με την εκδήλωση με την εκδήλωση κάποιου προβλήματος σε ένα μέλος της, που συνήθως στις οικογένειες είναι ένα από τα παιδιά. Συχνά συμβαίνει όταν το ζευγάρι αντιμετωπίζει

προβλήματα στην σχέση του και μπορεί να υπάρξει σοβαρότερη κρίση. Σε αυτές τις περιπτώσεις το παιδί μπορεί να αντιμετωπίσει προβλήματα στο σχολείο, προβλήματα συμπεριφοράς, ψυχοσωματικά συμπτώματα, προβλήματα παραβατικότητας ή και εξάρτησης. Με αυτό τον τρόπο το ζευγάρι μένει μαζί, μιας και το παιδί τραγωδοποιήθηκε μαζί τους εξασφαλίζοντάς τους μια πρόσχαρη συναισθηματική εγγύτητα λόγω του προβλήματος. (Παπαδιώτη, 2000).

Εκτός της χρήσης τριγώνων ένα οικογενειακό σύστημα που απειλείται μπορεί να θέσει σε λειτουργία ομοιοστατικούς μηχανισμούς, ως μια μορφή αντίστασης στη αλλαγή, προκειμένου να διατηρήσει την ισορροπία του. Στην περίπτωση αυτή μπορεί να δημιουργηθεί ένα δυσλειτουργικό σύστημα. (Goldenberg & Goldenberg, 2005).

Η εμφάνιση ενός συμπτώματος μέλους της οικογένειας, συχνά παιδιού, αποτελεί μια αντίδραση της σε καθεστώς έντονου άγχους, με στόχο την υπεράσπιση της οικογενειακής ομοιόστασης και την αποφυγή διάλυσης του συστήματος της οικογένειας. (Minuchin & Fishman, 2007).

Γίνεται συχνά αναφορά σε διαφορετική συμπεριφορά απέναντι στα αδέρφια μέσα στο σύστημα της οικογένειας. Συχνά τα άτομα του δείγματος νιώθουν ότι παίρνουν λιγότερη φροντίδα από τα αδέρφια τους ή και περισσότερη σε πιο λίγες περιπτώσεις.

«Η αποδοχή της διαφορετικότητας του κάθε παιδιού, η απονομή της δικαιοσύνης και η ίση μεταχείριση με βάση την διαφορετικότητα αποτελούν θέματα ο χειρισμός των οποίων από τους γονείς επηρεάζει τη σχέση των αδερφών... Τα παιδιά έχουν έντονο το αίσθημα της δίκαιης μεταχείρισης και πληγώνονται όταν αισθάνονται ότι τα αδέρφια τους ευνοούνται» (Παπαδιώτη, 2000).

Επίσης, βλέπουμε ότι το να είναι πιο κοντά ένα από τα παιδιά, με έναν ή και με τους δυο γονείς δυσχεραίνει την σχέση των αδερφιών:

A3. Το έλεγαν όλοι αυτό, ακόμη και η γιαγιά, της μαμάς μου η μαμά έμπαινε σε αυτό. Ο Λεωνίδας ο καλύτερος από όλους. Ο Λεωνίδας και πάσης Ελλάδος. Αυτό ήταν καλό για εμένα αλλά κάπως μειονεκτικό για τους άλλους.

A4. Η αδελφή μου ήταν πολύ αντιπαραθετική με όλους. Ειδικά με τον πατέρα μου. Σε σημείο παράλογο δηλαδή. Είχε κάτι απαιτήσεις... Ήταν λίγο παράλογη γενικότερα, εγώ συμβιβαζόμουν γενικά παραπάνω. Εγώ

συμβιβαζόμενοι πάρα πολύ... μου έλεγαν κάτι και εγώ το δεχόμουν αμέσως γιατί προσπαθούσα να γίνω αποδεκτός.

A5. Συνήθως ήταν η αδελφή μου κοντύτερα με τους γονείς μου γιατί τους έκανε τα χατίρια. ...ο βασικός λόγος και το κριτήριο για τον πατέρα μου για να τα πάει καλά με κάποιο από τα παιδιά, ήταν να τα πάει καλά ήταν το σχολείο... Με την αδελφή μου τσακωνόμουν, επειδή έβλεπα αυτό που συμβαίνει.

A8. Με την αδερφή μου δεν είχα ποτέ καλή σχέση. Με ζήλευε πάρα πολύ. Μπορεί να είχε περισσότερα πράγματα από εμένα, αλλά επειδή η μάνα μου έδειχνε ότι μου είχε αδυναμία, η αδερφή μου το ζήλευε πολύ αυτό.

Η ανοιχτή ή και η συγκαλυμμένη ένδειξη περισσότερης αποδοχής και η δημιουργία ισχυρότερων συναισθηματικών δεσμών, με ένα από τα παιδιά, πέρα από το ότι δημιουργεί έντονο αίσθημα αδικίας προς το παιδί που βιώνει την αρνητική διαφοροποίηση, όσο αφορά την αποδοχή και το συναισθηματικό δέσιμο με τον ένα ή και τους δύο γονείς, δυσχεραίνει και την σχέση μεταξύ των παιδιών. Το υποσύστημα των αδερφιών στην βάση της δημιουργίας του, υποσκάπτεται.

Αφού γεννηθεί το πρώτο παιδί η οικογενειακή οργάνωση περνά σε ένα νέο επίπεδο. Το υποσύστημα του ζευγαριού διαφοροποιεί την συμπεριφορά του προκειμένου να καλύψει της ανάγκες του νέου μέλους. Παράλληλα χρειάζεται να συνεχίζει να παρέχει ο ένας σύντροφος υποστήριξη στον άλλο. Προκειμένου να επιτευχθεί ισορροπία ανάμεσα στις δύο λειτουργίες χρειάζεται να τεθεί ένα λειτουργικό όριο που να αφήνει στο παιδί πρόσβαση στο ζευγάρι και ταυτόχρονα να επιτρέπει τις συνήθειες συζυγικές λειτουργίες. Όταν έρθουν και άλλα παιδιά δημιουργείται ένα νέο υποσύστημα, αυτό των αδερφών, το οποίο αποτελεί ένα εργαστήριο μέσα στο οποίο τα παιδιά μπορούν να πειραματιστούν στις κοινωνικές σχέσεις με άτομα της ηλικίας τους, επικοινωνούν, συνεργάζονται, δοκιμάζουν τις δυνάμεις τους, υποχωρούν, δημιουργούν σχέσεις φιλίας κλπ. Οι τρόποι που μαθαίνουν μέσα στην οικογένεια είναι πρόδρομος του τρόπου με τον οποίο θα λειτουργήσουν εκτός οικογένειας. (Minuchin, 2000).

«Ο βαθμός του ανταγωνισμού και της εχθρότητας που το κάθε παιδί εμφάνιζε προς τον/την αδερφό/ή του σχετιζονταν άμεσα με την σχέση του παιδιού με την μητέρα. Η θετική και ζεστή σχέση με την μητέρα κατά την άποψη του, συνδέονταν με χαμηλότερο βαθμό επιθετικότητας και

εχθρότητας από την πλευρά του προς τον αδερφό ή την αδερφή του» (Παπαδιώτη, 2000).

4. Σε σχέση με το θεωρητικό ερώτημα που αφορά το ποια ήταν η φυσική και συναισθηματική σχέση μεταξύ των μελών της οικογένειας, παρατηρούμε τα ακόλουθα:

A1. Νομίζω, ότι οι μόνοι που αφιέρωναν χρόνο για τον άλλο, ήταν οι αδελφές μου για έμενα. Στο μεταξύ τους, νομίζω ο δεύτερος αδελφός μου με την μεγαλύτερη αδελφή μου, αυτοί είχαν λίγο σχέση και βγαίνανε μαζί... Περισσότερο με την μουσική συνδεόμασταν βασικά... Κάποιες στιγμές υπήρχαν αυτά, όταν δεν ήταν ο πατέρας μπροστά. Όταν ήταν ο πατέρας μπροστά νομίζω ότι ο ένας έφευγε δεξιά ο άλλος αριστερά και νομίζω ότι έψαχναν την απομόνωση... ο ένας (αδέρφια (προσπαθούσε να δημιουργήσει μια ασφάλεια στον άλλο, λόγο αυτού που συνέβαινε. Ο μεγάλος αδελφός στα μικρότερα, η μεγάλη αδελφή στους τρεις μικρότερους και πήγαινε λέγοντας... Ήταν τρυφερή (σχέση με αδέρφια) αλλά με έναν ιδιαίτερο τρόπο, πολύ κρυφό τρόπο. Δεν ήταν εμφανή, εκδηλωτική, ήταν πιο κλειστή η τρυφερότητα που έδινε ο ένας στον άλλον. Νομίζω ότι ο ένας προσπαθούσε να δημιουργήσει μια ασφάλεια στον άλλο, λόγο αυτού που συνέβαινε. Ο μεγάλος αδελφός στα μικρότερα, η μεγάλη αδελφή στους τρεις μικρότερους και πήγαινε λέγοντας... Κρυφή (σχέση μεταξύ μελών οικογένειας) νομίζω. Το ίδιο όπως συνέβαινε μεταξύ των αδελφιών, συνέβαινε με όλη την οικογένεια. Με μια κρυφή τρυφερότητα, που υπήρχε ένας φόβος να μην εκτεθεί όλο αυτό το πράγμα.

A2. ...η μαμά αφιέρωνε πάρα πολύ χρόνο στο να συντηρήσει την οικογένεια. Στο σπίτι να μαγειρέψει, να πλύνει... οικονομία στα χρήματα...σε χρόνο που ήταν να παίξουμε είτε να συζητήσουμε ή να περάσουμε χρόνο μαζί δεν θυμάμαι κάτι... Άντε λίγο στην Πρώτη - Δευτέρα Δημοτικού, λίγο με το διάβασμα με μένα.

Με τον αδελφό μου ήταν σαν να υπήρχε αυτό το παράπονο. Δηλαδή ο καλός ο γιος... όλο αυτό. Αλλά παρόλα αυτά, τον αγαπούσα πάρα πολύ, γιατί και αυτός με αγαπούσε πάρα πολύ. Με πρόσεχε πολύ... Ήταν δίπλα μου, όσο μπορούσε.

Εγώ θα τις χαρακτήριζα (σχέσεις οικογένειας) λίγο ψυχρές και λίγο τυπικές.

A3. Υπήρχαν όπως είπα και πριν ένιωθα ότι δεν μας έλλειπε κάτι...δεν υπήρχε όμως στο να κάτσουν μαζί μας να μας δείξουν πράγματα. Αυτό δεν υπήρχε στην οικογένεια μου. Υπήρχε δηλαδή ότι πρέπει να κάνεις αυτό, τελείωσε το και βλέπουμε. Δεν ένιωθα ότι υπήρχε ο χρόνος να κάτσουν να ασχοληθούν ουσιαστικά μαζί μας να δούνε από μόνοι τους που είμαστε καλοί που δεν είμαστε, τι κάνουμε τι μας συμβαίνει τι δεν μας συμβαίνει.

Με ποιον περνούσες συνήθως τον χρόνο σου εσύ;

Με τον εαυτό μου τους φίλους μου, εκτός οικογενείας.

Ποιο πολύ θα έλεγα με τον μεσαίο (αδερφό) ότι είμαστε δεμένοι, κάναμε και πράγματα μαζί, βγαίναμε από μικροί... Κάναμε πολλά πράγματα μέσα στην χρονιά μέσα στην ημέρα. Με τον μικρό δεν είχαμε τόσο μαζί όσο με τον επόμενο σχέση και επαφές... με τα αδέρφια μου δεν υπήρχε επικοινωνία μεταξύ μας, δηλαδή δεν υπήρχε κάτι στην μεταξύ μας σχέση. Υπήρχε η δική μου οπτική γωνία, το πώς έβλεπα τα πράγματα. Πιστεύω δεν είναι λανθασμένη αλλά δεν μπορώ να πω για τους υπολοίπους πως έβλεπαν την σχέση μας.

A4. ...ο θείος μου αφιέρωνε χρόνο για οτιδήποτε, για να πάμε για μπάνιο, για να πάμε στο γήπεδο. Κυρίως για ψυχαγωγικές δραστηριότητες, με εμένα... Η μητέρα μου και η γιαγιά μου αφιέρωνε χρόνο πολύ για να διαβάσουμε. Όσο ήμουν μικρός πήγαινα βόλτες περισσότερο με την γιαγιά μου και λιγότερο με την μητέρα μου. Ακόμη λιγότερο ο πατέρας μου και ο παππούς μου, ο πατέρας του πατέρα μου. Σαββατοκύριακα περνούσα χρόνο με τον πατέρα μου, κάτι που ζητούσα εγώ. Πήγαινα και κοιμόμουν στο σπίτι του. Έχω αναμνήσεις να μην είναι η αδελφή μου, περισσότερο για να είμαστε μαζί οι δυο, θυμάμαι το ζητούσα έντονα.

Πολύ τριγωνική επικοινωνία. Όχι ευθεία επικοινωνία. Για παράδειγμα αν είχα ένα πρόβλημα με την αδερφή μου και η αδερφή μου με εμένα η αδερφή μου με εμένα, επιλύονταν μέσω της μητέρας μου. Συνηθίζονταν αυτό μέσα στην οικογένεια μου, τέτοιου τύπου πληροφόρηση... ίσως γιατί από την μία κανείς δεν ήξερε πότε θα βρεθούμε, οπότε για να είναι σίγουρη η πληροφορία και ίσως ότι μια συγκεκριμένη πληροφορία θα την δεχόμασταν πιο εύκολα.

A5. Το να μου αφιερώσει χρόνο, το να παίξουμε ή να συζητήσουμε, δεν υπήρχε ...όχι... Έπαιζα εγώ με την αδερφή μου. Με τα αδέρφια μου γενικά έπαιζα.

Όχι δεν είχαμε (κοινός χρόνος). Τις Κυριακές τότε μόνο που βλέπαμε στην ΕΡΤ ασπρόμαυρες ταινίες. Με τον αδελφό μου ήμουν ποιο κοντά. Και με αυτών μάλωνα αλλά ήμουν ποιο κοντά. Τότε ε. Πλασματική (σχέση μελών οικογένειας) λίγο ψεύτικη. Λίγο τι θα πουν οι γείτονες, τέτοια φάση, λίγο να δειχτούμε, να δείξουμε ότι είναι όλα καλά.

A6. ...Όταν είχε συμβεί κάποιο μεγάλο πρόβλημα ως προς εμένα τότε αφιερωνόταν χρόνος και αυτό λίγο, τώρα μεταξύ τους οι αδερφές μου αφιέρωναν χρόνο η μία προς την άλλη... Ο πατέρας μου αφιέρωνε χρόνο συνήθως για να μου διηγηθεί ιστορίες για την κατοχή, το τι είχε περάσει. Προφανώς τον έκανε και ένιωθε καλά.

Ήταν σαν να προσπαθώ να με παίξουν (αδερφές) και εκείνες να μην με παίζουν... Ήταν ποιο μεγάλες... Ενώ και με αυτές καταλάβαινα, ότι με αγαπούσαν δεν είχα χρόνο μαζί τους αυτό δεν είχα χρόνο με κανέναν.

...υπήρχε αγάπη (σχέση οικογένειας). Η αγάπη που δίνει το αίμα και σίγουρα ήταν και συναισθηματική άνθρωποι, αλλά υπήρχε ένας φόβος μόνιμα υπήρχε μια αβεβαιότητα υπήρχε πολύ προσπάθεια...

A7. ...με τους γονείς μου αφιέρωναν χρόνο ...τώρα σαν προσωπικό χρόνο δεν το έβλεπα. Μια πρωτομαγιά μια καθαρό Δευτέρα να πάμε σαν οικογένεια, να πάμε για ψάρεμα εντάξει αυτό γινότανε.

Εντάξει νομίζω ότι μου αφιέρωναν (χρόνο) (όλοι από λίγο. Μπορώ να πω και από τους γονείς της μάνας μου η γιαγιά μου.

Θα τις χαρακτήριζα (σχέσεις) λίγο, πώς να το πω λίγο ανισότιμες, λίγο ιεραρχία μέσα, αγωνία θα έβαζα. Πώς να το πω λίγο επιφανειακές, λίγο από όλα. Να λέμε ότι είμαστε οικογένεια. Να προσπαθούμε να γίνουμε οικογένεια χωρίς να ξέρουμε λίγο πως θα γίνει όλο αυτό γιατί είχαμε χάσει την επικοινωνία, και μιλούσαμε λίγο ...τα πράγματα που γινόταν δεν βάζαμε τον εγωισμό μας πίσω... δεν έβαζαν κάποιοι τον εγωισμό τους πίσω και γινόταν τα πράγματα χειρότερα, ποιο τεταμένα.

A8. ...μόνο αν συνέβαινε κάτι σοβαρό, κάτι σημαντικό. Εγώ έπαιρνα λίγη φροντίδα, λίγο ενδιαφέρον, όταν με είχε χτυπήσει το αυτοκίνητο σε πολύ μικρή ηλικία, πήγαινα στην πρώτη, Δευτέρα δημοτικού. Εμένα σε ατυχήματα... Αλλά και με την αδερφή μου δεν είχαμε κοντινότητα.

...με αγαπάνε και με αγαπούσαν είμαι σίγουρος. Απλά ίσως δεν είχαν μάθει στις οικογένειες τους να το εκφράζουν και να το δείχνουν. Το έδειχναν με ένα λάθος τρόπο. Με το να φωνάζουνε, να είναι απαιτητικοί από εμένα και να ζητούν πράγματα που δεν μπορώ να δώσω, ή να κάνω. Απλά εκεί πέρα στεναχωριόντουσαν, φοβόντουσαν, ήταν λίγο πιο έντονο το συναίσθημα τους και μπορούσαν και το εξέφραζαν. Ο πόνος δηλαδή τους έκανε και ήταν πιο εκφραστικοί απέναντι μου και πιο συναισθηματικοί.

Εσύ πως ένιωθες που ασχολούνταν εκείνες τις περιόδους μόνο μαζί σου;

Ένιωθα όμορφα και ήταν ένας τρόπος από εκεί και πέρα να κάνω κάτι για να τους τραβώ το ενδιαφέρον. Να κάνω κάτι για να τους έχω δίπλα μου.

Νομίζω καταναγκαστική (σχέση μελών οικογένειας) και από συμφέρον. Ο καθένας από τον άλλο έχει κάτι να κερδίσει.

Σχέσεις συμφέροντος;

Ναι

A9. ...Μόνο όταν υπήρχαν προβλήματα (αφιέρωνε χρόνο) συνήθως. Τότε καθόμασταν δηλαδή, και πάλι δεν καθόμασταν, αυτό το οικογενειακό, που κάθεται μια οικογένεια να συζητήσει ότι πρόβλημα υπάρχει. Απλά συζητιόνταν όλα στο παρασκήνιο από πίσω, αλλά μόνο σε τέτοιες καταστάσεις περισσότερο, δηλαδή.

Αργότερα ήρθε και η μεγαλύτερη αδερφή μου, η οποία είχε ξεκινήσει από μικρή να δουλεύει αλλά ήταν πάρα πολύ κοντά μου.

Θα μπορούσα να την χαρακτηρίσω (σχέσεις οικογένειας), ότι ήμασταν και πάρα πολύ κοντά ο ένας με τον άλλο αλλά παρ. όλα αυτά ο ένας με τον άλλο νιώθαμε σαν ξένοι γιατί, έτσι θυμάμαι ότι ήταν σαν κέντρο διερχομένων. Ο ένας έφευγε ο άλλος ερχότανε...

...επί της ουσίας ήμουν μόνος μου. Ένιωθα έτσι απογοήτευση μοναξιά.

A10. ...ο πατέρας μου αφιέρωνε χρόνο μια φορά στις δυο βδομάδες για να κάνουμε κάτι να πάμε μια βόλτα να κάνουμε κάτι... απλά επειδή έπρεπε, για να μην τον ζαλίζει η μάνα μου, ας πούμε. Ενώ με την μάνα μου κάναμε πιο συχνά πράγματα, ξέρω εγώ να κάτσουμε να βγάλουμε τραπέζι.

Ωραία με την αδελφή μου η σχέση ήταν φιλική... Έμπαινε ο ένας για τον άλλο μπροστά... Και οι δυο παίρναμε τον ρόλο να προστατέψει ο ένας τον άλλο.

Πως θα χαρακτήριζες τις σχέσεις μεταξύ των μελών της οικογένειας σου;

Έλλειψη επικοινωνίας.

Φαίνεται από όσα λένε τα άτομα του δείγματος ότι σαν παιδιά περνούν πολύ λίγο χρόνο με τους γονείς τους. Συχνά αυτό συμβαίνει γιατί χρειάζεται είτε και οι δυο γονείς να εργαστούν. Επίσης μπορεί ο ένας να εργάζεται και ο άλλος που μένει περισσότερο στο σπίτι να μην αφιερώνει χρόνο στα παιδιά.

A1. ...οι μόνοι που αφιέρωναν χρόνο για τον άλλο, ήταν οι αδελφές μου για έμενα. Στο μεταξύ τους, νομίζω ο δεύτερος αδελφός μου με την μεγαλύτερη αδελφή μου, αυτοί είχαν λίγο σχέση και βγαίνανε μαζί, άκουγαν μουσική και τέτοια πράγματα... όταν δεν ήταν ο πατέρας μπροστά. Όταν ήταν ο πατέρας μπροστά νομίζω ότι ο ένας έφευγε δεξιά ο άλλος αριστερά και νομίζω ότι έψαχναν την απομόνωση.

A2. Εντάξει η μαμά αφιέρωνε πάρα πολύ χρόνο στο να συντηρήσει την οικογένεια. Στο σπίτι να μαγειρέψει, να πλύνει, όλο αυτό το λειτουργικό. Αλλά σε χρόνο που ήταν να παίξουμε είτε να συζητήσουμε ή να περάσουμε χρόνο μαζί δεν θυμάμαι κάτι

A3. ...δεν υπήρχε όμως στο να κάτσουν μαζί μας να μας δείξουν πράγματα. Αυτό δεν υπήρχε στην οικογένεια μου. Υπήρχε δηλαδή ότι πρέπει να κάνεις αυτό, τελείωσε το και βλέπουμε. Δεν ένιωθα ότι υπήρχε ο χρόνος να κάτσουν να ασχοληθούν ουσιαστικά μαζί μας να δούνε από μόνοι τους που είμαστε καλοί που δεν είμαστε, τι κάνουμε τι μας συμβαίνει τι δεν μας συμβαίνει.

A4. Η μητέρα μου και η γιαγιά μου αφιέρωνε χρόνο πολύ για να διαβάσουμε. Όσο ήμουν μικρός πήγαινα βόλτες περισσότερο με την γιαγιά μου και λιγότερο με την μητέρα μου. Ακόμη λιγότερο ο πατέρας μου και ο παππούς μου, ο πατέρας του πατέρα μου. Σαββατοκύριακα περνούσα χρόνο με τον πατέρα μου, κάτι που ζητούσα εγώ. Πήγαινα και κοιμόμουν στο σπίτι του. Έχω αναμνήσεις να μην είναι η αδελφή μου, περισσότερο για να είμαστε μαζί οι δυο, θυμάμαι το ζητούσα έντονα.

A5. ...Το να μου αφιερώσει χρόνο, το να παίξουμε ή να συζητήσουμε, δεν υπήρχε ...όχι... Έπαιζα εγώ με την αδερφή μου. Με τα αδέρφια μου γενικά έπαιζα.

Όχι δεν είχαμε (κοινό χρόνο).

A6. Ο πατέρας μου αφιέρωνε χρόνο συνήθως για να μου διηγηθεί ιστορίες για την κατοχή, το τι είχε περάσει. Προφανώς τον έκανε και ένιωθε καλά.

Ήταν σαν να προσπαθώ να με παίξουν (αδερφές) και εκείνες να μην με παίξουν... Ήταν ποιο μεγάλες... Ενώ και με αυτές καταλάβαινα ότι με αγαπούσαν δεν είχα χρόνο μαζί τους αυτό δεν είχα χρόνο με κανέναν.

A7. ...με τους γονείς μου αφιέρωναν χρόνο ...τώρα σαν προσωπικό χρόνο δεν το έβλεπα. Μια πρωτομαγιά μια καθαρό Δευτέρα να πάμε σαν οικογένεια, να πάμε για ψάρεμα εντάξει αυτό γινότανε.

A8. ...μόνο αν συνέβαινε κάτι σοβαρό, κάτι σημαντικό. Εγώ έπαιρνα λίγη φροντίδα, λίγο ενδιαφέρον, όταν με είχε χτυπήσει το αυτοκίνητο σε πολύ μικρή ηλικία...

A9. ...Μόνο όταν υπήρχαν προβλήματα (αφιέρωνε χρόνο) συνήθως. Τότε καθόμασταν δηλαδή, και πάλι δεν καθόμασταν, αυτό το οικογενειακό, που κάθεται μια οικογένεια να συζητήσει ότι πρόβλημα υπάρχει. Απλά συζητιόνταν όλα στο παρασκήνιο από πίσω, αλλά μόνο σε τέτοιες καταστάσεις περισσότερο, δηλαδή.

A10. ...ο πατέρας μου αφιέρωνε χρόνο μια φορά στις δυο βδομάδες για να κάνουμε κάτι να πάμε μια βόλτα να κάνουμε κάτι... απλά επειδή έπρεπε, για να μην τον ζαλίζει η μάνα μου, ας πούμε. Ενώ με την μάνα μου κάναμε πιο συχνά πράγματα, ξέρω εγώ να κάτσουμε να βγάλουμε τραπέζι.

Στις οικογένειες που εξετάζουμε βλέπουμε να απουσιάζει ο ποιοτικός χρόνος μεταξύ των μελών της οικογένειας. Τα θέματα που συνήθως ενώνουν την οικογένεια είναι κοινωνικές εκδηλώσεις όπως γιορτές, αρνητικά γεγονότα όπως ατυχήματα καθώς και προβλήματα που προέκυπταν. Οι στιγμές αυτές δεν είναι ικανές από μόνες τους να τους εξασφαλίσουν την δημιουργία της απαραίτητης οικειότητας μεταξύ των μελών της οικογένειας.

«Το σύστημα αυτό, με κύρια διαταραχή την αληθινή επικοινωνία των μελών του και την ανικανότητα αλλαγής, έχει αποτύχει στα δυο βασικά

καθήκοντα με τα οποία είναι επιφορτισμένο: πρώτο να του μεταδώσει το αίσθημα ότι ανήκει στην οικογένεια αυτή, είναι δεμένο μαζί της και δεύτερο να το κοινωνικοποιήσει, να το κάνει ικανό να συγκροτήσει μια ανεξάρτητη προσωπικότητα, ώστε να μπορεί να ζήσει μόνος του» (Μάτσα, 2001).

«Η οικογένεια και το ζευγάρι διαφοροποιούνται από όλα τα άλλα κοινωνικά συστήματα κυρίως ως προς την οικειότητα που εξασφαλίζουν στα μέλη της. ενώ σε όλα τα συστήματα το άτομο παρουσιάζει μέρος του εαυτού του, στην οικογένεια μπορεί να εμφανίζεται ως ολοκληρωμένο άτομο (whole person). Το κύριο χαρακτηριστικό της οικειότητας είναι ότι επιτρέπει σε κάθε άτομο να εκφράζει και να μοιράζεται όλες τις σκέψεις, τα συναισθήματά και τις εμπειρίες του σε ένα πλαίσιο εμπιστοσύνης και ασφάλειας. (Παπαδιώτη, 2000).

Το κενό που υπάρχει από την απουσία των γονέων λόγω διαζυγίου, εργασίας, προβλημάτων στην σχέση του ζευγαριού κ.λπ. φαίνεται να προσπαθούν να το καλύψουν σημαντικά πρόσωπα για τα παιδιά, όπως παππούδες, θείοι ή και τα ίδια τους τα αδέρφια.

A1. ...ο ένας (αδέρφια) προσπαθούσε να δημιουργήσει μια ασφάλεια στον άλλο, λόγο αυτού που συνέβαινε. Ο μεγάλος αδελφός στα μικρότερα, η μεγάλη αδελφή στους τρεις μικρότερους και πήγαινε λέγοντας... Ήταν τρυφερή (σχέση με αδέρφια) αλλά με έναν ιδιαίτερο τρόπο, πολύ κρυφό τρόπο.

A2. Με τον αδελφό μου ήταν σαν να υπήρχε αυτό το παράπονο. Δηλαδή ο καλός ο γιος.. όλο αυτό. Αλλά παρόλα αυτά, τον αγαπούσα πάρα πολύ, γιατί και αυτός με αγαπούσε πάρα πολύ. Με πρόσεχε πολύ... Ήταν δίπλα μου, όσο μπορούσε.

A3. Ποιο πολύ θα έλεγα με τον μεσαίο (αδερφό), ότι είμαστε δεμένοι, κάναμε και πράγματα μαζί, βγαίναμε από μικροί... Κάναμε πολλά πράγματα μέσα στην χρονιά μέσα στην ημέρα.

A4. ...ο θείος μου αφιέρωνε χρόνο για οτιδήποτε, για να πάμε για μπάνιο, για να πάμε στο γήπεδο. Κυρίως για ψυχαγωγικές δραστηριότητες, με εμένα... Η μητέρα μου και η γιαγιά μου αφιέρωνε χρόνο πολύ για να διαβάσουμε. Όσο ήμουν μικρός πήγαινα βόλτες περισσότερο με την γιαγιά μου και λιγότερο με την μητέρα μου.

A5. Με τον αδελφό μου ήμουν ποιο κοντά. Και με αυτών μάλωνα αλλά ήμουν ποιο κοντά.

A6. Ήταν σαν να προσπαθώ να με παίξουν (αδερφές) και εκείνες να μην με παίζουν... Ήταν ποιο μεγάλες... Ενώ και με αυτές καταλάβαινα ότι με αγαπούσαν δεν είχα χρόνο μαζί τους αυτό δεν είχα χρόνο με κανέναν.

A7. Εντάξει νομίζω ότι μου αφιέρωναν (χρόνο) όλοι από λίγο. Μπορώ να πω και από τους γονείς της μάνας μου η γιαγιά μου.

A8. Αλλά και με την αδερφή μου δεν είχαμε κοντινότητα.
...με αγαπάνε και με αγαπούσαν είμαι σίγουρος. Απλά ίσως δεν είχαν μάθει στις οικογένειες τους να το εκφράζουν και να το δείχνουν. Το έδειχναν με ένα λάθος τρόπο.

A9. Αργότερα ήρθε και η μεγαλύτερη αδερφή μου, η οποία είχε ξεκινήσει από μικρή να δουλεύει αλλά ήταν πάρα πολύ κοντά μου.

A10. Ωραία με την αδελφή μου η σχέση ήταν φιλική ...Έμπαινε ο ένας για τον άλλο μπροστά... Και οι δυο παίρναμε τον ρόλο να προστατέψει ο ένας τον άλλο.

Συχνά το κενό που παρατηρείται οφείλεται σε ένα διαζύγιο ή και στις κακές σχέσεις μεταξύ των γονέων.

Οι Keith Oatley και Jennifer M. Jenkins αναφέρουν ότι στους παράγοντες που μπορεί να ανατρέξουν τα παιδιά που βιώνουν έντονες καταστάσεις άγχους είναι τα αδέρφισα τους καθώς και οι παππούδες τους. Τα παραπάνω άτομα μπορούν να τα βοηθήσουν να λειτουργήσουν θετικά για τον εαυτό του μην υποκύπτοντας στο στρες ή οδηγούμενο σε μια διαταραχή.

«Η διαθεσιμότητα συστημάτων υποστήριξης και η πρόσβαση σε αυτά είναι πολύ σημαντική για τα παιδιά εξαιτίας της μειωμένης γονικής επάρκειας την περίοδο της κρίσης ή του χωρισμού. Αδέρφια, φίλοι, συγγενείς, γείτονες και συνομήλικοι αποτελούν πηγές υποστήριξης για τα παιδιά». (Βεργέτη, 2009).

Στο ερώτημα πως θα χαρακτήριζαν τις σχέσεις μεταξύ των μελών της οικογένειας τους είναι πολύ ενδιαφέρον τα όσα καταθέτουν:

A1. Κρυφή σχέση μεταξύ μελών οικογένειας νομίζω. Το ίδιο όπως συνέβαινε μεταξύ των αδελφιών, συνέβαινε με όλη την οικογένεια. Με μια κρυφή τρυφερότητα, που υπήρχε ένας φόβος να μην εκτεθεί όλο αυτό το πράγμα.

A2. Εγώ θα τις χαρακτήριζα (σχέσεις οικογένειας) λίγο ψυχρές και λίγο τυπικές.

A3. Σε αυτή την ηλικία που ήμουν με τα αδέρφια μου δεν υπήρχε επικοινωνία μεταξύ μας, δηλαδή δεν υπήρχε κάτι στην μεταξύ μας σχέση.

A4. Πολύ τριγωνική επικοινωνία. Όχι ευθεία επικοινωνία. Για παράδειγμα αν είχα ένα πρόβλημα με την αδερφή μου και η αδερφή μου με εμένα η αδερφή μου με εμένα, επιλύονταν μέσω της μητέρας μου. Συνηθίζονταν αυτό μέσα στην οικογένεια μου, τέτοιου τύπου πληροφόρηση.

A5. Πλασματική, λίγο ψεύτικη. Λίγο τι θα πουν οι γείτονες, τέτοια φάση, λίγο να δειχτούμε, να δείξουμε ότι είναι όλα καλά. Αλλά όλοι ξέρανε ότι δεν είμαστε καλά...

A6. Δεν ξέρω να δώσω μια καλή περιγραφή αλλά σίγουρα υπήρχε αγάπη. Η αγάπη που δίνει το αίμα και σίγουρα ήταν και συναισθηματική άνθρωποι, αλλά υπήρχε ένας φόβος μόνιμα υπήρχε μια αβεβαιότητα υπήρχε πολύ προσπάθεια και από τις αδελφές μου...

A7. ...λίγο ανισότητες, λίγο ιεραρχία μέσα, αγωνία θα έβαζα. Πώς να το πω λίγο επιφανειακές, λίγο από όλα. να λέμε ότι είμαστε οικογένεια. να προσπαθούμε να γίνουμε οικογένεια χωρίς να ξέρουμε λίγο πως θα γίνει όλο αυτό γιατί είχαμε χάσει την επικοινωνία, και μιλούσαμε λίγο...

A8. Νομίζω καταναγκαστική και από συμφέρων. Ο καθένας από τον άλλο έχει κάτι να κερδίσει.

A9. ήμασταν και πάρα πολύ κοντά ο ένας με τον άλλο αλλά παρ' όλα αυτά ο ένας με τον άλλο νιώθαμε σαν ξένοι γιατί, έτσι θυμάμαι ότι ήταν σαν κέντρο διερχομένων. Ο ένας έφευγε ο άλλος ερχότανε... επί της ουσίας ήμουν μόνος μου. Ένιωθα έτσι απογοήτευση μοναξιά.

A10. Έλλειψη επικοινωνίας.

Τα άτομα του δείγματος αναγνωρίζουν την δυσκολία των γονέων τους να εκφράσουν, τα συναισθήματά τους, καθώς και το ότι αυτά μπορούν να εκφραστούν σε ιδιαίτερα έντονες καταστάσεις.

A8. Με το να φωνάζουνε, να είναι απαιτητικοί από εμένα και να ζητούν πράγματα που δεν μπορώ να δώσω, ή να κάνω. Απλά εκεί πέρα στεναχωριόντουσαν, φοβόντουσαν, ήταν λίγο πιο έντονο το συναίσθημα τους και μπορούσαν και το εξέφραζαν. Ο πόνος δηλαδή τους έκανε και ήταν πιο εκφραστικοί απέναντι μου και πιο συναισθηματικοί.

Ένωθα όμορφα και ήταν ένας τρόπος από εκεί και πέρα να κάνω κάτι για να τους τραβώ το ενδιαφέρον. Να κάνω κάτι για να τους έχω δίπλα μου.

Τα άτομα του δείγματος έχουν μια εικόνα για τις σχέσεις μέσα στην οικογένειά τους που χαρακτηρίζεται από έλλειψη ασφάλειας, αποδοχής, οικειότητας, εμπιστοσύνης, συναισθηματικών δεσμών, ανοιχτής επικοινωνίας, ξεκάθαρων ρόλων, ορίων, χωρίς απαραίτητα να θεωρούν ότι υπήρχε και η έλλειψη αγάπης μεταξύ τους σε κάποιες περιπτώσεις.

Το υποσύστημα του ζευγαριού είναι ζωτικό για την ανάπτυξη του παιδιού δεδομένου ότι αποτελεί πρότυπο για τους τρόπους έκφρασης συναισθημάτων, στοργής, συμπεριφοράς και της αντιμετώπισης πιθανών συγκρούσεων ο τρόπος με τον οποίο αλληλεπιδρούν οι γονείς θα αποτελέσουν πρότυπο για τον ίδιο, ιδιαίτερα στα πρώτα του βήματα της επαφής του με τον έξω κόσμο και ιδιαίτερα κατά την εφηβεία. (Minuchin & Fisman, 2007).

Ο τρόπος που οι δυο γονείς σχετίζονται αντιμετωπίζοντας τα συναισθηματικά προβλήματα που προκύπτουν στην ζωή τους, μπορεί να αποτέλεσαν πρότυπο και για τα παιδιά τους.

Οι Keith Oatley και Jennifer M. Jenkins απαντώντας στο ερώτημα που θέτουν οι ίδιοι για το «ποιες επιδράσεις στην ιστορία των δυο γονιών επηρεάζουν τους τρόπους που συμπεριφέρονται στα παιδιά τους; ...απαντούν... Ένας παράγοντας μπορεί να είναι ο τρόπος με τον οποίο οι ίδιοι οι γονείς αντιμετωπίζουν συναισθηματικά ζητήματα στην ζωή τους... Ίσως ένας από τους μηχανισμούς που συνεισφέρει σε αυτή την αρμονία είναι πως οι γονείς διδάσκουν συναισθηματικό ύφος που είναι αποδεκτό για τους ίδιους. (Keith O, Jennifer M. Jenkins, 1996).

Οι πραγματικές οικογένειες σπάνια μπορούν να λειτουργούν με ένα ιδανικό τρόπο, εξασφαλίζοντας ένα περιβάλλον ασφάλειας για τα μέλη της όπου υπάρχει άμεση ανταπόκριση στα προβλήματα που προκύπτουν. Επίσης δεν είναι δεδομένο ότι οι γονείς αγαπούν τα παιδιά τους και κάνουν το καλύτερο από την πλευρά τους για να τους εξασφαλίσουν τις καλύτερες συνθήκες. Χρειάζεται πολύ προσπάθεια και επιμονή για να το πετύχει και φυσικά οι συνθήκες της καθημερινότητας μπορεί να μην το επιτρέψουν. (Muncie, j. Wetherell, M. Langan, M. Dallos, R. 2009).

5. Σε σχέση με το θεωρητικό ερώτημα που αφορά τους τρόπους οριοθέτησης της συμπεριφοράς, παρατηρούνται τα ακόλουθα:

A1. Ο πατέρας δεν ασχολούτανε και τόσο. Αν ήταν μεγάλο θα μπορούσε να ασχοληθεί λίγο... Δεν θα έκανε κάτι για να το αλλάξει η για να επιβάλει την γνώμη του, απλά θα έλεγε την γνώμη του, θα έβαζε χέρι αν ήταν κάτι άσχημο και τέλος, ως εκεί. Η μητέρα μου θα ασχολούτανε περισσότερο και με τον ένα τρόπο και με τον άλλο και τρυφερά και αυστηρά νομίζω, τα δοκίμαζε όλα... Οι γονείς μου αντιδρούσαν με τα αρνητικά. Με φωνές και με το να με μαλώνει με ένα τρόπο.

A2. Μόνο όταν υπήρχε αυτή η βία τον θυμάμαι να της έλεγε γιατί τον βάρεσες, γιατί τον χτύπησες, ξέρω εγώ κ.λπ... μέχρι εκεί... Τιμωρία και ξύλο... Σε εμάς. Στο μεταξύ τους δεν έπαιζαν ξύλο. Αλλά υπήρχε αυτή η ψύχρα... Ένα μπράβο. Επιτυχία ήταν η μόνη φορά, όταν πέρασα στο γυμνάσιο, τότε δύναμαι εξετάσεις και ενώ δεν περιμέναμε να περάσω και εγώ από πείσμα πέρασα, με την πρώτη.

A3. Ο πατέρας μου θα φώναζε, θα μου έριχνε ξύλο. Η μητέρα μου δεν θα συναινούσε αλλά δεν θα έλεγε ότι δεν είναι και σωστό... Τώρα όσο αφορά τα αδέρφια μου, δεν υπήρχε αυτό. Πέρναγε βέβαια το μήνυμα ότι θα πάθεις ότι και ο μεγάλος... Έφταναν σε σημείο να είναι και εριστικοί, ότι δεν προσπαθώ αρκετά και είμαι μέτριος.

A4. Πιο μακριά ήταν η μητέρα μου με τον πατέρα μου. Τώρα τι δυσκολίες έχανε, δεν ήξερα ακριβώς. Ήταν στο μεταξύ τους. Δεν μπορούσαν να τα βρουν με τίποτα... Άλλες φορές με κουβέντα πολύ. Άλλη φορά με μάλωμα πολύ, κάνα δυο φορές με ξύλο... Από όλους και από την μάνα μου και από τον πατέρα μου και την γιαγιά μου και από τον θείο μου. Ο παππούς μου μόνο μια φορά... Μερικές φορές κάτι που εγώ θεωρούσα επιτυχία πέρναγε στο ντούκου. Κάποια αθλητική ίσως επιτυχία ή κάτι τέτοιο. Αν ήταν επιτυχία στο σχολείο έπαιρνα και μπράβο και άλλες φορές έπαιρνα και μπράβο σου και σιγά το πράγμα. Ότι ήταν αυτονόητο, το προσδοκώμενο, άρα δεν αξίζει και πολύ μπράβο γιατί δεν είναι κάτι ιδιαίτερο.

A5. Κοινή στάση, ελάχιστες φορές υπήρχε κοινή στάση μεταξύ τους. Συνήθως, τα προβλήματα που έβγαιναν, θεωρώ ότι και επίτηδες είχαν και διαφορετική στάση επειδή υπήρχε η μεταξύ τους διαμάχη... Η μητέρα μου δεν θα με έβαζε ποτέ τιμωρία, αλλά αν με έβαζε ο πατέρας μου μπροστά

της, δεν έλεγε κάτι... Εγώ νομίζω έχω φάει περισσότερο ξύλο. Αλλά με το ίδιο τρόπο.

Πως; Χαστούκια με την ζώνη, πέταξε αντικείμενα... Δεν θυμάμαι να έχω επιτυχίες μικρός, δεν θυμάμαι, δυστυχώς.

A6. Λεκτική και σωματική ναι. Σεξουαλική όχι. Ο πατέρας μου συνήθως στην μητέρα μου στις αδελφές μου και σε εμένα. Μετά εγώ προσπαθούσα να χτυπήσω τις αδερφές μου την μητέρα μου. Αντέγραφα με ένα τρόπο... συνήθως χαίρονταν μαζί μου, αλλά πολλές φορές την μείωναν ότι δεν είναι και κάτι θα μπορούσες και καλύτερα ή εσύ είσαι για παραπάνω.

A7. Για την εφηβεία, βασικά, δεν υπήρχε κοινή στάση να μου πει κάτι η μάνα μου ή ο πατέρας μου, να μπορώ να έχω το ελεύθερο να πάω στην μάνα μου η στον πατέρα μου, και να πω γίνεται αυτό... Μπορεί να υπήρχε ένας τσακωμός να μην μιλούσανε για ένα χρονικό διάστημα, ξέρω εγώ με τον πατέρα μου έχω κάνει και δυο βδομάδες να μιλήσω... Ποιο μικρό με χτυπούσαν... Ο πατέρας μου, η μάνα μου. Ποιο μεγάλος σαν παιδί, στα δώδεκα με χτυπούσαν... Εντάξει με τον τρόπο τους, πως αν το πω, μπορεί να ήταν και χαρούμενοι, σαν να μου έλεγαν ένα μπράβο, ή άμα έκανα κάτι, ή κάτι έφερνα εις πέρας, μου έλεγαν ένα μπράβο, τους έβλεπα ότι ήταν χαρούμενοι.

A8. Κοινή στάση απέναντι μου; Όχι δεν είχαν. Αλλιώς αντιδρούσε ο πατέρας μου, αλλιώς η μάνα μου... Με φωνές, να παίρνουν απόφαση να μην ξαναγίνει αυτό. Να σταματήσει εκείνη την στιγμή.

A9. Ο κάθε ένας στην δουλεία του, δεν υπήρχε κοινή στάση, δηλαδή και οι δυο και να έχουμε μια κοινή στάση απέναντι στον Δημήτρη. Ούτε και απέναντι στα υπόλοιπα παιδιά... Δια μέσο τρίτων και η πρώτη αντίδραση σίγουρα δεν ήταν, «έλα εδώ γιατί το έκανες;» Να συζητήσουμε, τι λύση μπορούμε να βρούμε και τέτοια πράγματα. Υπήρχε μια ένταση, η προς εμένα ή προς τις αδελφές μου, και μετά αυτό που συνεχίζονταν για πολύ καιρό ήταν μέσω τρίτων.

A10. Υπήρχε τσαντίλα, γκρίνια, θυμός. Πολύ βρίσιμο. Αν ήμουν εγώ, γιατί η μάνα μου και η αδερφή μου δεν έχουν φάει ξύλο, εγώ έτρωγα πολύ ξύλο, βία δηλαδή, με αρκετούς τρόπους... ότι αυτό που λέω αυτό θα γίνει γιατί εγώ τα φέρνω εδώ και όταν θα φύγεις από εδώ κάνε ότι θες... Χαίρονταν, χαίρονταν και ωραία. Υπάρχουν στιγμές που χαίρονταν πραγματικά τουλάχιστον η μητέρα μου, ο παππούς και ο πατέρας μου και

μου έλεγε ωραία έκανες αυτό, ωραία πάμε να σου πάρω ξέρω εγώ ένα ποδήλατο. Αλλά έμπαινε στην μέση και η αμφισβήτηση... Χαίρονταν, χαίρονταν και ωραία. Υπάρχουν στιγμές που χαίρονταν πραγματικά τουλάχιστον η μητέρα μου, ο παππούς και ο πατέρας μου και μου έλεγε ωραία έκανες αυτό, ωραία πάμε να σου πάρω ξέρω εγώ ένα ποδήλατο. Αλλά έμπαινε στην μέση και η αμφισβήτηση.

Οι δυο γονείς φαίνεται να μην συνεργάζονται μεταξύ τους, τις στιγμές όπου πρόκυπτε ένα θέμα που αφορούσε τα παιδιά τους:

A1. Ο πατέρας δεν ασχολούτανε και τόσο... Δεν θα έκανε κάτι για να το αλλάξει η για να επιβάλει την γνώμη του, απλά θα έλεγε την γνώμη του, θα έβαζε χέρι αν ήταν κάτι άσχημο και τέλος, ως εκεί. Η μητέρα μου θα ασχολούτανε περισσότερο και με τον ένα τρόπο και με τον άλλο και τρυφερά και αυστηρά νομίζω, τα δοκίμαζε όλα.

A2. Μόνο όταν υπήρχε αυτή η βία τον θυμάμαι να της έλεγε γιατί τον βάρεσες, γιατί τον χτύπησες, ξέρω εγώ κ.λπ. μέχρι εκεί.

A3. Ο πατέρας μου θα φώναζε, θα μου έριχνε ξύλο. Η μητέρα μου δεν θα συναινούσε αλλά δεν θα έλεγε ότι δεν είναι και σωστό.

A4. Πιο μακριά ήταν η μητέρα μου με τον πατέρα μου. Τώρα τι δυσκολίες έχανε, δεν ήξερα ακριβώς. Ήταν στο μεταξύ τους. Δεν μπορούσαν να τα βρουν με τίποτα.

A5. Η μητέρα μου δεν θα με έβαζε ποτέ τιμωρία, αλλά αν με έβαζε ο πατέρας μου μπροστά της, δεν έλεγε κάτι.

A6. Κοινή στάση, ελάχιστες φορές υπήρχε κοινή στάση μεταξύ τους. Συνήθως, τα προβλήματα που έβγαιναν, θεωρώ ότι και επίτηδες είχαν και διαφορετική στάση επειδή υπήρχε η μεταξύ τους διαμάχη.

A7. Για την εφηβεία, βασικά, δεν υπήρχε κοινή στάση να μου πει κάτι η μάνα μου ή ο πατέρας μου, να μπορώ να έχω το ελεύθερο να πάω στην μάνα μου η στον πατέρα μου, και να πω γίνεται αυτό.

A8. Κοινή στάση απέναντι μου; Όχι δεν είχαν. Αλλιώς αντιδρούσε ο πατέρας μου, αλλιώς η μάνα μου.

A9. Ο κάθε ένας στην δουλεία του, δεν υπήρχε κοινή στάση, δηλαδή και οι δυο και να έχουμε μια κοινή στάση απέναντι στον Δημήτρη. Ούτε και απέναντι στα υπόλοιπα παιδιά.

A10. Υπήρχε τσαντίλα, γκρίνια, θυμός. Πολύ βρίσιμο. Αν ήμουν εγώ, γιατί η μάνα μου και η αδερφή μου δεν έχουν φάει ξύλο, εγώ έτρωγα πολύ ξύλο, βία δηλαδή, με αρκετούς τρόπους... Σιγά μην κάτσω να ασχοληθώ μαζί σου, έλεγε και έφευγε ο πατέρας μου. Η μάνα μου χωρίς να γίνεται συγκεκριμένη σε αυτό που ήθελε να πει, έβρισκε δικούς τις λόγους και μου έλεγε καλά -καλά και το έλεγε στον πατέρα μου, στον παππού μου.

Οι δυο γονείς εμφανίζονται να έχουν μια διαφορετική στάση που προέκυπτε από το πώς οι δυο τους αντιλαμβάνονταν την έννοια της επιβολής πειθαρχίας στα παιδιά τους. Συχνά ο ένας εξέφραζε την αυστηρή πλευρά και ο άλλος την μαλακή πλευρά της επιβολής πειθαρχίας. Οι δυο πλευρές -πατέρας και μητέρα- δεν συνεργάζονται, αλλά απλά «διαγωνίζονται» για το ποια είναι η πιο σωστή.

Ο τρόπος που μιλούν τα άτομα του δείγματος για τους γονείς τους δείχνει να μην νιώθουν εμπιστοσύνη στις μεθόδους που χρησιμοποιούν για να επιβάλλουν κανόνες, απαραίτητους για την υγιή ανάπτυξη ενός παιδιού μέχρι και την ενηλικίωσή του.

Οι γονείς, παρότι χρησιμοποιούν την χρήση βίας, την οποία κυρίως την ασκεί ο πατέρας, δεν φαίνεται να έχουν ένα συγκεκριμένο σύστημα κανόνων, το οποίο να δημιουργεί μια σαφή εικόνα στα παιδιά τους για το τι είναι επιτρεπτό και τι όχι. Η έλλειψη κανόνων, καθώς και η διαφορετική στάση που κρατούν οι γονείς, δημιουργούν μια χαοτική κατάσταση όπου το σωστό και το λάθος δεν είναι σαφές, και τους δημιουργεί ανασφάλεια.

«Η οικογένεια λειτουργεί με ελάχιστους ή καθόλου κανόνες. Τα παιδιά παίρνουν συγκεχυμένα μηνύματα για το σωστό και το λάθος, το επιτρεπτό και το απαγορευμένο. Οι γονείς δεν έχουν σχεδόν ποτέ κοινή άποψη για τα πράγματα, κοινή στάση απέναντι στο παιδί» (Μάτσα, 2001).

Σύμφωνα με την Παπαδιώτη «Ένα παιδί αποκτά την κατάλληλη για την ηλικία του συμπεριφορά, όταν και οι δυο πλευρές της ιεραρχίας διαμορφώνονται από την πλευρά των γονέων. Στις περιπτώσεις όπου οι γονείς δεν μπορούν να διευθετήσουν τις ενέργειες αυτές τα παιδιά στρέφονται στους συνομήλικους (όταν είναι σε μεγαλύτερη ηλικία ή αντιδρούν με άρνηση στην πειθαρχία. Όταν δηλαδή ο γονέας δεν μπορεί

να εξασφαλίσει τις συνθήκες εκείνες μέσα στις οποίες το παιδί μπορεί να πειθαρχήσει ο γονικός του ρόλος ακυρώνεται. Η χορήγηση παροχών και σύγχρονος η επιβολή κανόνων προσφέρεται από διάφορες αποκλίνουσες ομάδες και αυτός είναι ένας σημαντικός λόγος που οι συγκεκριμένες αυτές ομάδες προσελκύουν παιδιά από οικογένειες στις οποίες οι γονείς ή τα παραμελούν και αδιαφορούν για τις ανάγκες τους ή είναι πολύ αυστηροί». (Παπαδιώτη, 2000).

Η λεκτική και σωματική βία εμφανίζεται να είναι ο βασικός τρόπος που χρησιμοποιούν για την οριοθέτηση της συμπεριφοράς οι δύο γονείς και κύριος εκφραστής ο πατέρας:

A3. Ο πατέρας μου θα φώναζε, θα μου έριχνε ξύλο.

A4. Μερικές φορές κάτι που εγώ θεωρούσα επιτυχία πέραναγε στο ντούκου.

A5. Εγώ νομίζω έχω φάει περισσότερο ξύλο. Αλλά με το ίδιο τρόπο.

Πως;

Χαστούκια με την ζώνη, πέταξε αντικείμενα.

A6. Λεκτική και σωματική ναι... Ο πατέρας μου συνήθως στην μητέρα μου στις αδελφές μου και σε εμένα.

A7. Ποιο μικρό με χτυπούσαν... Ο πατέρας μου, η μάνα μου. Ποιο μεγάλος σαν παιδί, στα δώδεκα με χτυπούσαν.

A8. Με φωνές, να παίρνουν απόφαση να μην ξαναγίνει αυτό. Να σταματήσει εκείνη την στιγμή.

A9. Υπήρχε μια ένταση, η προς εμένα ή προς τις αδελφές μου, και μετά αυτό που συνεχίζονταν για πολύ καιρό ήταν μέσω τρίτων.

A10. Υπήρχε τσαντίλα, γκρίνια, θυμός. Πολύ βρίσιμο. Αν ήμουν εγώ, γιατί η μάνα μου και η αδερφή μου δεν έχουν φάει ξύλο, εγώ έτρωγα πολύ ξύλο...

Ένταση, εκρήξεις θυμού, λεκτική και σωματική βία που φθάνει στα όρια της κακοποίησης, αναφέρονται από τα άτομα του δείγματος, ως οι τρόποι άσκησης από την πλευρά των γονέων και κυρίως του πατέρα. Απουσιάζει η διαδικασία νοηματοδότησης από την πλευρά των γονέων, ως προς την επιλογή της αρμόζουσας συμπεριφοράς σε αντιδιαστολή με αυτή που εκδηλώθηκε από τα παιδιά τους. Απουσιάζει η διαδικασία σύνδεσης της

εκάστοτε συμπεριφοράς με ένα σύστημα αξιών, και η υιοθέτηση ουσιαστικά η όχι της συγκεκριμένης συμπεριφοράς ή όχι, στην υπό διαμόρφωση ταυτότητα του εφήβου.

«Όπως και με τις συζυγικές συγκρούσεις και την γονική κατάθλιψη, οι μηχανισμοί που ενέχονται στην σχέση ανάμεσα στην επίκριση και την κακοποίηση του παιδιού στο σπίτι και την ανάπτυξη προβλημάτων επιθετικότητας ποικίλουν. Βασίζονται σε μια συντυχία υψηλών επιπέδων θυμού, εκμάθησης αρνητικών συστημάτων αξιολόγησης και εδραίωσης μιας αλληλουχίας συναισθημάτων, όπου τα περισσότερα απαντώνται με θυμό. Η απουσία θαλπωρής παίζει επίσης σημαντικό ρόλο στην πρόγνωση του είδους της συναισθηματικότητας που αναπτύσσουν τα παιδιά. Δεν γνωρίζουμε ακόμη γιατί η ανατροφή που βασίζεται στην κακοποίηση οδηγεί άλλοτε σε διαταραχές εξωτερίκευσης του συναισθήματος και άλλοτε σε διαταραχές εσωτερίκευσης. Ιδιοσυστατικοί παράγοντες όπως το φύλο και η ιδιοσυγκρασία ίσως παίζουν κάποιο ρόλο». (Keith O, Jennifer M. Jenkins, 1996).

Ο τρόπος που ένα οικογενειακό σύστημα επικοινωνεί μέσα σε ένα μεταβαλλόμενο περιβάλλον το κατατάσσει στα ανοιχτά συστήματα όταν το κάθε υποσύστημα συνδέεται με τα υπόλοιπα επιτρέποντας την απροβλημάτιστη κίνηση της πληροφορίας, σε αντίθεση με τα κλειστά. Η αβίαστη κίνηση των πληροφοριών συμβάλει στην σταδιακή ωρίμανση των μερών της οικογένειας με βάση και τις εξελικτικές αλλαγές που υφίστανται. (Σατίρ, 1979).

Η εξάρτηση από τις ουσίες συνδέεται με την βία μέσα στην οικογένεια. Σε ένα περιβάλλον που χαρακτηρίζεται από επιθετικότητα και απόρριψη, το ψυχικό τραύμα που δημιουργείται συντελεί στην εμφάνιση χαρακτηριστικών όπως χαμηλή αυτοεκτίμηση, δυσκολίες στην ένταξη στο σχολείο και στις διαδικασίες μάθησης, απόσυρση, μικρή ικανότητα για λήψη χαράς και διαταραχές στην συμπεριφορά που δυσχεραίνουν την νοητική ανάπτυξη, την συναισθηματική ωρίμανση και την ένταξη στο κοινωνικό περιβάλλον. (Τσιάντη, 1996).

Η εξάρτηση από τις ουσίες έχει την βάση της στις στιγμές που τα παιδιά βιώνουν έντονες καταστάσεις ψυχικής συναισθηματικής και σωματικής βίας, σεξουαλικής κακοποίησης έντονης σκληρότητας και εγκατάλειψης. Αργότερα στην εφηβεία τους τα περιστατικά που έχουν βιώσει τους δημιουργούν συναισθηματικές συγκρούσεις, έντονο άγχος. Οι έφηβοι αμφισβητούν αργότερα την προσωπική τους αξία και την αξία της ανθρώπινης ζωής. (Πουλόπουλος, 2005).

Ένας από τους βασικούς τρόπους οριοθέτησης της συμπεριφορά των ατόμων του δείγματος, όπως είδαμε και προηγουμένως, είναι οι φωνές καθώς και η σωματική βία. Παρατηρείται επίσης, απουσία θετικής ενθάρρυνσης, προκειμένου τα ίδια τα παιδιά να αναπτύξουν και να σταθεροποιήσουν θετικές συμπεριφορές για τους ίδιους, αλλά και για τους γύρω τους. Οι γονείς εμφανίζονται να κινητοποιούνται όταν τα παιδιά τους είχαν αρνητικές συμπεριφορές:

A1. Οι γονείς μου αντιδρούσαν με τα αρνητικά. Με φωνές και με το να με μαλώνει με ένα τρόπο.

A2. Τιμωρία και ξύλο... Σε εμάς. Στο μεταξύ τους δεν έπαιζαν ξύλο. Αλλά υπήρχε αυτή η ψύχρα... Ένα μπράβο. Επιτυχία ήταν η μόνη φορά, όταν πέρασα στο γυμνάσιο, τότε δύναμαι εξετάσεις και ενώ δεν περιμέναμε να περάσω και εγώ από πείσμα πέρασα, με την πρώτη.

A3. Ο πατέρας μου θα φώναζε, θα μου έριχνε ξύλο. Η μητέρα μου δεν θα συναινούσε αλλά δεν θα έλεγε ότι δεν είναι και σωστό... Έφταναν σε σημείο να είναι και εριστικοί, ότι δεν προσπαθώ αρκετά και είμαι μέτριος

A4. Άλλες φορές με κουβέντα πολύ. Άλλη φορά με μάλωμα πολύ, κάνα δυο φορές με ξύλο... Μερικές φορές κάτι που εγώ θεωρούσα επιτυχία πέρναγε στο ντούκου. Κάποια αθλητική ίσως επιτυχία ή κάτι τέτοιο. Αν ήταν επιτυχία στο σχολείο έπαιρνα και μπράβο και άλλες φορές έπαιρνα και μπράβο σου και σιγά το πράγμα.

A5. Εγώ νομίζω έχω φάει περισσότερο ξύλο. Αλλά με το ίδιο τρόπο.

Πως;

Χαστούκια με την ζώνη, πέταξε αντικείμενα... Δεν θυμάμαι να έχω επιτυχίες μικρός, δεν θυμάμαι, δυστυχώς.

A6. Λεκτική και σωματική ναι... συνήθως χαιρόνταν μαζί μου, αλλά πολλές φορές την μείωναν ότι δεν είναι και κάτι θα μπορούσες και καλύτερα ή εσύ είσαι για παραπάνω.

A7. Ποιο μικρό με χτυπούσαν.... Ο πατέρας μου, η μάνα μου. Ποιο μεγάλος σαν παιδί, στα δώδεκα με χτυπούσαν... Εντάξει με τον τρόπο τους, πως αν το πω, μπορεί να ήταν και χαρούμενοι, σαν να μου έλεγαν ένα μπράβο, ή άμα έκανα κάτι, ή κάτι έφερνα εις πέρας, μου έλεγαν ένα μπράβο, τους έβλεπα ότι ήταν χαρούμενοι.

A8. Με φωνές, να παίρνουν απόφαση να μην ξαναγίνει αυτό. Να σταματήσει εκείνη την στιγμή.

A9. Δια μέσο τρίτων και η πρώτη αντίδραση σίγουρα δεν ήταν, «έλα εδώ γιατί το έκανες;» Να συζητήσουμε, τι λύση μπορούμε να βρούμε και τέτοια πράγματα. Υπήρχε μια ένταση, η προς εμένα ή προς τις αδελφές μου, και μετά αυτό που συνεχίζονταν για πολύ καιρό ήταν μέσω τρίτων.

A10. Υπήρχε τσαντίλα, γκρίνια, θυμός. Πολύ βρίσιμο. Αν ήμουν εγώ, γιατί η μάνα μου και η αδερφή μου δεν έχουν φάει ξύλο, εγώ έτρωγα πολύ ξύλο, βία δηλαδή, με αρκετούς τρόπους... Χαίρονταν, χαίρονταν και ωραία. Υπάρχουν στιγμές που χαίρονταν πραγματικά τουλάχιστον η μητέρα μου, ο παππούς και ο πατέρας μου και μου έλεγε ωραία έκανες αυτό, ωραία πάμε να σου πάρω ξέρω εγώ ένα ποδήλατο. Αλλά έμπαινε στην μέση και η αμφισβήτηση.

Οι γονείς εμφανίζονται επικριτικοί και συχνά επιθετικοί με τα παιδιά τους. Τα άτομα του δείγματος βιώνουν κυρίως αρνητικά συναισθήματα στην προσπάθεια των γονιών τους να οριοθετήσουν την συμπεριφορά τους.

Μην ενισχύοντας τα παιδιά σε θετικές συμπεριφορές που αναπτύσσουν, είναι πολύ πιθανό τα ίδια τα άτομα να θεωρούν ότι η θετική συμπεριφορά που πραγματοποιούν μπορεί να μην είναι και τόσο σημαντική, δεδομένου ότι δεν αντιμετωπίστηκε θετικά από τα σημαντικά πρόσωπα του οικογενειακού τους περιβάλλοντος.

Στην σύγχρονη και γοργά αναπτυσσόμενη κοινωνία τα χάσματα γενεών, καθιστούν ποιο δύσκολη την διαπαιδαγώγηση των παιδιών από τους γονείς. Χρειάζεται μια ισορροπία ανάμεσα στην φροντίδα, στην καθοδήγηση και στον έλεγχο, με βάση κάθε φορά το αναπτυξιακό σημείο του παιδιού. Η σωστή λειτουργία της οικογένειας εξαρτάται από την ύπαρξη ενός γονέα ηγέτη. Η διαφοροποιημένη χρήση της εξουσίας από την πλευρά του γονέα, αποτελεί απαραίτητο στοιχείο προκειμένου η οικογένεια να αποτελέσει ένα εργαστήριο κοινωνικής εκπαίδευσης, όπου θα μάθουν να αναγνωρίζουν και να επικοινωνούν τα συναισθήματα και τις σκέψεις τους, να προσαρμόζονται και διαχειρίζονται διάφορες καταστάσεις. (Minuchin, 2000).

«Η συντελεστική μάθηση αποτελεί όπως ειπώθηκε και παραπάνω έναν από τα τρία είδη μάθησης, μαζί με την κλασική εξαρτημένη μάθηση και την κοινωνική μάθηση.

Ως συντελεσμένη μάθηση ορίζεται η μάθηση η οποία επιτυγχάνεται μέσω της επενέργειας του ατόμου στο περιβάλλον του και της ενίσχυσης που συνοδεύει αυτές του τις ενέργειες. Αν μια πράξη έχει θετικό αποτέλεσμα με την έννοια ότι επιτρέπει στο άτομο να αποκτήσει κάτι που θέλει ή να αποφύγει κάτι άλλο και να μειώσει τον ψυχική του ένταση, τότε υπάρχει μεγάλη περίπτωση η ίδια η πράξη να επαναληφθεί στο μέλλον. Εάν κάνουμε κάτι το οποίο κερδίζει την επιδοκιμασία των άλλων, όπως πχ. Ένα χαμόγελο ή ένα φιλικό νεύμα, τότε είναι πιθανό ότι σε ανάλογες περιπτώσεις θα επαναλάβουμε το ίδιο». (Hayes, 1994).

«Ο τρόπος διαπαιδαγώγησης εξαρτάται από τον χαρακτήρα, την παιδία, την κοινωνική διαστρωμάτωση, τις επιρροές που δέχεται γονέας από το καθημερινό του περιβάλλον, και από την προσωπική του ικανότητα αντιμετώπισης των προβλημάτων του παιδιού του». (Λαμπροπούλου, 1994).

Κάθε τύπος οικογένειας έχει υιοθετήσει ένα σύνολο αντιλήψεων, όσο αφορά τους κανόνες που καθορίζουν την σχέση του με τους ανθρώπους γύρω τους. οι αξίες που έχει η οικογένεια καθώς και ρόλοι που υιοθετούν και οι συμπεριφορές, περνούν στα παιδιά. (Παπαδιώτη & Σόστα, 2006).

Σήμερα υπάρχει επιτακτική ανάγκη για αλλαγή του τρόπου διαπαιδαγώγησης σε σχέση με την προηγούμενη γενιά. Οι αξίες, οι ρόλοι και οι κανόνες είναι πολύ μπερδεμένοι δυσκολεύοντας την διαπαιδαγώγηση των παιδιών. Η οικογένεια πια δημιουργεί ένα ανασφαλές περιβάλλον για τα παιδιά, με αντιφατικά συναισθήματα και προσδοκίες και προτεραιότητες της σύγχρονης οικογένειας που οδηγούν το κάθε μέλος να αναζητά κάτι άπιαστο και να καταλήγει να δημιουργεί το κάθε μέλος της, την δική του υποκειμενική πραγματικότητα. (Κατάκη, 1997).

Προκειμένου να προστατευτούν τα παιδιά από συγκεχυμένα προβλήματα προτείνεται ένα ξεκάθαρο πλαίσιο ορίων. Το πλαίσιο αυτό θα ορίζει την επιθυμητή συμπεριφορά, η οποία θα ενισχύεται και από την συμπεριφορά των γονέων. Προτείνονται τρεις κατηγορίες ορίων, ως συστήματα κανόνων:

Οι επιθυμητές που δίνεται ανεμπόδιστα η έγκριση των γονέων.

Οι μη εγκεκριμένες που αποτελεί η έγκρισή τους χρονικό περιθώριο για μελλοντική τροποποίηση της συμπεριφοράς τους.

Οι απαγορευτικές όπου η επιτρεπτικότητα των γονέων θέτει τα παιδιά τους σε κίνδυνο. Όπως η εμπλοκή σε παράνομες δραστηριότητες, χρήση κλπ. (Gottman, 2009).

Η ενασχόληση του γονέα στο να κατανοούν τα παιδιά τους το νόημα των κανόνων χωρίς να τα δέχονται χωρίς εξηγήσεις τα βοηθά να διαμορφώσουν μεγαλύτερη κατανόηση για το πώς και το γιατί των κανόνων που εφαρμόζουν. Η κατανόηση των βαθύτερων νοημάτων στην παιδική τους ηλικία θα τα βοηθήσει αργότερα ως ενήλικες να απαιτούν ερμηνεία για τα όσα συμβαίνουν γύρω τους. στην αντίθετη περίπτωση ως ενήλικες θα προσαρμόζουν αδιαμαρτύρητα την συμπεριφορά τους στις απαιτήσεις των ατόμων που έχουν γύρω τους. (Χουντουμάδη, 1994).

6. Όσο αφορά το θεωρητικό ερώτημα σχετικά με το αν υπήρχε λεκτική, συναισθηματική η σεξουαλική κακοποίηση, τα άτομα του δείγματος αναφέρουν τα παρακάτω:

A1. Σωματική και λεκτική ναι σεξουαλική όχι νομίζω... Ο μεγάλος αδελφός έμπαινε σε ένα ρολό προστάτη και έβλεπε τέσσερα μικρότερα αδέρφια απροστάτευτα και μια μητέρα και νομίζω ότι έπαιρνε τον ρόλο αυτό. Σαν μικρότεροι οι άλλοι δεν μπορούσαμε να σηκώσουμε το ανάστημα μας. Εγώ και η μικρότερη αδελφή μου-μικρότερο κορίτσι όχι μικρότερη μου- για αυτό κρυβόμασταν ...σαν παιδάκι είχε βιώσει τα ίδια πράγματα. Σίγουρα δεν έχει μεγαλώσει καλά... έτρωγε ξύλο από τον πατέρα του, από ότι έμαθα μεγαλώνοντας και ο παππούς μου και η γιαγιά μου ήταν στην ίδια φάση. Σε συγκρούσεις και τσακωμούς και γενικά ο πατέρας δεν είχε συνειδητοποιήσει ότι πρέπει να το αλλάξει αυτός. Αργότερα στην δική του οικογένεια έκανε το ίδιο πράγμα και νομίζω το αλκοόλ έχει παίξει το μεγαλύτερο ρόλο.

A2. Μόνο όταν υπήρχε αυτή η βία τον θυμάμαι να της έλεγε γιατί τον βάρεσες, γιατί τον χτύπησες, ξέρω εγώ κ.λπ. μέχρι εκεί. Δηλαδή έμενε και λίγο απαθής... Λεκτική και βία ο αδελφός μου και εγώ. Από την μητέρα μου. Από τον πατέρα μου λεκτική βία ήταν δυο σπάνιες περιπτώσεις... εμένα μπορεί να με βάραγε επειδή δεν είχα πάει καλά στο σχολείο... Αγράμματη γυναίκα ήταν στην κατοχή είχε γεννηθεί εγώ το κατανοώ μέχρι ενός σημείου. Τι να κάνει;... Πόνο ένιωθα, λύπη ένιωθα, πίκρα ένιωθα, ξέρω εγώ... Ήθελα και να παρέμβει.. να της πει μην το κάνει. Είναι σπάνιες οι περιπτώσεις... Καμιά φορά, κάναμε γυμναστική θυμάμαι και γδυνόμαστε με το κοντομάνικο -είχαμε ποδιές τότε εμείς-, βλέπανε οι

δάσκαλοι τα σημάδια. φωνάξανε την μάνα μου στο σχολείο και της κάνανε και παρατήρηση...

A3. Δηλαδή αν έκανα εγώ κάτι έτρωγα πολύ ξύλο μικρός. Τους μικρούς μπορεί να τους μαλώνανε λίγο παραπάνω... Ο πατέρας μου θα φώναζε, θα μου έριχνε ξύλο. Η μητέρα μου δεν θα συναινούσε αλλά δεν θα έλεγε ότι δεν είναι και σωστό. Τώρα όσο αφορά τα αδέρφια μου, δεν υπήρχε αυτό. Πέρναγε βέβαια το μήνυμα ότι θα πάθεις ότι και οι μεγάλοι... Προφανώς αυτό το μήνυμα τους είχε περάσει ότι είναι ο σωστός τρόπος διαπαιδαγώγησης.

A4. Από τις πρώτες αναμνήσεις που έχω ήταν να μαλώνουν. Ο πατέρας μου είχε σπάσει το πόδι της μητέρας μου σε τσακωμό την είχε χτυπήσει... Λεκτική και σωματική ναι και εγώ και η αδερφή μου και από τον πατέρα μου και από την μητέρα μου και από την γιαγιά. Η μητέρα μου από τον πατέρα μου... από τον φίλο της μητέρας μου πιο μετά και εγώ και η αδερφή μου και λεκτική και σωματική βία. Άλλες φορές για αστείο άλλες πιο σοβαρά. Όχι συχνά, αλλά συνέβαινε... θυμάμαι να είμαι παγωμένος και να μην ξέρω πώς να αντιδράσω. Ήμουν πολύ στεναχωρημένος δεν μπορούσα να καταλάβω τι γίνεται... Όλο το σκηνικό με την βία, τις φόρμες το είχα βιώσει πολύ έντονα πολύ δύσκολα.

...Δεν αντιδρούσαν. Εγώ είχα αντιδράσει μια φορά που ο πατέρας μου, χτυπούσε την αδελφή μου. Μπήκα στην μέση και χτύπησε εμένα.

Άρα, ακόμη και όταν χώρισαν οι γονείς σου η μητέρα σου δεν παρέμβαινε για να μην σας χτυπήσει;

Σπάνια. Δεν τράβαγε και σε πολύ ώρα σχεδόν ποτέ. Κάτι δευτερόλεπτα... νομίζω, ότι όπου δεν πίπτει λόγος πίπτει ράβδος. Αυτό ήταν το σκεπτικό.

...θεωρούσαν ότι έτσι θα μάθω καλύτερα. Ήταν η τελευταία επιλογή, για να το θυμάμαι. Δεν είμαι σίγουρος. Αλλά αυτό νομίζω, ότι όπου δεν πίπτει λόγος πίπτει ράβδος. Αυτό ήταν το σκεπτικό

A5. Εγώ νομίζω έχω φάει περισσότερο ξύλο. Αλλά με το ίδιο τρόπο... Χαστούκια με την ζώνη, πέταξε αντικείμενα... η μητέρα μου άλλαζε δωμάτιο κλαίγοντας, δεν μίλαγε όμως δεν έλεγε κάτι. Τα αδέρφια μου τι να πούνε, όταν βλέπεις έναν άνθρωπο τεράστιο μπροστά σου να βαράει έναν άλλο σαν παιδάκι, τι να κάνεις; Δεν μπορείς να πεις και πολλά απλά βάζανε την ουρά κάτω από τα σκέλια που λέμε... προσδοκούσα από την μητέρα μου να κάνει κάτι. Τις το έλεγα δηλαδή. πολλές φορές... Με είχε σακατέψει στο ξύλο, της το έλεγα παρά πολλές φορές... Απογοήτευση και

φόβο πολύ απογοήτευση όμως, που το άφηνε... θεωρώ ότι έτσι μεγάλωσαν αυτά είχαν πάρει από τους δικούς τους, αυτά έβγαλαν προς τα έξω. Ο πατέρας μου ήταν από χωριό, τον κόσμο που ήξερε στο χωριό αυτό ήταν.

A6. Λεκτική και σωματική ναι. Σεξουαλική όχι. Ο πατέρας μου συνήθως στην μητέρα μου στις αδελφές μου και σε εμένα. Μετά εγώ προσπαθούσα να χτυπήσω τις αδερφές μου την μητέρα μου. Αντέγραφα με ένα τρόπο... Με φόβο και φευγιό... Όταν ξέσκαγε η βία, γιατί ξεκινούσε από λεκτική προσπαθούσαμε να απομακρυνθούμε όλοι από το σπίτι... είχε υποστεί βία από τον πατέρα του στη οικογένεια του και κυρίως επειδή ήταν ένας άνθρωπος πολύ έξυπνος και ικανός στα νιάτα του, αρρώστησε είχε την καρδιά του θεωρώ ότι όλα ξεκίνησαν επειδή δεν μπορούσε, δεν ένιωθε σίγουρος, δεν μπορούσε να συντηρήσει την οικογένεια του.

A7. Εντάξει σωματική γινότανε με το ξύλο, και λεκτικά.. σου είπα να μην το κάνεις και το έκανες, παλιόπαιδο... Με ξύλο, έπαιρναν μια βίτσα και με χτυπούσαν. Ή εγώ κρυβόμουν όταν με χτυπούσαν και περίμενα. Έχω κρυφτεί θυμάμαι κάτω από το κρεβάτι και περίμενα μετά από μισή ώρα όταν θα έβγαινα ότι θα τις έτρωγα... Θυμάμαι την αδερφή μου και τον αδερφό μου να στεναχωριούνται. Ο αδελφός μου ο μεγάλος έχει μπει δυο φορές μπροστά. Η μάνα μου δεν έπαιρνε θέση. Εντάξει του έλεγε μην τον βαράς άλλο.

Αν περίμενα κάτι;

Κάποιον να με προστατέψει. αυτό γινόταν κάποιες φορές από την μάνα του πατέρα μου, την γιαγιά μου.

Πως και αυτή και όχι η μητέρα σου;

Γιατί νομίζω, πώς να το πω, ήταν πιο τρυφερή, νοιαζόταν ποιο πολύ.

...νομίζω ότι με αυτή την κατάσταση που υπήρχε οικονομικά, δεν μπορούσαν να συντηρούν τέσσερα παιδιά σε ένα μικρό σπίτι.

A8. Σωματική κακοποίηση από την μητέρα μου, ξύλο, μια φορά από τον πατέρα μου. Μια φορά έχω φάει ξύλο από τον πατέρα μου, αλλά ποιο πολύ από την μητέρα μου... Δεν ήταν μόνο ο πόνος και το ξύλο, ήταν... Ποιο πολύ έτρωγα το ξύλο εγώ. Ο πατέρας μου ποτέ δεν κάθονταν εκεί. Η αδερφή μου να έχει φάει ένα χαστούκι από την μάνα μου και αυτό με το ζόρι, ή ο αδελφός μου. Αλλά ποιο πολύ ήταν αυτό σε μένα, φωνές και ξύλο και βρισιές... άκουγα και πολύ βαριές κουβέντες για την ηλικία.

Δηλαδή;

Να σε φέρουν νεκρό στο σπίτι.

Ποιος το έλεγε αυτό;

Η μητέρα μου.

...Ήταν ένα διάστημα που περίμενα εγώ, όχι ότι το είχα νιώσει ποτέ, ότι ήθελα να νιώσω ασφάλεια μαζί του, ότι θα με προστατέψει. Ότι θα πάρει θέση αυτός και δεν το έκανε ποτέ και αυτό με απογοήτευε. Ότι δεν νοιάζεται για μένα. Ότι δεν με αγαπάει. Αυτό έπαιρνα εγώ.

...το αιώνιο πρόβλημα τους ήταν τα χρήματα. Μεταξύ τους είχαν συνέχεια τσακωμούς. Η μάνα μου από την στιγμή που έφυγε ο πατέρας μου, 'έπρεπε να το βγάλει κάπου. Και νομίζω ότι εγώ ήμουν αυτός ο ταραξίας στο σπίτι, που θα δημιουργούσε κάτι, οπότε ξέσπαγε πάνω μου.

A9. Λεκτική και σωματική κακοποίηση έχω βιώσει εγώ και από την μητέρα μου... Και από την μητριά μου μπορώ να πω, ότι όταν πήγαινα εκεί πέρα, ασκούσε κάποιες φορές σωματική βία σε μένα, αλλά μπορεί να μην ήταν τόσο... Ο πατέρας μου ήταν απαθής... Με έκανε να νιώθω ότι ήταν ντροπή να του πω, ότι ξέρεις ναι με χτυπά και λέω ότι πονάω και με φοβίζει αυτό το πράγμα.

...ένιωσα λίγο ντροπή... αυτό ήξερε και η μητέρα μου γιατί αυτό είχε μάθει από τους γονείς της και αυτή στο χωριό.

A10. Λεκτική και σωματική. Στην μητέρα μου λεκτική ο πατέρας μου προς το τέλος. Εκεί που ήταν στα χωρίσματα, στο στάδιο των χωρισμάτων έλεγε τα δικά του... Είτε με χτυπούσε με χέρια, πόδια είτε με τις ζώνες με αντικείμενα με καλάμια, ξέρω εγώ ή ξύλα. Η αδερφή μου έκλεγε, την θυμάμαι ή την έπαιρνε η μάνα μου στο δωμάτιο σε ένα άλλο χώρο. Εγώ έτρωγα (ξύλο) για 5-10 λεπτά και έρχονταν στο τέλος η μητέρα μου και έλεγε σταμάτα και ξέρω εγώ. Πώς να νιώθω μωρέ παιδί ήμουν εγώ... δεν με οδήγησε πουθενά. Με οδήγησε στην καταστροφή μου... Ίσως για να επιβεβαιώνει κάθε φορά ο πατέρας μου ότι είναι ο άντρας του σπιτιού, ίσως για να δείχνει στην μάνα μου ότι μπορεί να κρατήσει την οικογένεια σε μια σταθερότητα και ότι θέλει να είναι μαζί και ότι είναι ενδιαφέρον αυτό. Ξέρω εγώ για να ρίξει σκόνη στα μάτια γενικότερα σε όλη την κατάσταση.

Αξιοσημείωτο είναι, ότι όλα τα άτομα του δείγματος έχουν βιώσει λεκτική και σωματική κακοποίηση, μέσα στο στενό οικογενειακό περιβάλλον. Η κακοποίηση συνέβαινε κυρίως από τον έναν από τους δυο γονείς:

- A1.** ...Σωματική και λεκτική ναι...
- A2.** ...Λεκτική και βία ο αδελφός μου και εγώ...
- A3** ...Δηλαδή αν έκανα εγώ κάτι έτρωγα πολύ ξύλο μικρός...
- A4.** ...Λεκτική και σωματική ναι και εγώ και η αδερφή μου και από τον πατέρα μου και από την μητέρα μου και από την γιαγιά...
- A5.** ...Εγώ νομίζω έχω φάει περισσότερο ξύλο...
- A6.** ...Λεκτική και σωματική ναι...
- A7.** ...Εντάξει σωματική γινότανε με το ξύλο, και λεκτικά.. σου είπα να μην το κάνεις και το έκανες, παλιόπαιδο...
- A8.** ...Σωματική κακοποίηση από την μητέρα μου, ξύλο, μια φορά από τον πατέρα μου...
- A9.** ...Λεκτική και σωματική κακοποίηση έχω βιώσει εγώ και από την μητέρα μου...
- A10.** ...Λεκτική και σωματική. Στην μητέρα μου λεκτική ο πατέρας μου προς το τέλος...

Η βία μπορεί να εκφραστεί τόσο προς τον ίδιο που την ασκεί, όσο και σε ένα ή περισσότερα άτομα. Είναι σημαντικό η άσκηση της να ιδωθεί όχι μόνο από την πλευρά αυτού που την ασκεί αλλά και από την πλευρά αυτού που την βιώνει. Σημαντική επίσης είναι η περίοδος χρονικά που εκδηλώνεται καθώς και ο τρόπος που εκδηλώνεται. Τα παραπάνω καθιστούν ιδιαίτερη την άσκηση βίας σε ένα παιδί μέσα στο οικογενειακό του περιβάλλον (Τσιάντης, 1996).

Περιλαμβάνει την λεκτική, συναισθηματική, ψυχολογική και την σωματική βία. Η λεκτική, συναισθηματική και ψυχολογική βία, αφορά πράξεις που αναιρούν την ψυχολογική και συναισθηματική ασφάλεια του θύματος σε ιδιωτικό ή και σε δημόσιο επίπεδο. Αφορά, κριτική, παράπονα, απειλές, εξύβριση, εξευτελισμούς και έλλειψη κάλυψης των αναγκών του θύματος. Η σωματική βία αφορά την προσβολή της σωματικής ακεραιότητας του θύματος ως αποτέλεσμα της βίαιης συμπεριφοράς που υφίσταται. Περιλαμβάνει κάθε μορφή σωματικής βλάβης, όπως κλωτσιές, ξυλοδαρμούς, σπασίματα κ.λπ. (Gottman, 2009).

Είναι ιδιαίτερα ενδιαφέρον, ότι όλα τα άτομα του δείγματος έχουν βιώσει λεκτική συναισθηματική και σωματική κακοποίηση. Τα ίδια τα άτομα δεν το αξιολογούν κάποιες φορές με την βαρύτητα που γινόταν. Κάτι που μπορεί να συνέβαινε λόγω της περιόδου που έζησαν, του κοινωνικού τους

περιβάλλοντος είτε ως αποτέλεσμα της προσπάθειας τους να δικαιολογήσουν τους γονείς τους.

Η αποδοχή της εξουσίας που κατέχει, το σύστημα των συζύγων, δεν σημαίνει και κατάχρηση αυτής. Ο σεβασμός των συναισθημάτων που βιώνουν τα παιδιά, των σκέψεων τους, καθώς και των αναγκών τους, αποτελούν δομικά σημεία πάνω στα οποία οι γονείς μπορούν να στηρίξουν το μεγάλωμα παιδιών που μεγαλώνουν για τα ίδια και δεν εξυπηρετούν τις ανάγκες των ιδίων. (Κατάκη, 1997).

«Οι συνέπειες της κακοποίησης διακρίνονται σε άμεσες και μακροπρόθεσμες. Οι άμεσες περιλαμβάνουν τις κινητικές δυσκολίες εξαιτίας τραυματισμών, την χαμηλότερη επίδοση στο σχολείο και την διανοητική εργασία, επιθετική συμπεριφορά με τους ενήλικους και τις παρέες, καθώς και ψυχολογικές διαταραχές όπως απελπισία, κατάθλιψη και έλλειψη αυτοεκτίμησης. Οι μακροπρόθεσμες συνέπειες περιλαμβάνουν μια πιο βίαιη και πιο επιθετική συμπεριφορά (που περικλείει και την κακομεταχείριση των ιδίων των παιδιών του ατόμου) ένα υψηλό ποσοστό εγκληματικών συμπεριφορών, τοξικοεξάρτησης και συγκινησιακών διαταραχών (άγχος, κατάθλιψη, ψύχωση). «Συνήθως οι άνδρες-θύματα υιοθετούν πιο βίαιες συμπεριφορές ενώ οι γυναίκες πιο αυτοκαταστροφικές τάσεις». (Ελληνική Εταιρεία Μελέτης της Σεξουαλικής Ικανοποίησης, Μαγγανάς Α, 2006).

Παρατηρούμε ότι η σωματική κακοποίηση προέρχονταν κυρίως από τον πατέρα:

A1 ...σαν παιδάκι είχε βιώσει τα ίδια πράγματα. Σίγουρα δεν έχει μεγαλώσει καλά.. έτρωγε ξύλο από τον πατέρα του... Αργότερα στην δική του οικογένεια (πατέρας) έκανε το ίδιο πράγμα και νομίζω το αλκοόλ έχει παίξει το μεγαλύτερο ρόλο...

A3. Ο πατέρας μου θα φώναζε, θα μου έριχνε ξύλο. Η μητέρα μου δεν θα συναινούσε αλλά δεν θα έλεγε ότι δεν είναι και σωστό.

A4. Λεκτική και σωματική ναι και εγώ και η αδερφή μου και από τον πατέρα μου.

A5. Εγώ νομίζω έχω φάει περισσότερο ξύλο. Αλλά με το ίδιο τρόπο... Χαστούκια με την ζώνη, πέταξε αντικείμενα... η μητέρα μου άλλαζε δωμάτιο κλαίγοντας, δεν μίλαγε όμως δεν έλεγε κάτι.

A6. Λεκτική και σωματική ναι. Σεξουαλική όχι. Ο πατέρας μου συνήθως στην μητέρα μου στις αδελφές μου και σε εμένα.

A7. Εντάξει, σωματική γινότανε με το ξύλο, και λεκτικά... σου είπα (πατέρας) να μην το κάνεις και το έκανες, παλιόπαιδο...

A10. Λεκτική και σωματική. Στην μητέρα μου λεκτική ο πατέρας μου προς το τέλος. Εκεί που ήταν στα χωρίσματα, στο στάδιο των χωρισμάτων έλεγε τα δικά του... Είτε με χτυπούσε με χέρια, πόδια είτε με τις ζώνες με αντικείμενα με καλάμια, ξέρω εγώ ή ξύλα.

Η συχνά φυσική ή και συναισθηματική απουσία του πατέρα επιδεινώνεται όταν ασκεί οποιοδήποτε είδους κακοποίηση, μέσα στα πλαίσια της οικογένειας.

«Ένας όμως αδιάφορος, ανεύθυνος ή και εχθρικός πατέρας αποτελεί για τα παιδιά ψυχικό βάρος, όπου πολλές φορές οδηγεί σε ακραίες αντιδράσεις. Η σωματική – ψυχική απουσία του πατέρα μπορεί να έχει ως επακόλουθο της την άρνηση του αργότερα των ενηλίκων πια παιδιών να θέλουν να βρίσκονται και γεωγραφικά κοντά στον πατέρα. Προβλήματα όμως δεν δημιουργεί μόνο η φυσική σωματική και ψυχική απουσία του πατέρα. Προβλήματα αντιμετωπίζουν και τα παιδιά των λεγόμενων κανονικών οικογενειών, όπου ο πατέρας είναι συνήθως «de facto» απών. Ξένος ή επισκέπτης. (Γαλάνης, 1995).

Ένα ποσοστό 6/10 μέλη του δείγματος, αν υπολογίσουμε και την τελευταία περίπτωση όπου ο συνεντευξιαζόμενος έτρωγε ξύλο και από τους δυο γονείς, βίωνε λεκτική και σωματική κακοποίηση από τον πατέρα. Στις περιπτώσεις αυτές οι 4 από αυτούς τους γονείς έχουν αναφερθεί και ότι κάνουν προβληματική χρήση αλκοόλ ή και είναι αλκοολικοί. Συχνά τα περιστατικά βίας συνδυάζονται με την χρήση αλκοόλ, όπως αναφέρει και ο A1: «Τις περισσότερες φορές το έκανε λόγω του αλκοόλ. Ήταν μεθυσμένος και δεν ήξερε τότε τι έκανε. Όταν ήταν νηφάλιος δεν ήταν έτσι, ήταν ήρεμος».

Τα άτομα του δείγματος σχεδόν στην πλειοψηφία τους θυμούνται έντονα τις σκληρές κακοποίησης τους από τους γονείς τους. Οι εμπειρίες αυτές φαίνεται να λειτούργησαν καταλυτικά για αυτούς.

«Οι τραυματικές εμπειρίες που έχουν βιώσει τα παιδιά θύματα κακοποίησης, κυρίως από το στενό οικογενειακό περιβάλλον επηρεάζουν όχι μόνο τον τρόπο με τον οποίο λειτουργού στην καθημερινότητα τους, αλλά και ολόκληρη την κοινωνικό-συναισθηματική τους αναπτυξιακή πορεία». (Ελληνική Εταιρεία Μελέτης και Πρόληψης της εγκληματικότητας, 2006).

Σε όλες τις περιπτώσεις η σύζυγος εμφανίζεται να μην παρεμβαίνει έντονα προκειμένου να μην συμβεί. Συνήθως εμφανίζεται ανήμπορη ή και φοβισμένη δεδομένου ότι και η ίδια μπορεί να βιώνει λεκτική ή και σωματική κακοποίηση από τον σύζυγό της:

A1. ...έβλεπε τέσσερα μικρότερα αδέρφια απροστάτευτα και μια μητέρα..

A3. Η μητέρα μου δεν θα συναινούσε αλλά δεν θα έλεγε ότι δεν είναι και σωστό.

A4. ...η μητέρα σου δεν παρέμβαινε για να μην σας χτυπήσει;
Σπάνια. Δεν τράβαγε και σε πολύ ώρα σχεδόν ποτέ. Κάτι δευτερόλεπτα...

A5. ...η μητέρα μου άλλαζε δωμάτιο κλαίγοντας, δεν μίλαγε όμως δεν έλεγε κάτι.

Φυσικά ανήμπορος μπορεί να εμφανίζεται και ο σύζυγος μπροστά στην γυναίκα του, για να σταματήσει την κακοποίηση:

A2. ...τον θυμάμαι να της έλεγε γιατί τον βάρεσες, γιατί τον χτύπησες, ξέρω εγώ κ.λπ. μέχρι εκεί. Δηλαδή έμενε και λίγο απαθής...

A2. Λεκτική και βία ο αδελφός μου και εγώ. Από την μητέρα μου. Από τον πατέρα μου λεκτική βία ήταν δυο σπάνιες περιπτώσεις...

A4. Λεκτική και σωματική ναι και εγώ και η αδερφή μου και από τον πατέρα μου και από την μητέρα μου και από την γιαγιά.

A8. Σωματική κακοποίηση από την μητέρα μου,

A9. Λεκτική και σωματική κακοποίηση έχω βιώσει εγώ και από την μητέρα μου.

Η περίπτωση που ένα παιδί του δείγματος βιώνει κακοποίηση και από τους δύο γονείς είναι μόνο μια:

A4. Λεκτική και σωματική ναι και εγώ και η αδερφή μου και από τον πατέρα μου και από την μητέρα μου και από την γιαγιά. Η μητέρα μου από τον πατέρα μου...

Η σωματική κακοποίηση μπορεί να ασκείται και από νέους συντρόφους των γονέων τους:

A4. ...από τον φίλο της μητέρας μου πιο μετά και εγώ και η αδερφή μου και λεκτική και σωματική βία...

A9. ...Και από την μητριά μου μπορώ να πω, ότι όταν πήγαινα εκεί πέρα, ασκούσε κάποιες φορές σωματική βία σε μένα.

Τα άτομα του δείγματος προσδοκούσαν από το υποστηρικτικό τους περιβάλλον και κυρίως από τον άλλο γονέα να παρέμβει προκειμένου να σταματήσει η σωματική, συναισθηματική και ψυχική κακοποίηση, που υφίσταται μπροστά στα μάτια του. Παρόλο που συχνά η σωματική κακοποίηση ήταν έντονη, η παρέμβαση του άλλου γονέα εξαντλούνταν σε παραινήσεις για να σταματήσει. Συχνά απομάκρυνε τα υπόλοιπα παιδιά για να μην είναι παρόν.

Τα παιδιά δείχνουν μια διάθεση να δικαιολογήσουν με ένα τρόπο τον γονέα ή τους γονείς που τους κακοποιούσαν σωματικά ή και λεκτικά. Συχνά το δικαιολογούν αναφερόμενοι στο παρελθόν τον γονέων τους ή και το αποδίδουν στην συμπεριφορά των ιδίων:

A1. ...σαν παιδάκι είχε βιώσει τα ίδια πράγματα. Σίγουρα δεν έχει μεγαλώσει καλά.. έτρωγε ξύλο από τον πατέρα του... το αλκοόλ έχει παίξει το μεγαλύτερο ρόλο.

A2. ...Αγράμματη γυναίκα ήταν στην κατοχή είχε γεννηθεί εγώ το κατανοώ μέχρι ενός σημείου. Τι να κάνει;

A3. ...Προφανώς αυτό το μήνυμα τους είχε περάσει ότι είναι ο σωστός τρόπος διαπαιδαγώγησης.

A4. ...θεωρούσαν ότι έτσι θα μάθω καλύτερα. Ήταν η τελευταία επιλογή, για να το θυμάμαι. Δεν είμαι σίγουρος. Αλλά αυτό νομίζω, ότι όπου δεν πίπτει λόγος πίπτει ράβδος. Αυτό ήταν το σκεπτικό.

A5. ...θεωρώ ότι έτσι μεγάλωσαν αυτά είχαν πάρει από τους δικούς τους, αυτά έβγαλαν προς τα έξω. Ο πατέρας μου ήταν από χωριό, τον κόσμο που ήξερε στο χωριό αυτό ήταν.

A6. ...είχε υποστεί βία από τον πατέρα του στη οικογένεια του και κυρίως επειδή ήταν ένας άνθρωπος πολύ έξυπνος και ικανός στα νιάτα του, αρρώστησε είχε την καρδιά του θεωρώ ότι όλα ξεκίνησαν επειδή δεν μπορούσε, δεν ένιωθε σίγουρος, δεν μπορούσε να συντηρήσει την οικογένεια του.

A7. ...νομίζω ότι με αυτή την κατάσταση που υπήρχε οικονομικά, δεν μπορούσαν να συντηρούν τέσσερα παιδιά σε ένα μικρό σπίτι.

A8. ...το αιώνιο πρόβλημα τους ήταν τα χρήματα. Μεταξύ τους είχαν συνέχεια τσακωμούς. Η μάνα μου από την στιγμή που έφυγε ο πατέρας μου, έπρεπε να το βγάλει κάπου. Και νομίζω ότι εγώ ήμουν αυτός ο ταραξίας στο σπίτι, που θα δημιουργούσε κάτι, οπότε ξέσπαγε πάνω μου.

A9. Νομίζω ότι αυτό ήξερε και η μητέρα μου γιατί αυτό είχε μάθει από τους γονείς της και αυτή στο χωριό. Ήταν και ο παππούς μου αυταρχικός.

A10. Ίσως για να επιβεβαιώνει κάθε φορά ο πατέρας μου ότι είναι ο άντρας του σπιτιού, ίσως για να δείχνει στην μάνα μου ότι μπορεί να κρατήσει την οικογένεια σε μια σταθερότητα και ότι θέλει να είναι μαζί και ότι είναι ενδιαφέρον αυτό.

Η χρήση δικαιολογιών από τα άτομα του δείγματος είναι εμφανής και συχνά αποσκοπούν στο να κατανοήσουν για πιο λόγο συμβαίνει. φυσικά δεν πρέπει να ξεχνάμε την περίοδο που συνέβαιναν όσα τα άτομα περιγράφουν, όπου η άσκηση σωματικής τιμωρίας ήταν σχετικά διαδεδομένη και σύνηθες μέτρο άσκησης γονικού ελέγχου και επιβολής. Σίγουρα πάντως βιώνεται με έντονα συναισθήματα απογοήτευσης, τόσο για την πράξη όσο και για το ότι συμβαίνει από τα πιο κοντινά του πρόσωπα που υποτίθεται ότι δημιουργούν συνθήκες ασφάλειας για τους ίδιους.

Η σύγκρουση μεταξύ δυο επιθυμιών που έχει ένα άτομο, δρομολογείται όταν η εκπλήρωση της μιας έρχεται σε αντίθεση με μία ή και περισσότερες

άλλες. Τα συναισθήματα που βιώνει το άτομο του προκαλούν έντονο προβληματισμό, δεδομένου της εσωτερικής σύγκρουσης που βιώνει. (Πιπερόπουλος, 2002).

Υπό αυτή την έννοια αυτή τα άτομα βιώνουν μια σύγκρουση ανάμεσα στον θυμό για την πράξη της κακοποίησης στο πρόσωπο που την πραγματοποιεί και της ανάγκης τους να συνεχίζουν να νιώθουν αγάπη για τα σημαντικά τους πρόσωπα όπως αυτό του πατέρα.

Το περιβάλλον που διαβιώνουμε καθημερινά δημιουργεί συνθήκες που προκαλούν πολλές απογοητεύσεις, είτε μικρές είτε και μεγαλύτερες. Η προσωπικότητα όμως των ατόμων είναι η οποία σε συνδυασμό με την ψυχοσύνθεσή του, τις εμπειρίες, τα βιώματα, τα όνειρα που παραμένουν απραγματοποίητα καθώς και το αντιφατικό σύστημα αξιών που έχει υιοθετήσει το κάθε άτομο δημιουργούν το προσωπικό του υπόβαθρο για το πώς θα βιώνει τις απογοητεύσεις με έναν καθαρά υποκειμενικό τρόπο. (Πιπερόπουλος, 2002).

Τα άτομα του δείγματος εκφράζουν τις προσδοκίες που είχαν στο να τους προστατέψει κάποιος από την βία που υφίσταντο τόσο σε λεκτικό και συναισθηματικό επίπεδο και κυρίως στο επίπεδο της σωματικής βίας. Συχνά η προσδοκία είχε να κάνει με το να παρέμβει ο άλλος γονέας, κάτι που εν συνέβαινε πάντα:

A2. Ήθελα και να παρέμβει... να της πει μην το κάνει. Είναι σπάνιες οι περιπτώσεις.

A3. Ο πατέρας μου θα φώναζε, θα μου έριχνε ξύλο. Η μητέρα μου δεν θα συναινούσε αλλά δεν θα έλεγε ότι δεν είναι και σωστό... Δεν περίμενα βοήθεια να πω την αλήθεια.

A5. Προσδοκούσα από την μητέρα μου να κάνει κάτι. Τις το έλεγα δηλαδή, πολλές φορές...» **χώρισε τον, τι να κάνεις δηλαδή. Με είχε σακατέψει στο ξύλο, της το έλεγα παρά πολλές φορές».**

A8. Ήταν ένα διάστημα που περίμενα εγώ, όχι ότι το είχα νιώσει ποτέ, ότι ήθελα να νιώσω ασφάλεια μαζί του, ότι θα με προστατέψει.

A9. Ο πατέρας μου ήταν απαθής... Με έκανε να νιώθω ότι ήταν ντροπή να του πω, ότι ξέρεις ναι με χτυπά και λέω ότι πονάω και με φοβίζει αυτό το πράγμα.

A10. Εγώ έτρωγα (ξύλο) για 5-10 λεπτά και έρχονταν στο τέλος η μητέρα μου και έλεγε σταμάτα και ξέρω εγώ.

Συχνά τον ρόλο του προστάτη, απουσία γονικής παρέμβασης τον έπαιρνε κάποιος από τα αδέρφια ή άλλο πρόσωπο της οικογένειας, όπως μια γιαγιά:

A1. Εγώ με την αδελφή μου την μικρή κρυβόμασταν. Προσπαθούσε η μεγάλη αδελφή να μας ηρεμήσει ή αντιδρούσε κιάλας και ο μεγάλος αδελφός θα αντιδρούσε σίγουρα και θα έμπαινε μέσα στην διαμάχη και θα προσπαθούσε η θα έφευγε μετά από όλο αυτό, και ο δεύτερος ο αδελφός μου θα είχε φύγει από την αρχή.

A4. Δεν αντιδρούσαν. Εγώ είχα αντιδράσει μια φορά που ο πατέρας μου, χτυπούσε την αδελφή μου. Μπήκα στην μέση και χτύπησε εμένα.

A7. Κάποιον να με προστατέψει. αυτό γινόταν κάποιες φορές από την μάνα του πατέρα μου, την γιαγιά μου.

Τα συναισθήματα που βιώνουν τα άτομα του δείγματος έχουν επίσης ενδιαφέρον:

A1. ...με τρόμαζε... Εγώ και η μικρότερη αδελφή μου -μικρότερο κορίτσι όχι μικρότερη μου- για αυτό κρυβόμασταν και προσπαθούσαμε να προστατευθούμε..

A2. Πόνο ένιωθα, λύπη ένιωθα, πίκρα ένιωθα, ξέρω εγώ.

A3. Δεν υπήρχε φόβος, ένιωθα ανήμπορος ότι δεν μπορώ να αντιδράσω. Όχι ότι ήθελα να αντιδράσω γιατί ήξερα ότι έχω κάνει λάθος. Αδύναμος ένιωθα.

A4. Θυμάμαι να είμαι παγωμένος και να μην ξέρω πώς να αντιδράσω. Ήμουν πολύ στεναχωρημένος δεν μπορούσα να καταλάβω τι γίνεται.

A5. Απογοήτευση και φόβο πολύ απογοήτευση όμως, που το άφηνε.

A6. Με φόβο και φευγιά.

A7. Ενοχλημένος απογοητευμένος και αδικία και θυμός σίγουρα.

A8. Θυμό πάρα πολύ θυμό γιατί άκουγα και πολύ βαριές κουβέντες για την ηλικία.

A9. Ένιωσα λίγο ντροπή.

A10. Παραίτηση... Πώς να νιώθω μωρέ παιδί ήμουν εγώ.

Τα συναισθήματα που αναφέρουν ότι βιώνουν είναι θυμός, ντροπή, πόνος, φόβος, τρόμο, απογοήτευση, αδικία, λύπη, ανημποριά, πίκρα. Τα

συναισθήματα αυτά δεν είναι δυνατόν να εκφραστούν δεδομένου της ανασφάλειας που τα ίδια τα παιδιά βιώνουν στο περιβάλλον που μεγαλώνουν.

«Η ανάγκη του παιδιού να το σέβονται, να αντιδρούν απέναντι του με τον κατάλληλο τρόπο, να το κατανοούν, να το συμπαθούν και να το καθρεπτίζουν χρειάζεται να απωθηθεί με πολλές σοβαρές συνέπειες. Μία από αυτές τις συνέπειες είναι η ανικανότητα του ατόμου να βιώσει συνειδητά κάποια συναισθήματα (για παράδειγμα την ζήλεια, το φθόνο, το θυμό, την ανημποριά ή το άγχος), είτε ως παιδί είτε αργότερα ως ενήλικας...

Υπάρχουν πολλοί μηχανισμοί άμυνας όσο αφορά το αίσθημα εγκατάλειψης της πρώτης παιδικής ηλικίας. Πέρα από την απλή άρνηση συχνά παρατηρούμε μια εξαντλητική πάλη ικανοποίησης των παλαιών απωθημένων, και τώρα πιο διαστρεβλωμένων, αναγκών με την βοήθεια διαφόρων συμβόλων (τοξικομανία, σεξουαλικές διαστροφές, ομαδοποιήσεις διαφόρων ειδών, κάθε είδους αιρέσεις)». (Miller, 2003).

«Τέλος, τα παιδιά θύματα καταφεύγουν συχνά στο αλκοόλ και στα ναρκωτικά για να ξεφύγουν» και είναι γνωστό ότι υπάρχει μια ισχυρή συσχέτιση ανάμεσα στην χρήση ναρκωτικών και το έγκλημα. Μολονότι η κακοποίηση δεν οδηγεί αναγκαστικά στο έγκλημα, αποτελεί αναμφίβολα έναν ισχυρό παράγοντα κινδύνου». (Ελληνική Εταιρεία Μελέτης της Σεξουαλικής Ικανοποίησης, Μαγγανάς Α, 2006).

7. Όσο αφορά το θεωρητικό ερώτημα σχετικά με το με ποιους τρόπους και διαδικασίες ενισχύονταν η αυτοεκτίμησης των μελών της, παρατηρούμε τα ακόλουθα:

A1. Από την μητέρα υπήρχε επιβράβευση, αλλά ούτε πολύ έντονη. Σε πολύ λογικά πλαίσια. Από τα αδέρφια υπήρχε χλευασμός και πειράγματα γενικά. Δεν υπήρχε κάποια ιδιαίτερη αντίδραση πιστεύω επιβράβευση σε κάτι καλό. Πέραναγε έτσι στο ντούκου.

A2. ...εμένα μπορεί να με βάραιγε επειδή δεν είχα πάει καλά στο σχολείο, είχα κάνει μια κοπάνα... Επιτυχία ήταν η μόνη φορά, όταν πέρασα στο γυμνάσιο, τότε δύναμαι εξετάσεις και ενώ δεν περιμέναμε να περάσω και εγώ από πείσμα πέρασα, με την πρώτη. Άκουγα την μάνα να λέει, «είναι αυτός ένας άμα θέλει»... Η αλήθεια είναι ότι ένιωθα καλά, ωραία γιατί

έλεγα κάπου το βλέπει και αυτό, το καλό που κάνω το βλέπει, έκανα κάτι και το βλέπει. Ήταν σπάνιο αυτό.

A3. ...δεν θυμάμαι να είχα επιτυχίες. Ότι και να έκανα ήμουν μέτριος έπρεπε να προσπαθήσω και άλλο. Δεν υπήρχε επιβράβευση. Έφταναν σε σημείο να είναι και εριστικοί, ότι δεν προσπαθώ αρκετά και είμαι μέτριος...

A4. Μερικές φορές κάτι που εγώ θεωρούσα επιτυχία πέρανε στο ντούκου. Κάποια αθλητική ίσως επιτυχία ή κάτι τέτοιο. Αν ήταν επιτυχία στο σχολείο έπαιρνα και μπράβο και άλλες φορές έπαιρνα και μπράβο σου και σιγά το πράγμα. Ότι ήταν αυτονόητο, το προσδοκώμενο, άρα δεν αξίζει και πολύ μπράβο γιατί δεν είναι κάτι ιδιαίτερο.

A5. Ο πατέρας μου ήταν αρνητικός δεν ξέρω γιατί. Ίσως γιατί εγώ είχα αρχίσει και γινόμουν σκανδαλιάρης και μετά όταν μπήκε το σχολείο στην μέση άλλαξαν τα πάντα... Με το σχολείο δεν τα πήγαινα καλά. Όπου ο βασικός λόγος και το κριτήριο για τον πατέρα μου για να τα πάει καλά με κάποιο από τα παιδιά, ήταν να τα πάει καλά ήταν το σχολείο... Δεν είχα επιτυχίες. Δεν θυμάμαι να έχω επιτυχίες μικρός, δεν θυμάμαι, δυστυχώς.

A6. ...συνήθως χαίρονταν μαζί μου, αλλά πολλές φορές την μείωναν ότι δεν είναι και κάτι θα μπορούσες και καλύτερα ή εσύ είσαι για παραπάνω... Εκεί που ήμουν χαρούμενος μου το έπαιρναν αυτό.

A7. ...με τον τρόπο τους, πως αν το πω, μπορεί να ήταν και χαρούμενοι, σαν να μου έλεγαν ένα μπράβο, ή άμα έκανα κάτι, ή κάτι έφερνα εις πέρας, μου έλεγαν ένα μπράβο, τους έβλεπα ότι ήταν χαρούμενοι. Άλλες φορές που προσπαθούσα να κάνω το ίδιο και έβγαινε λάθος απογοητεύομαι. Κοίτα έλεγα να δεις.

A8. Μπορεί να περηφανεύονταν για εμένα μπροστά σε άλλους... Ένιωθα πολύ όμορφα, Ένιωθα σημαντικός για εκείνους. Δεν ξέρω για ποιο λόγο το έκαναν αλλά εμένα εκείνη την στιγμή με γέμιζε. Έφευγε η μάνα μου για την δουλειά και καθόμουνα εγώ και καθάριζα όλο το σπίτι. Θυμάμαι στα ξύλα που είχαμε, στο σύνθετο που είχαμε έπαιρνα το οβερλάι και το γυάλιζα το γυάλιζα, για να γυαλίζει όταν θα έρθει και μια στιγμή πριν έρθει το ξαναπέρανε για να ακούσω το μπράβο. Για να πει στην γειτονιά ο Κωστής μου.. Θα μου έλεγε εμένα μπράβο αλλά θα έλεγε και στην γειτονιά «ο Κωστής μου αξίζει όσο 10 κορίτσια». Κάνα δυο μέρες αυτό και μετά χάνονταν...

A9. ...νομίζω ότι ο τρόπος να σχετιζόμαστε ήταν μέσα από τα προβλήματα μόνο. Δηλαδή, η μητέρα μου ειδικά ήταν δίπλα μου όταν υπήρχαν προβλήματα... θυμάμαι δηλαδή ότι τότε μικρός που έτσι θα έκανα ένα κονσέρτο για πρώτη φορά μπροστά στον κόσμο με το αρμόνιο που πήγαινα στο ωδείο και αυτά, και του είχα πει να έρθεις. Η αντίδραση όλων ήταν δουλεύουμε. Δεν ένιωθα ότι τους είχα εκεί πάντα όταν κάτι συνέβαινε. Ο τρόπος δηλαδή για να είναι όλοι δίπλα μου είναι λες και επιδίωκα όλα αυτά τα αρνητικά για να σχετιζόμαστε μέσα από τα αρνητικά.

A10. Χαίρονταν, χαίρονταν και ωραία. Υπάρχουν στιγμές που χαίρονταν πραγματικά τουλάχιστον η μητέρα μου, ο παππούς και ο πατέρας μου και μου έλεγε ωραία έκανες αυτό, ωραία πάμε να σου πάρω ξέρω εγώ ένα ποδήλατο. Αλλά έμπαινε στην μέση και η αμφισβήτηση. Το έκανες μπράβο, αλλά ντούρου ντούρου-ντούρου, «**θα μπορέσεις στο άλλο τρίμηνο να το έχεις κρατήσει**». «**Μια φορά δεν λέει τίποτα**». «**Άσε ρε που το έκανες εσύ**».

Φαίνεται από όσα λένε τα άτομα του δείγματος ότι η επιβράβευση δεν υπήρχε στις περισσότερες περιπτώσεις. Οι γονείς εμφανίζονται να μην αναγνωρίζουν συμπεριφορές των παιδιών τους που να αξίζουν μια ουσιαστική επιβράβευση ή πάλι γίνεται πολύ σπάνια:

A1. Από την μητέρα υπήρχε επιβράβευση, αλλά ούτε πολύ έντονη. Σε πολύ λογικά πλαίσια...

A2. Η αλήθεια είναι ότι ένιωθα καλά, ωραία γιατί έλεγα κάπου το βλέπει και αυτό, το καλό που κάνω το βλέπει, έκανα κάτι και το βλέπει. Ήταν σπάνιο αυτό.

A3. Ότι και να έκανα ήμουν μέτριος έπρεπε να προσπαθήσω και άλλο. Δεν υπήρχε επιβράβευση.

A4. Αν ήταν επιτυχία στο σχολείο έπαιρνα και μπράβο και άλλες φορές έπαιρνα και μπράβο σου και σιγά το πράγμα. Ότι ήταν αυτονόητο, το προσδοκώμενο, άρα δεν αξίζει και πολύ μπράβο γιατί δεν είναι κάτι ιδιαίτερο.

A5. Δεν είχα επιτυχίες. Δεν θυμάμαι να έχω επιτυχίες μικρός, δεν θυμάμαι, δυστυχώς.

A6. ...συνήθως χαίρονταν μαζί μου, αλλά πολλές φορές την μείωναν ότι δεν είναι και κάτι θα μπορούσες και καλύτερα ή εσύ είσαι για παραπάνω... Εκεί που ήμουν χαρούμενος μου το έπαιρναν αυτό.

A7. ...με τον τρόπο τους, πως αν το πω, μπορεί να ήταν και χαρούμενοι, σαν να μου έλεγαν ένα μπράβο, ή άμα έκανα κάτι, ή κάτι έφερνα εις πέρας, μου έλεγαν ένα μπράβο, τους έβλεπα ότι ήταν χαρούμενοι

A8. ...καθάριζα όλο το σπίτι... Για να πει στην γειτονιά ο Κωστής μου...

A9. ...νομίζω ότι ο τρόπος να σχετιζόμαστε ήταν μέσα από τα προβλήματα μόνο. Δηλαδή, η μητέρα μου ειδικά ήταν δίπλα μου όταν υπήρχαν προβλήματα.

A10. Χαίρονταν, χαίρονταν και ωραία. Υπάρχουν στιγμές που χαίρονταν πραγματικά τουλάχιστον η μητέρα μου, ο παππούς και ο πατέρας μου και μου έλεγε ωραία έκανες αυτό, ωραία πάμε να σου πάρω ξέρω εγώ ένα ποδήλατο. Αλλά έμπαινε στην μέση και η αμφισβήτηση.

Οι προσδοκίες των γονέων για το τι μπορούν να πετύχουν τα παιδιά τους, εμφανίζονται να είναι χαμηλές και συνήθως δεν ενθαρρύνουν τα παιδιά τους, προκειμένου να επιτύχουν ένα μεγαλύτερο στόχο. Τα παιδιά το βιώνουν τις χαμηλές προσδοκίες των γονέων, τόσο από την επιβράβευση και ενίσχυση που λαμβάνουν, όσο και από τους στόχους που τους παροτρύνουν να επιτύχουν.

«Ένας άλλος κοινωνικός μηχανισμός με τον οποίο τα παιδιά μαθαίνουν αφορά τις προσδοκίες των άλλων ανθρώπων. Τα παιδιά αντιλαμβάνονται αμέσως τις προσδοκίες που έχουν οι άλλοι άνθρωποι γι' αυτά ανεξάρτητα από το εάν αυτές έχουν εκφραστεί ρητά ή όχι. Η θεωρία της κοινωνικής μάθησης αποδίδει μεγάλη σημασία στις προσδοκίες που είχε το περιβάλλον από το άτομο. Αυτές οι προσδοκίες μπορούν να ονομαστούν αυτοεκπληρούμενες προφητείες. Όταν εξετάζουμε τρόπους ανατροφής των παιδιών, βλέπουμε πως οι γονείς οι οποίοι εκφράζουν μεγάλες προσδοκίες για τα παιδιά τους σχετικά με την τιμιότητα και την ευσυνειδησία έχουν παιδιά έχουν παιδιά που ανταποκρίνονται σε αυτές τις προσδοκίες. Στην αυτοεκπληρούμενη προφητεία το άτομο εκδηλώνει μια συγκεκριμένη συμπεριφορά επειδή πιστεύει ότι είναι αληθής». (Hayes, 1994).

Συχνά η επιβράβευση έχει να κάνει με τις επιδόσεις τους στο σχολείο, σε εξωσχολικές δραστηριότητες ή και σε εργασίες.

Παρατηρείται επίσης να δίνεται κάποιες φορές αλλά η επιβράβευση να αναιρείται, την επόμενη στιγμή.

A2. Επιτυχία ήταν η μόνη φορά, όταν πέρασα στο γυμνάσιο

A3. Ότι και να έκανα ήμουν μέτριος έπρεπε να προσπαθήσω και άλλο.

A4. Αν ήταν επιτυχία στο σχολείο έπαιρνα και μπράβο και άλλες φορές έπαιρνα και μπράβο σου και σιγά το πράγμα

A5. Με το σχολείο δεν τα πήγαινα καλά. Όπου ο βασικός λόγος και το κριτήριο για τον πατέρα μου για να τα πάει καλά με κάποιο από τα παιδιά, ήταν να τα πάει καλά ήταν το σχολείο.

A6. ...αλλά πολλές φορές την μείωναν ότι δεν είναι και κάτι θα μπορούσες και καλύτερα ή εσύ είσαι για παραπάνω... Εκεί που ήμουν χαρούμενος μου το έπαιρναν αυτό.

A7. ...ή άμα έκανα κάτι, ή κάτι έφερνα εις πέρας, μου έλεγαν ένα μπράβο, τους έβλεπα ότι ήταν χαρούμενοι. Άλλες φορές που προσπαθούσα να κάνω το ίδιο και έβγαινε λάθος απογοητεύομαι. Κοίτα έλεγα να δεις.

A8. Έφευγε η μάνα μου για την δουλειά και καθόμουνα εγώ και καθάριζα όλο το σπίτι. Θυμάμαι στα ξύλα που είχαμε, στο σύνθετο που είχαμε έπαιρνα το οβερλάι και το γυάλιζα το γυάλιζα, για να γυαλίζει όταν θα έρθει και μια στιγμή πριν έρθει το ξαναπέρναγε για να ακούσω το μπράβο.

A9. Θα έκανα ένα κονσέρτο για πρώτη φορά μπροστά στον κόσμο με το αρμόνιο που πήγαινα στο ωδείο και αυτά, και του είχα πει να έρθεις. Η αντίδραση όλων ήταν δουλεύουμε. Δεν ένιωθα ότι τους είχα εκεί πάντα όταν κάτι συνέβαινε.

A10. «Θα μπορέσεις στο άλλο τρίμηνο να το έχεις κρατήσει». «Μια φορά δεν λέει τίποτα». «Άσε ρε που το έκανες εσύ».

Οι προσδοκίες των σημαντικών ατόμων στην ζωή των παιδιών μπορεί να επηρεάσει και τα κίνητρα που τα ίδια τα παιδιά θα διαμορφώσουν. Παρατηρούμε, ότι οι γονείς πέρα από το γεγονός, ότι παρέχουν ελάχιστη ενθάρρυνση στα παιδιά τους ή τουλάχιστον τα ίδια το βιώνουν έτσι, συχνά αναιρούν και την αξία σημαντικών για τα παιδιά τους επιτυχιών.

Ο όρος κίνητρα επίτευξης χαρακτηρίζει τους στόχους που θέτει ένα άτομο στην ζωή του, και αφορούν την επιτυχία του σε καταστάσεις όπου απαιτείται ποιότητα στην επίδοση. Τα υψηλά κίνητρα επίτευξης αποτελούν σημαντική πλευρά της επιτυχίας ενός ατόμου. Έρευνες στα κίνητρα επίτευξης ανέδειξαν, ότι τα παιδιά των οποίων οι δύο γονείς, έχουν διαμορφώσει υψηλές προσδοκίες, για τις ικανότητες των παιδιών τους, επιτυγχάνουν περισσότερο από όταν οι γονείς έχουν χαμηλές προσδοκίες σχετικά με την επιτυχία τους». (Hayes, 1994).

Αντίθετα από την έλλειψη της επιβράβευσης μέσα στην οικογένεια από του γονείς και τα σημαντικά άλλα πρόσωπα, φαίνεται να είναι πιο έντονη η αυστηρή κριτική και η αμφισβήτηση όσο αφορά τις ικανότητες επιτυχίας:

A1. Από την μητέρα υπήρχε επιβράβευση, αλλά ούτε πολύ έντονη... Από τα αδέρφια υπήρχε χλευασμός και πειράγματα γενικά.

A2. ...μπορεί να με βάραγε επειδή δεν είχα πάει καλά στο σχολείο, είχα κάνει μια κοπάνα.

A3. Έφταναν σε σημείο να είναι και εριστικοί, ότι δεν προσπαθώ αρκετά και είμαι μέτριος.

A4. ...άλλες φορές έπαιρνα και μπράβο σου και σιγά το πράγμα. Ότι ήταν αυτονόητο, το προσδοκώμενο, άρα δεν αξίζει και πολύ μπράβο γιατί δεν είναι κάτι ιδιαίτερο.

A5. Ο πατέρας μου ήταν αρνητικός δεν ξέρω γιατί. Ίσως γιατί εγώ είχα αρχίσει και γινόμουν σκανδαλιάρης και μετά όταν μπήκε το σχολείο στην μέση άλλαξαν τα πάντα... Εγώ με το σχολείο δεν τα πήγαινα πολύ καλά. Δεν είχα τρόπο, να κοινωνικοποιηθώ και να συνδεθώ με τα άλλα παιδιά και τσακωνόμουν. Είχαν γκρίνια οι γονείς μου από τους καθηγητές και εγώ στο σπίτι είχα ξύλο.

A8. Θα μου έλεγε εμένα μπράβο αλλά θα έλεγε και στην γειτονιά «ο Κωστής μου αξίζει όσο 10 κορίτσια». Κάνα δυο μέρες αυτό και μετά χάνονταν.

A9. ...λες και επιδίωκα όλα αυτά τα αρνητικά για να σχετιζόμαστε μέσα από τα αρνητικά.

A10. ...έμπαινε στην μέση και η αμφισβήτηση. Το έκανες μπράβο, αλλά ντούρου ντούρου - ντούρου, «**θα μπορέσεις στο άλλο τρίμηνο να το**

έχεις κρατήσει». «Μια φορά δεν λέει τίποτα». «Άσε ρε που το έκανες εσύ».

Οι γονείς συχνά αμφισβητούν τα παιδιά και συχνά το ίδιο κάνουν και τα παιδιά διαμορφώνοντας μια πεποίθηση για τον εαυτό τους ότι έχουν χαμηλή αναποτελεσματικότητα. Η πεποίθηση αυτή επηρεάζει την πίστη των παιδιών για το τι είναι ικανοί να φέρουν εις πέρας. Η θετική πεποίθηση των παιδιών για την ικανότητα τους είναι απαραίτητη προκειμένου να δοκιμάσουν και να πετύχουν νέες δεξιότητες.

Ένας ακόμη μηχανισμός κοινωνικής μάθησης είναι οι πεπαιθήμες αναποτελεσματικότητας που διαμορφώνουν τα παιδιά για τον εαυτό τους

«Αρκετοί ψυχολόγοι έδειξαν πως οι πεπαιθήμες των παιδιών για τις ικανότητες τους επηρεάζουν άμεσα των τρόπο με τον οποίο αλληλεπιδρούν με το περιβάλλοντος, άρα και το πώς μαθαίνουν από τις αλληλεπιδράσεις. Οι πεπαιθήμες ενός παιδιού για τις νοητικές του ικανότητες, για παράδειγμα, έχουν άμεση σχέση με το μέγεθος της προσπάθειας που είναι έτοιμο να καταβάλει προκειμένου να ολοκληρώσει δύσκολες δραστηριότητες. Επομένως, οι πεπαιθήμες αυτές επηρεάζουν άμεσα το πόσο επιτυχή στην προσπάθεια τους θα είναι τα παιδιά» (Hayes, 1994).

8. Όσο αφορά το θεωρητικό ερώτημα σχετικά με το με ποιους τρόπους και διαδικασίες Με ποιους τρόπους υποστηρίζονταν η αυτονόμηση των μελών της, παρατηρούμε τα ακόλουθα:

A1. Απλά ότι νόμιζα ότι ήταν το σωστό, το έκανα. Δεν το συζητούσα με κάποιον, απλά το έκανα. Οι γονείς μου αντιδρούσαν με τα αρνητικά. Με φωνές και με το να με μαλώνει με ένα τρόπο.

Λες ότι εστίαζαν περισσότερο στα αρνητικά;

Ναι, περισσότερο στα αρνητικά.

A2. Δεν έπαιρνα, ότι έλεγαν εκείνοι ήταν, και δεν ρωτιόμουν και ποτέ... Αφού όταν είχα τελειώσει το δημοτικό μου έλεγαν «μην πας να δώσεις μου έλεγαν εξετάσεις αφού δεν πρόκειται να περάσεις. Θα χρειαστεί να τελειώσεις μια τεχνική σχολή και να πας για δουλειά. Δεν ήταν έτσι τα πράγματα. Απογοήτευση ένιωσα και για αυτό ήμουν, έτσι και πέρασα και εγώ με την πρώτη..

A3. Τις αποφάσεις που έπαιρναν, όπως το να πάμε στο εξωτερικό σε ηλικία 12, 5 ετών, εγώ και τα αδέρφια μου ήμασταν μικρότερα και δεν είχαμε λόγο... Έκανα ουσιαστικά λόγο αντίδρασης ότι ήθελα. Αν μου έμπαινε κάτι στο μυαλό θα το έκανα. Το έκανα και μετά είχα τις επιπτώσεις μου σε σχέση με το μετά. Έκανα αυτό που ήθελα άσχετα να θα γύριζα σπίτι και θα έτρωγα ξύλο άσχετα αν ξέρω ότι μπορώ να πάθω κακό, ίσως αντιδρούσα ως προς το ότι δεν είχα ανθρώπους κοντά μου. Δεν έκανα δημιουργικά πράγματα.

Άρα αν είχες να επιλέξεις ανάμεσα σε κάτι που είχε δυο τρεις επιλογές, τι ήταν αυτό που σε οδηγούσε να κάνεις μια επιλογή;

Συνήθως τι μου άρεσε περισσότερο, να δοκιμάσω πράγματα που δεν χώραγαν μέσα στο μυαλό μου. Να δω τα όρια μου.

A4. Πολλές φορές έπαιρνα αποφάσεις μόνος μου για μικρά πράγματα. Άλλες φορές με την συμβολή των δικών μου. Βεβαία ρώταγα, αναλόγως και ποιον θα έβλεπα. Μπορεί να μη ρώταγα την μητέρα μου να ρώταγα την γιαγιά μου. Μερικές φορές ακολουθούσα την συμβουλή τους και μερικές όχι... Ήταν διατεθειμένοι να με βοηθήσουν, διαθέσιμοι δεν ήταν. Μπορεί να θέλανε αλλά να μην ήταν εκεί για να με βοηθήσουν.

A5. Με ξάφνιασαν, την πρώτη φορά που με ξάφνιασαν, και μου είπε ελεύθερα ο πατέρας μου κάνει ότι θες, ήταν όταν ο πατέρας μου τελείωσα το γυμνάσιο και αποφάσισα να πάω ΟΑΕΔ. Διάλεξα την ειδικότητα, το ανακοίνωσα στον πατέρα μου. Σε γενικές γραμμές, δεν το περίμενα. Σκέψου, θα σου πω το απλό. Πηγαίναμε για φαγητό. Στην ερώτηση τι θα φάτε τι θα πιείτε έλεγα εγώ μια κόκα κόλα, έλεγε και η αδερφή μου μια κόκα κόλα. Και πεταγόταν αυτός και έλεγε φέρτε τους και δυο πορτοκαλάδες μπλε. Δεν χωρούσε να τους πω εγώ κάτι άλλο... Θύμωνα. Ήθελα να τον χτυπήσω.

A6. Στην αρχή προσπαθούσα αυτά που ήθελα να τα συζητήσω κυρίως με την μητέρα μου. Όταν έβλεπα ότι αυτά δεν γίνονταν θύμωνα και μπορεί να έπαιρνα αποφάσεις τελείως διαφορετικές γιατί δεν μπορούσα να συνεννοηθώ. Ένιωθα ότι αυτά που θέλω... αφού δεν προσπαθεί κανένας για αυτά που θέλω... ένιωθα τόσο έξω από τα πράγματα και με θυμό τις έπαιρνα και θλίψη.

A7. ...με ένα τρόπο έπαιρνα τις αποφάσεις ήταν ότι σαν να ονειρευόμουν ότι κάτι ήθελα να γίνω, την κατάσταση που έβλεπα ήθελα να μην την έχω στην ζωή μου και ονειρευόμουν ότι δεν θα γίνω σαν αυτό. Τώρα τις αποφάσεις, πως το λες; Αν θα πάω για παράδειγμα σχολείο, αν θα πάω για

δουλειά το καλοκαίρι; Εντάξει δεν υπήρχε αυτή η επιλογή. Ο πατέρας μου δούλευε οικοδομή, αγροτικά, έπρεπε να βοηθήσω. Ήταν σαν να ήταν δεδομένο ότι έπρεπε να βοηθήσω, ότι εγώ θα τα κάνω. Δεν ήταν θέμα απόφασης, ή να με παροτρύνουν για κάτι.

A8. Πως έπαιρνα τις αποφάσεις μου. Λειτουργούσα πάντα αντιδραστικά. Επειδή είχα μάθει στο όχι, θα έκανα αυτό που μου έρχονταν στο κεφάλι με οποιαδήποτε συνέπεια και να είχε. Που πάντα οι συνέπειες ήταν άσχημες. Όχι ότι δεν τους υπολόγιζα. Απλά ήξερα ότι θα είναι όχι και σωστό να ήταν. Επειδή δεν θα το εγκρίναν, εγώ λειτουργούσα... μόνο και μόνο μπορεί να έτρωγα ξύλο, να με μαλώνανε επειδή το έκανα μόνος μου και δεν τους ενημέρωνα. Μπορεί να μην ήταν τόσο κακό αυτό που είχα κάνει, αλλά επειδή εγώ δεν είχα μάθει στο όχι, λειτουργούσα μόνος μου.

A9. Εγώ έπαιρνα αποφάσεις τελείως παρορμητικά. Δεν ρώταγα κανέναν. Θυμάμαι ότι από μικρός είχα αλλάξει 500 αθλήματα να κάνω... Αποφάσεις σε σχέση με το σχολείο δεν είχα καμία σχέση με την μητέρα μου. Η μητέρα μου με πίεζε να διαβάζω, με χτύπαγε εγώ δεν διάβαζα. Το μόνο που έλεγε να κάνω είναι να γράψω την τιμωρία που μου είχε βάλει ο δάσκαλος. Δεν ένιωθα κάποιον κοντά μου ώστε να πω συμβαίνει κάτι, αυτό, σκέπτομαι αυτό και να το συζητήσουμε. Δεν υπήρχε αυτό σαν σενάριο.

A10. ...ότι ο μπαμπάς μου ήταν πιο αυστηρός... πιο του σπιτιού τέλος πάντων ο κουβαλητής ο οποίος έφερνε πράγματα και είχε ένα τουπέ του στυλ, ότι αυτό που λέω αυτό θα γίνει γιατί εγώ τα φέρνω εδώ και όταν θα φύγεις από εδώ κάνε ότι θες. Η μητέρα μου το έπαιζε πιο στοργική, αλλά σε πράγματα που είχε δίκιο ο πατέρας μου έπαιρνε το μέρος του... Εντάξει, εγώ μια ζωή τις αποφάσεις τις έπαιρνα παρορμητικά, χωρίς να σκεφτώ τίποτα. Οι γονείς μου, εδώ έρχεται τώρα αυτό που έλεγα πριν, ο καθένας από τους γονείς μου το στήριζε για τους δικούς του λόγους και ας έβλεπε ότι ήταν λάθος.

Δηλαδή εσύ τους αξιοποιούσες τους άλλους για να πάρεις μια απόφαση ή όχι;

Σπάνια.

Τα άτομα του δείγματος περιγράφουν συχνά να μην λαμβάνεται οι γνώμη τους υπόψη από τους γονείς τους παρότι τους αφορούσε:

A2. Αφού όταν είχα τελειώσει το δημοτικό μου έλεγαν «μην πας να δώσεις μου έλεγαν εξετάσεις αφού δεν πρόκειται να περάσεις. Θα χρειαστεί να τελειώσεις μια τεχνική σχολή και να πας για δουλειά.

A3. Τις αποφάσεις που έπαιρναν, όπως το να πάμε στο εξωτερικό σε ηλικία 12, 5 ετών, εγώ και τα αδέρφια μου ήμασταν μικρότερα και δεν είχαμε λόγο.

A5. Σκέψου, θα σου πω το απλό. Πηγαίναμε για φαγητό. Στην ερώτηση τι θα φάτε τι θα πειίτε έλεγα εγώ μια κόκα κόλα, έλεγε και η αδερφή μου μια κόκα κόλα. Και πεταγόταν αυτός και έλεγε φέρτε τους και δυο πορτοκαλάδες μπλε. Δεν χωρούσε να τους πω εγώ κάτι άλλο... Θύμωνα. Ήθελα να τον χτυπήσω.

A6. Όταν έβλεπα ότι αυτά δεν γίνονταν θύμωνα και μπορεί να έπαιρνα αποφάσεις τελείως διαφορετικές γιατί δεν μπορούσα να συνεννοηθώ. Ένιωθα ότι αυτά που θέλω... αφού δεν προσπαθεί κανένας για αυτά που θέλω.. ένιωθα τόσο έξω από τα πράγματα και με θυμό τις έπαιρνα και θλίψη.

A7. ...δεν υπήρχε αυτή η επιλογή. Ο πατέρας μου δούλευε οικοδομή, αγροτικά, έπρεπε να βοηθήσω. Ήταν σαν να ήταν δεδομένο ότι έπρεπε να βοηθήσω, ότι εγώ θα τα κάνω. Δεν ήταν θέμα απόφασης, ή να με παροτρύνουν για κάτι.

A8. Επειδή είχα μάθει στο όχι, θα έκανα αυτό που μου έρχονταν στο κεφάλι με οποιαδήποτε συνέπεια και να είχε. Που πάντα οι συνέπειες ήταν άσχημες. Όχι ότι δεν τους υπολόγιζα. Απλά ήξερα ότι θα είναι όχι και σωστό να ήταν. Επειδή δεν θα το εγκρίναν, εγώ λειτουργούσα...

A9. Το μόνο που έλεγε να κάνω είναι να γράψω την τιμωρία που μου είχε βάλει ο δάσκαλος. Δεν ένιωθα κάποιον κοντά μου ώστε να πω συμβαίνει κάτι, αυτό, σκέπτομαι αυτό και να το συζητήσουμε. Δεν υπήρχε αυτό σαν σενάριο.

A10. ...ότι ο μπαμπάς μου ήταν πιο αυστηρός... πιο του σπιτιού τέλος πάντων ο κουβαλητής ο οποίος έφερνε πράγματα και είχε ένα τουπέ του στυλ, ότι αυτό που λέω αυτό θα γίνει γιατί εγώ τα φέρνω εδώ και όταν θα φύγεις από εδώ κάνε ότι θες. Η μητέρα μου το έπαιζε πιο στοργική, αλλά σε πράγματα που είχε δίκιο ο πατέρας μου έπαιρνε το μέρος του...

Τα άτομα του δείγματος φαίνεται από τα λεγόμενά τους να νιώθουν ότι δεν μπορούν όχι μόνο να αποφασίσουν για τους εαυτούς τους, αλλά και να συμμετάσχουν στην διεργασία λήψης αποφάσεων που έχουν να κάνουν με την ζωή των ιδίων ή και την ζωή της οικογενείας τους.

Σύμφωνα με την Συστημική θεώρηση η οικογένεια αποτελεί ένα ζωντανό σύστημα που βρίσκεται σε μια διαρκή αλλαγή. Η εξέλιξη του συστήματος της οικογένειας αφορά το ίδιο το σύστημα αλλά και τα επιμέρους μέρη του,

τα άτομα που το αποτελούν, όπως οι γονείς και τα παιδιά. Η οικογένεια λοιπόν αλλάζει όσο αλλάζουν και οι ανάγκες των ατόμων που την αποτελούν. Οι αλλαγές μπορεί να αφορούν τα ίδια τα άτομα όπως οι βιολογικές, οι κοινωνικές και οι ψυχολογικές τους ανάγκες. Πέρα από τις αναπτυξιακές αλλαγές, πραγματοποιούνται αλλαγές και στα συστήματα με τα οποία η οικογένεια συναλλάσσεται, όπως η είσοδος του παιδιού στην Πρωτοβάθμια εκπαίδευση, η μετακίνηση παιδιού στην Δευτεροβάθμια εκπαίδευση, η αποφοίτηση, αλλαγές στην εργασία ενός ενήλικα, κάποια έκτακτη εξέλιξη όπως ένα θέμα υγείας που επιτάσσει την νοσηλεία μέλους σε νοσοκομείο κλπ.. κάθε αλλαγή είναι σημαντική και επηρεάζει κάθε μέρος της οικογένειας. Οι διεργασίες που αφορά την λήψη αποφάσεων είναι ιδιαίτερα σημαντική για όλα τα μέρη, άρα και για τα παιδιά. καθώς τα παιδιά μεγαλώνουν και αποκτούν μεγαλύτερη αυτονομία έχουν και πιο έντονη ανάγκη συμμετοχής στις διεργασίες της οικογένειας. Στις συγκρούσεις που αναμενόμενα θα προκύψουν ανάμεσα σε γονείς και παιδιά, ενώ οι γονείς δίνουν έμφαση στο αποτέλεσμα, τα παιδιά δίνουν μεγαλύτερη βαρύτητα στον τρόπο με τον οποίο επικοινωνούνται οι ιδέες και γίνεται η ζύμωση για την λήψη των αποφάσεων. (Παπαδιώτη, 2000).

Ο τρόπος με τον οποίο μια οικογένεια καταλήγει σε συμφωνία σε σημαντικά θέματα, αυξάνει την αίσθηση αμοιβαίας αποδοχής μεταξύ των μελών της και μειώνει τις συγκρούσεις. Η παραπάνω ομαλής λειτουργία του οικογενειακού συστήματος επιτυγχάνεται από το πώς λειτουργεί το υποσύστημα των συζύγων. (Παρίσης, 2006).

Από την άλλη πλευρά διακρίνεται, να μην υπάρχει η συνθήκη κοντινότητας και εγγύτητας μεταξύ των γονέων και των ατόμων του δείγματος να συζητηθούν αποφάσεις που χρειάζονταν να λάβουν οι τελευταίοι. Με αποτέλεσμα να λαμβάνουν μόνοι τους αποφάσεις για την ζωή τους από πολύ νωρίς, χωρίς όμως απαραίτητα να είναι στην κατάλληλη ηλικία για την λήψη αυτών:

A1. Απλά ότι νόμιζα ότι ήταν το σωστό, το έκανα. Δεν το συζητούσα με κάποιον, απλά το έκανα.

A2. ...ότι έλεγαν εκείνοι ήταν, και δεν ρωτιόμουν και ποτέ... Αφού όταν είχα τελειώσει το δημοτικό μου έλεγαν «μην πας να δώσεις μου έλεγαν εξετάσεις αφού δεν πρόκειται να περάσεις. Θα χρειαστεί να τελειώσεις μια τεχνική σχολή και να πας για δουλειά. Δεν ήταν έτσι τα πράγματα. Απογοήτευση ένιωσα και για αυτό ήμουν, έτσι και πέρασα και εγώ με την πρώτη..

A3. Έκανα ουσιαστικά λόγο αντίδρασης ότι ήθελα.

A4. Πολλές φορές έπαιρνα αποφάσεις μόνος μου για μικρά πράγματα. Άλλες φορές με την συμβολή των δικών μου. Βεβαία ρώταγα, αναλόγως και ποιον θα έβλεπα. Μπορεί να μη ρώταγα την μητέρα μου να ρώταγα την γιαγιά μου. Μερικές φορές ακολουθούσα την συμβουλή τους και μερικές όχι... Ήταν διατεθειμένοι να με βοηθήσουν, διαθέσιμοι δεν ήταν. Μπορεί να θέλανε αλλά να μην ήταν εκεί για να με βοηθήσουν.

A5. Με ξάφνιασαν, την πρώτη φορά που με ξάφνιασαν, και μου είπε ελευθέρα ο πατέρας μου κάνε ότι θες, ήταν όταν ο πατέρας μου τελείωσα το γυμνάσιο και αποφάσισα να πάω ΟΑΕΔ... Σκέψου, θα σου πω το απλό. Πηγαίναμε για φαγητό. Στην ερώτηση τι θα φάτε τι θα πιείτε έλεγα εγώ μια κόκα κόλα, έλεγε και η αδερφή μου μια κόκα κόλα. Και πεταγόταν αυτός και έλεγε φέρτε τους και δυο πορτοκαλάδες μπλε. Δεν χωρούσε να τους πω εγώ κάτι άλλο... Θύμωνα. Ήθελα να τον χτυπήσω.

A6. Στην αρχή προσπαθούσα αυτά που ήθελα να τα συζητήσω κυρίως με την μητέρα μου. Όταν έβλεπα ότι αυτά δεν γίνονταν θύμωνα και μπορεί να έπαιρνα αποφάσεις τελείως διαφορετικές, γιατί δεν μπορούσα να συνεννοηθώ.

A7. Τώρα τις αποφάσεις, πως το λες; Αν θα πάω για παράδειγμα σχολείο, αν θα πάω για δουλειά το καλοκαίρι; Εντάξει δεν υπήρχε αυτή η επιλογή. Ο πατέρας μου δούλευε οικοδομή, αγροτικά, έπρεπε να βοηθήσω. Ήταν σαν να ήταν δεδομένο...

A8. Λειτουργούσα πάντα αντιδραστικά. Επειδή είχα μάθει στο όχι, θα έκανα αυτό που μου έρχονταν στο κεφάλι με οποιαδήποτε συνέπεια και να είχε. Που πάντα οι συνέπειες ήταν άσχημες. Όχι ότι δεν τους υπολόγιζα.

A9. Εγώ έπαιρνα αποφάσεις τελείως παρορμητικά. Δεν ρώταγα κανέναν... Δεν ένιωθα κάποιον κοντά μου ώστε να πω συμβαίνει κάτι, αυτό, σκέπτομαι αυτό και να το συζητήσουμε. Δεν υπήρχε αυτό σαν σενάριο.

A10. Εντάξει εγώ μια ζωή τις αποφάσεις τις έπαιρνα παρορμητικά, χωρίς να σκεφτώ τίποτα.

Τα άτομα του δείγματος εμφανίζονται να μην υποστηρίζονται στις αποφάσεις που χρειάζονταν να λάβουν στην ζωή τους. Συχνά λαμβάνουν αποφάσεις που δεν αντιστοιχούν στην ηλικία τους, λειτουργώντας παρορμητικά, αντιδρώντας συχνά στα ασφυκτικά όρια που βίωναν μέσα στις οικογένειες τους. Οι οικογένειες δείχνουν να μην μπορούν να βρουν τρόπους να ενισχύσουν την ασφαλή έξοδο των παιδιών τους στην ανήλικη ζωή.

Προκειμένου να εξασφαλιστεί η εύρυθμη λειτουργία της οικογένειας χρειάζεται να υπάρχουν λειτουργικά όρια που να εξασφαλίζουν την επικοινωνία μεταξύ των υποσυστημάτων χωρίς όμως αυτή να επιβαρύνει την λειτουργία της. (Minuchin, 2000).

Ένα από τα χαρακτηριστικά ενός οικογενειακού συστήματος είναι η ιεραρχική οργάνωση. Το πιο σύνθητες είναι το πιο μεγάλο σύστημα, των γονέων να επιβάλλεται στο μικρότερο και λιγότερο σύνθετο των παιδιών. Φυσικά αυτό δεν σημαίνει ότι μόνο από πάνω προς τα κάτω είναι η επίδραση, αλλά μπορεί να συμβεί και το αντίθετο. (Νάπιερ & Γουιτάκερ, 1987).

Συχνά οι γονείς εμφανίζονται από τα άτομα του δείγματος να εστιάζουν κυρίως στις αρνητικές συμπεριφορές, των παιδιών τους διοχετεύοντας εκεί τον χρόνο τους και την ενέργειά τους:

A1. Οι γονείς μου αντιδρούσαν με τα αρνητικά. Με φωνές και με το να με μαλώνει με ένα τρόπο.

Λες ότι εστίαζαν περισσότερο στα αρνητικά;

Ναι, περισσότερο στα αρνητικά.

A2. ...Αφού όταν είχα τελειώσει το δημοτικό μου έλεγαν «μην πας να δώσεις μου έλεγαν εξετάσεις αφού δεν πρόκειται να περάσεις. Θα χρειαστεί να τελειώσεις μια τεχνική σχολή και να πας για δουλειά.

A3. Έκανα αυτό που ήθελα άσχετα να θα γύριζα σπίτι και θα έτρωγα ξύλο άσχετα αν ξέρω ότι μπορώ να πάθω κακό, ίσως αντιδρούσα ως προς το ότι δεν είχα ανθρώπους κοντά μου. Δεν έκανα δημιουργικά πράγματα.

A6. Όταν έβλεπα ότι αυτά δεν γίνονταν θύμωνα και μπορεί να έπαιρνα αποφάσεις τελείως διαφορετικές γιατί δεν μπορούσα να συνεννοηθώ.

A8. Απλά ήξερα ότι θα είναι όχι και σωστό να ήταν. Επειδή δεν θα το εγκρίναν, εγώ λειτουργούσα... μόνο και μόνο μπορεί να έτρωγα ξύλο, να με μαλώνανε επειδή το έκανα μόνος μου και δεν τους ενημέρωνα.

Η δημιουργία από την πλευρά των γονέων ενός ασφαλούς περιβάλλοντος όπου τα παιδιά νιώθουν την ασφάλεια να εκφράσουν τα συναισθήματα και τις σκέψεις τους, νιώθοντας ότι αυτά είναι σημαντικά είναι η βάση για την έκφραση και βαθύτερων αναγκών αλλά και προβληματισμών που σχετίζονται με την ζωή τους. Η σχέση αυτή χρειάζεται να ισορροπεί ανάμεσα στην ανάγκη του παιδιού να ανήκει στην οικογένεια αλλά και στην σταδιακή αυτονομισή του, τόσο σε γνωστικό όσο και σε ψυχικό επίπεδο.

«Να καταφέρει με άλλα λόγια να κάνει τα μέλη του να αισθάνονται καλά, εξασφαλίζοντας μια διαλεκτική σχέση ανάμεσα στους δυο βασικούς συντελεστές της προσωπικής του ταυτότητας, την αίσθηση εξάρτησης από την οικογένεια σαν κυτταρική κοινωνική ομάδα στην οποία ανήκει και την αίσθηση της αυτονομίας, την δυνατότητα να οργανώσει την ζωή του ανεξάρτητα απ' αυτήν». (Μάτσα, 2001).

9. Όσο αφορά το θεωρητικό ερώτημα σχετικά με το πως υποστηρίζεται η ένταξη των παιδιών στο σχολικό περιβάλλον, παρατηρούμε τα παρακάτω:

A1. Η μητέρα μου ήταν πιο κάθετη και λίγο πιο σωστή, δηλαδή αν είχα κάνει κάτι λάθος στο σχολείο θα μου έλεγε ότι αυτό που έκανες δεν ήταν σωστό και δεν έπρεπε να το κάνεις. Η μητέρα μου, μου έβαζε ένα όριο και ένα στοπ. Θα έρχονταν και στο σχολείο θα μου έλεγε να ζητήσω ένα συγνώμη. Θα μου έλεγε πιο είναι το σωστό... με υποστήριζαν οι αδελφές μου βασικά, πάρα πολύ. Με το να προσπαθούνε να μου κάνουν τα μαθήματα, να είμαι καλύτερος στα μαθήματα, όπου ήμουν αδύνατος. Προσπαθούσαν να με διαβάσουν και ασχολούνταν περισσότερο με αυτό.

A2. ...στο σχολείο για παράδειγμα ο πατέρας μου δεν είχε πατήσει ποτέ... Η μητέρα μου λίγο, αλλά και αυτή αγράμματη ήταν. Δευτέρα Δημοτικού είχε βγάλει. Οπότε απλά έπαιρνα τα βιβλία. Λίγο ο αδερφός μου πολύ λίγο, που ήταν λίγο καλύτερος. Με διάβαζε που λέμε. Με βοηθούσε ας πούμε.

A3. Όσο αφορά τα μαθήματα, είχαν καλές σχέσεις με τους καθηγητές, τους ρωτούσαν πως πάμε, δεν υπήρχε όμως στο να κάτσουν μαζί μας να μας δείξουν πράγματα. Δεν θυμάμαι αν με υποστήριζε κάποιος. Δεν θα πω ότι δεν με υποστήριζε γιατί δεν θυμάμαι τόσο πίσω. Θυμάμαι ότι 6 ετών πήγαινα και γύριζα μόνος μου στο δημοτικό που ήταν δίπλα.

A4. Αν ήταν επιτυχία στο σχολείο έπαιρνα και μπράβο... Σίγουρα η γιαγιά μου γιατί ήταν πολύ συχνά εκεί. Με βοηθούσε πολύ με τα μαθήματα. Κάθε μέρα με διάβαζε. Και η μητέρα μου ασχολιόταν με αυτό το θέμα και ο πατέρας μου με βοηθούσε με το διάβασμα μου έφερνε Κόμικς. Στο σπίτι του μου έδινε πολύ συχνά κόμικς. Καθόμασταν και διαβάζαμε μαζί. Μου έδειχνε ένα- ένα τα γράμματα. Με βοηθούσε μου εξηγούσε την προφορά. Ο παππούς μου το ίδιο. Ερχόταν και με έπαιρνε και πηγαίναμε στο γραφείο του. Μου εξηγούσε πολύ, με έβαζε να διαβάζω.

A5. Με το σχολείο δεν τα πήγαινα καλά. Όπου ο βασικός λόγος και το κριτήριο για τον πατέρα μου για να τα πάει καλά με κάποιος από τα παιδιά, ήταν να τα πάει καλά ήταν το σχολείο. Ο λόγος ήταν να μην γίνω να μην δουλεύω σαν αυτών να μην κουράζομαι για να βγάλω λεφτά. να κάνω κάτι άλλο, να σπουδάσω. Το όνειρο του πατέρα μου... και η μητέρα μου αγράμματη είναι του Δημοτικού και το Γυμνάσιο τώρα το τελείωσε. Δεν θυμάμαι να με διάβαζε. Μάλλον θα το έκανε αλλά δεν είμαι σίγουρος.

A6. Στην αρχή του δημοτικού η κατάσταση είχε αρχίσει να χαλάει στην οικογένεια αλλά υπήρχε ακόμη πολύ έντονη η ελπίδα ότι θα ξαναφτιάξουν τα πράγματα. Οπότε θυμάμαι ότι στην πρώτη με πήγαινε η μητέρα μου στο σχολείο. Αν δούλευε η μητέρα μου, οι αδερφές μου. Ο πατέρας μου με ρωτούσε τι κάνατε, τι μάθατε σήμερα.

A7. Βασικά λίγο αμυδρά θυμάμαι την μάνα μου, να με διαβάσει λίγο. Αυτό και αυτό λίγο το θυμάμαι. Να κάτσει να με διαβάσει λίγο αυτό. Δηλαδή αν είχα απορίες από το μάθημα δεν την ρωτούσα γιατί ήξερα ότι δεν προλαβαίνει αυτό.

A8. Ο πατέρας μου ήταν λίγο στην εικόνα. Να με πάρει μαζί του με το ταξί που είχε παλιά. Να με κάνει λίγο μόστρα, από δω ο γιός μου... Στην αρχή του Δημοτικού με υποστήριζε η μάνα μου. Το ότι έρχονταν μαζί μου στις εκδρομές. Στο ότι ενδιαφερόταν λίγο έρχονταν στο σχολείο, ρώταγε. Εκεί ένιωθα την υποστήριξή της... Είχα πολύ πίεση για το διάβασμα και εκεί αντιδρούσα πάντα αντιδραστικά.

A9. Στην αρχή του Δημοτικού η μητέρα μου από ότι θυμάμαι ήταν αυτή που προσπαθούσε να δει πως μπορούσα να πάω σχολείο, γιατί δούλευε το πρωί. Κάποιες φορές έρχονταν η γιαγιά μου από το χωρίο και με κράταγε κάποιες φορές, όταν έλειπε η μητέρα μου. Γιατί μέχρι να πάω στο σχολείο, πήδαγα το μπαλκόνι και πήγαινα και την έβρισκα στο νοσοκομείο... Η μητέρα μου ποτέ δεν άκουγε ότι αυτός ο δάσκαλος με χτυπάει και πάντα έλεγε, ότι καλά σου κάνει, γιατί δεν υπήρχε πατρική φιγούρα στο σπίτι και αυτό εισέπραττα εγώ από την μητέρα μου.

A10. Η μητέρα μου και ο πατέρας μου, και οι δυο. Να καθίσουμε να διαβάσουμε. Να κάνουμε με τον πατέρα μου μαθηματικά με την μητέρα μου φιλολογικά. Ερχόντουσαν στο σχολείο, ποιο πολύ η μάνα μου. Η μάνα μου έρχονταν, όχι ο πατέρας μου... Ερχόντουσαν στο σχολείο, ποιο πολύ η μάνα μου. Η μάνα μου έρχονταν, όχι ο πατέρας μου. Να ρωτήσουν πως πηγαίνω, αυτά που λένε στους γονείς.

Τα άτομα του δείγματος, στην πλειοψηφία τους, φαίνεται να βιώνουν μικρή υποστήριξη από την πλευρά των γονιών τους στην ένταξη τους στο σχολικό περιβάλλον και κυρίως με τα μαθήματα, τα όποια αποτελούν μια νέα διαδικασία στην ζωή τους και σηματοδοτούν την αρχή όχι μόνο της μάθησης στην ζωή τους, αλλά και της εργασίας και αποτελεσματικότητας:

A1. ...με υποστήριζαν οι αδελφές μου βασικά, πάρα πολύ. Με το να προσπαθούνε να μου κάνουν τα μαθήματα, να είμαι καλύτερος στα μαθήματα, όπου ήμουν αδύνατος. Προσπαθούσαν να με διαβάσουν και ασχολούνταν περισσότερο με αυτό.

A2. ...στο σχολείο για παράδειγμα ο πατέρας μου δεν είχε πατήσει ποτέ... Η μητέρα μου λίγο, αλλά και αυτή αγράμματη ήταν.

A3. Δεν θυμάμαι αν με υποστήριζε κάποιος. Δεν θα πω ότι δεν με υποστήριζε γιατί δεν θυμάμαι τόσο πίσω.

A5. ...και η μητέρα μου αγράμματη είναι του Δημοτικού και το Γυμνάσιο τώρα το τελείωσε. Δεν θυμάμαι να με διάβαζε.

A6. Θυμάμαι ότι στην πρώτη με πήγαινε η μητέρα μου στο σχολείο. Αν δούλευε η μητέρα μου, οι αδερφές μου. Ο πατέρας μου με ρωτούσε τι κάνατε, τι μάθατε σήμερα.

A7. Βασικά λίγο αμυδρά θυμάμαι την μάνα μου, να με διαβάσει λίγο.

A8. Ο πατέρας μου ήταν λίγο στην εικόνα. Να με πάρει μαζί του με το ταξί που είχε παλιά. Να με κάνει λίγο μόστρα, από δω ο γιός μου... Στην αρχή του Δημοτικού με υποστήριζε η μάνα μου. Το ότι έρχονταν μαζί μου στις εκδρομές. Στο ότι ενδιαφερόταν λίγο έρχονταν στο σχολείο, ρώταγε.

A9. Στην αρχή του Δημοτικού η μητέρα μου από ότι θυμάμαι ήταν αυτή που προσπαθούσε να δει πως μπορούσα να πάω σχολείο, γιατί δούλευε το πρωί.

Η ένταξη στο σχολείο είναι μια ιδιαίτερη στιγμή που σηματοδοτεί την έναρξη της εκπαίδευσης, της απαρχής μιας ζωής συνδυασμένης όχι μόνο με παιχνίδι αλλά και με υποχρεώσεις, καθώς και την πιο συστηματική κοινωνικοποίηση τους. Η υποστήριξη των γονέων σε αυτή την φάση φαίνεται να σηματοδοτεί την σχέση τους όχι μόνο με την εκπαίδευση, αλλά και την ικανότητα τους να αναλαμβάνουν ευθύνες αυξάνοντας την αποτελεσματικότητά τους και τις δυνατότητές ένταξης τους σε μια μεγαλύτερη ομάδα από αυτή της οικογένειάς τους.

Σε άρθρο τους η κα Ιωάννα Κυρίτση, με θέμα Εκπαιδευτικό πρόγραμμα: Ανάπτυξη δεξιοτήτων για την προαγωγή της υγείας. Η εμπειρία και η προοπτική της μακρόχρονης και εντατικής εκπαίδευσης των υπεύθυνων αγωγής υγείας πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης και υπευθύνων συμβουλευτικών σταθμών νέων, όπου παρουσιάζεται το εκπαιδευτικό Πρόγραμμα «Ανάπτυξη δεξιοτήτων για την προαγωγή της Υγείας» αναφέρεται ότι «Η εκπαίδευση για την εκμάθηση και την υιοθέτηση υγιών τρόπων συμπεριφοράς και η διατήρηση της υγείας του ατόμου σε όλα τα επίπεδα (συναισθηματικό, σωματικό, πνευματικό και κοινωνικό) γίνεται από τους δυο βασικούς φορείς κοινωνικοποίησης, το σχολείο και την οικογένεια. Το σχολείο δεν αποτελεί πλέον απλώς φορέα μετάδοσης γνώσεων, αλλά έχει στόχο την καλλιέργεια των ατομικών και κοινωνικών δεξιοτήτων των μαθητών του. Το σχολείο ανέλαβε επίσης την υποχρέωση να ανάπτυξη ολόπλευρα την προσωπικότητα των παιδιών τόσο γνωστικά όσο και ψυχικά, συναισθηματικά, σωματικά και κοινωνικά». (Κυρίτση Ι, Περιοδικό Εξαρτήσεις 16, 2010).

Το κενό στην υποστήριξη από την πλευρά των γονέων, το καλύπτουν τα μεγαλύτερα αδέρφια ή σημαντικά κοντινά πρόσωπα της οικογένειας:

A1 ...με υποστήριζαν οι αδελφές μου βασικά, πάρα πολύ. Με το να προσπαθούνε να μου κάνουν τα μαθήματα, να είμαι καλύτερος στα μαθήματα, όπου ήμουν αδύνατος.

A2. Λίγο ο αδερφός μου πολύ λίγο, που ήταν λίγο καλύτερος. Με διάβαζε που λέμε. Με βοηθούσε ας πούμε.

A4. Σίγουρα η γιαγιά μου γιατί ήταν πολύ συχνά εκεί. Με βοηθούσε πολύ με τα μαθήματα. Κάθε μέρα με διάβαζε.

A6. Θυμάμαι ότι στην πρώτη με πήγαινε η μητέρα μου στο σχολείο. Αν δούλευε η μητέρα μου, οι αδερφές μου.

Υπήρχε και άτομο που υποστηρίχτηκε πολύ. Βέβαια δεν είναι τυχαίο ότι είναι το μόνο άτομο στην έρευνα που έχει ολοκληρώσει ΤΕΙ.

A4. Σίγουρα η γιαγιά μου γιατί ήταν πολύ συχνά εκεί. Με βοηθούσε πολύ με τα μαθήματα. Κάθε μέρα με διάβαζε. Και η μητέρα μου ασχολούταν με αυτό το θέμα και ο πατέρας μου με βοηθούσε με το διάβασμα μου έφερνε Κόμικς. Στο σπίτι του μου έδινε πολύ συχνά κόμικς. Καθόμασταν και διαβάζαμε μαζί. Μου έδειχνε ένα-ένα τα γράμματα. Με βοηθούσε μου εξηγούσε την προφορά. Ο παππούς μου το ίδιο. Ερχόταν και με έπαιρνε

και πηγαίναμε στο γραφείο του. Μου εξηγούσε πολύ, με έβαζε να διαβάζω.

A10. Η μητέρα μου και ο πατέρας μου, και οι δυο. Να καθίσουμε να διαβάσουμε. Να κάνουμε με τον πατέρα μου μαθηματικά με την μητέρα μου φιλολογικά. Ερχόντουσαν στο σχολείο, ποιο πολύ η μάνα μου. Η μάνα μου έρχονταν, όχι ο πατέρας μου.

Σε μεγάλο βαθμό η έλλειψη υποστήριξης από την πλευρά των γονέων φαίνεται να οφείλεται στην ελλιπή μόρφωση που είχαν και οι ίδιοι. Τα άτομα του δείγματος, περιγράφουν συχνά τους γονείς τους ως άτομα με ελάχιστη εκπαίδευση, με ελλιπή μορφωτικό επίπεδο, συνήθως του δημοτικού. Επίσης, τους εμφανίζουν να δυσκολεύονται οικονομικά και να κάνουν εργασίες που τους απασχολούν πολλές ώρες, με αποτέλεσμα να λείπουν αρκετά από το σπίτι και να μην μπορούν, να διαθέσουν τον απαιτούμενο χρόνο που θα ήθελαν τα παιδιά τους, ειδικά στα πρώτα χρόνια της εισόδου τους στην δημόσια εκπαίδευση:

A2. Η μητέρα μου λίγο, αλλά και αυτή αγράμματη ήταν. Δευτέρα Δημοτικού είχε βγάλει.

A5. Στην αρχή του δημοτικού με στήριζε η μητέρα μου. Ο πατέρας μου δεν ήταν στο σπίτι όταν πήγαινα να εγώ στο σχολείο. Με πήγαινε στο σχολείο... όχι και η μητέρα μου αγράμματη είναι του Δημοτικού και το Γυμνάσιο τώρα το τελείωσε.

A6. ...στην πρώτη με πήγαινε η μητέρα μου στο σχολείο. Αν δούλευε η μητέρα μου, οι αδερφές μου. Ο πατέρας μου με ρωτούσε τι κάνατε, τι μάθατε σήμερα... ήταν ανήμπορος και δεν έβγαινε από το σπίτι δηλαδή δεν θυμάμαι να ήρθε στο σχολείο σε ότι γινόταν. Αλλά επειδή και η μητέρα μου δούλευε ούτε και αυτή έρχονταν

A7. ...χρόνο για διάβασμα για τέτοια δεν μπορούσαν να αφιερώσουν γιατί δεν ήξεραν και αυτοί από το σχολείο και τέτοια... λίγο αμυδρά θυμάμαι την μάνα μου, να με διαβάσει λίγο. Αυτό και αυτό λίγο το θυμάμαι. Να κάτσει να με διαβάσει λίγο αυτό. Δηλαδή αν είχα απορίες από το μάθημα δεν την ρωτούσα γιατί ήξερα ότι δεν προλαβαίνει αυτό.

A9. ...η μητέρα μου από ότι θυμάμαι ήταν αυτή που προσπαθούσε να δει πως μπορούσα να πάω σχολείο, γιατί δούλευε το πρωί. Κάποιες φορές έρχονταν η γιαγιά μου από το χωρίο και με κράταγε κάποιες φορές, όταν έλειπε η μητέρα μου.

Οι επιδόσεις που φαίνεται να έχουν τα άτομα του δείγματος, είναι χαμηλές παρόλο που οι ίδιοι αναφέρουν ότι δεν υπολείπονται σε ικανότητες, ερμηνεύουν τις χαμηλές τους επιδόσεις λόγω αδιαφορίας τους είτε λόγω άλλων ενδιαφερόντων, όπως συναναστροφή με συνομήλικους.

«Όσον αφορά τη σχολική επίδοση, είναι γνωστό ότι είναι πολύ πιο δύσκολο για τα παιδιά θύματα κακοποίησης να έχουν καλές επιδόσεις στο σχολείο. Για παράδειγμα η πιθανότητα να επαναλάβουν μια τάξη είναι 2, 5 φορές μεγαλύτερη για τα κακοποιημένα παιδιά από ότι για τα μη κακοποιημένα. Στην συμπεριφορά τους στο σχολείο τα παιδιά – θύματα είναι θυμωμένα, αγχωμένα, απρόσεχτα και χωρίς αυτοέλεγχο. Κατά συνέπεια οι διδάσκοντες λαμβάνουν περισσότερα πειθαρχικά μέτρα εναντίων τους. Το ποσοστό εγκατάλειψης του σχολείου είναι επίσης πολύ υψηλό, με αποτέλεσμα τα παιδιά αυτά να μην μπορούν να βρουν δουλειά». (Ελληνική Εταιρεία Μελέτης της Σεξουαλικής Ικανοποίησης, Μαγγανάς Α, 2006).

Παρόλο που υπήρχε ελλιπή υποστήριξη στην ένταξη τους στο Δημοτικό Σχολείο για τους λόγους που αναφέρθηκαν παραπάνω, οι ίδιοι οι γονείς φαίνεται να αποδίδουν μεγάλη αξία στην εκπαίδευση και να την θεωρούν ως την βάση για την βελτίωση της ζωής των παιδιών τους. Αυτό ενισχύεται από όσα περιγράφουν τα άτομα της έρευνας για τις αντιλήψεις των γονέων τους για το σχολείο και τους δασκάλους:

A1. Η μητέρα μου ήταν πιο κάθετη και λίγο πιο σωστή, δηλαδή αν είχα κάνει κάτι λάθος στο σχολείο θα μου έλεγε ότι αυτό που έκανες δεν ήταν σωστό και δεν έπρεπε να το κάνεις... η μητέρα μου, μου έβαζε ένα όριο και ένα στοπ. Θα έρχονταν και στο σχολείο θα μου έλεγε να ζητήσω ένα συγγώμη. θα μου έλεγε πιο είναι το σωστό

A3. Όσο αφορά τα μαθήματα, είχαν καλές σχέσεις με τους καθηγητές, τους ρωτούσαν πως πάμε, δεν υπήρχε όμως στο να κάτσουν μαζί μας να μας δείξουν πράγματα.

A4. Αν ήταν επιτυχία στο σχολείο έπαιρνα και μπράβο...

A5. Με το σχολείο δεν τα πήγαινα καλά. Όπου ο βασικός λόγος και το κριτήριο για τον πατέρα μου για να τα πάει καλά με κάποιο από τα παιδιά, ήταν να τα πάει καλά ήταν το σχολείο. Ο λόγος ήταν να μην γίνω να μην δουλεύω σαν αυτών να μην κουράζομαι για να βγάλω λεφτά. Να κάνω κάτι άλλο, να σπουδάσω. Το όνειρο του πατέρα μου.

Η σχολική ένταξη δείχνει να είναι πολύ σημαντική για την εξέλιξη της ζωής τους. Τα άτομα του δείγματος που υποστηρίχθηκαν επί της ουσίας την περίοδο προσαρμογής τους στο νέο περιβάλλον του σχολείου, και που τους παρασχέθηκε βοήθεια στις δραστηριότητες τις εκπαιδευτικές που είχαν να διεκπεραιώσουν στο σπίτι τους φάνηκε ότι είχαν καλύτερες παραστάσεις για την εκπαιδευτική διαδικασία και την εν γένη αποτελεσματικότητά τους.

Σε ποιοτική έρευνα που πραγματοποιήθηκε στο θεραπευτικά προγράμματα ΚΕΘΕΑ ΣΤΡΟΦΗ και ΚΕΘΕΑ ΠΛΕΥΣΗ, από τους Κούτρα Β. και Κουτροβίδη Π. σε δείγμα 30 ατόμων, εφήβων και μετέφηβων από 14 έως 23 ετών, με θέμα «Η σχολική πορεία εφήβων χρηστών ναρκωτικών ουσιών, σχολική προσαρμογή, σχολική αποτυχία, εκπαιδευτική επανένταξη» βρέθηκαν τα ακόλουθα:

Οι συνθήκες διαβίωσης των εφήβων σε οικογένειες με περιστατικά βίας καθώς και η πίεση για σχολικές επιδόσεις έχουν αρνητική επίδραση στις επιδόσεις του και στην εν γένει σχολική του πορεία. Οι ελλείψεις του εκπαιδευτικού προσωπικού να αντιμετωπίσει τις δυσκολίες που εμφανίζουν έφηβοι με τα παραπάνω προβλήματα, καθώς και οι χαμηλές του επιδόσεις καθώς και τα θέματα χρήσης θα τον οδηγήσουν στον στιγματισμό και ίσως και στην διακοπή της εκπαιδευτικής διαδικασίας. (Περιοδικό Εξαρτήσεις, 2007).

10. Σε σχέση με το θεωρητικό ερώτημα για το ποια η σχέση σχολικών επιδόσεων και αίσθησης αποτελεσματικότητας, παρατηρούμε τα παρακάτω:

A1. ...σαν παιδάκι ένιωθα λίγο μειονεκτικά και στεναχωριόμουν λίγο, αλλά έβλεπα ότι δεν πολύ ασχολούνταν και οι δικοί μου, άρα το έβλεπα σαν να μην είναι και πολύ σημαντικό, σαν να είναι ένα λάθος και δεν μου έδινε τη αίσθηση να προσπαθήσω περισσότερο, να το δω πιο σοβαρά.

A2. Στα πρώτα τέσσερα χρόνια δεν ήταν καλές, ίσα-ίσα να βγάλουμε την χρονιά. Πως δεν δώσαμε κάνα τενεκέ λάδι στο δάσκαλο, για να περάσουμε την τάξη που έλεγαν παλιά... στην Πέμπτη και την Έκτη δημοτικού, που είχαμε αλλάξει δάσκαλο και ήταν διαφορετικός ο τρόπος διδασκαλίας, εκεί πέταξα. Ήμουν πάρα πολύ καλός, σχεδόν δεν χρειάζονταν να διαβάζω. Νομίζω ότι ήταν ο τρόπος που δίδασκε ο δάσκαλος.

A3. Γενικά δεν ήμουν πολύ των γραμμάτων δεν μου άρεσαν... Δεν είχα όμως κακές επιδόσεις. Τα έπαιρνα αρκετά εύκολα. Ήμουν έξυπνος... Ένιωθα καλά με τον εαυτό μου, ικανοποιημένος, έξυπνος, ένιωθα ότι μπορώ να καταφέρω πράγματα χωρίς να προσπαθήσω πολύ.

A4. Οι επιδόσεις μου δεν ήταν κάτι. Εντάξει καλός μαθητής. Όχι, μαθητής του 10 γιατί δεν με ενδιέφερε προσωπικά. Οι δικοί μου θα ήθελαν να είμαι μαθητής του 10. Από την μια μου άρεσε από την άλλη βαριόμουν και λίγο. Τα έπαιρνα από την παράδοση οπότε δεν κατανάλωνα και πολύ χρόνο να διαβάσω. Μου άρεσε να είμαι εκτός σπιτιού να παίζω ποδόσφαιρο με τους φίλους μου οπότε δεν μου έμενε πάρα πολύς χρόνος, για διάβασμα. Ήμουν όμως καλός μαθητής. Όχι του 10 του 8-9.

A5. Στο δημοτικό δεν ήμουν πολύ καλός. Έγραφα με το αριστερό. Με μαλώνανε οι δικοί μου και οι δάσκαλοι. Με βάζανε με το ζόρι να γράφω με το δεξί. Μετά εγώ δεν τα πήγαινα καλά δεν είχα βρει την μέθοδο... Μετά εγώ δεν τα πήγαινα καλά δεν είχα βρει την μέθοδο. Είχα ρωτήσει συμμαθητές, παρόλα αυτά, μου είχαν πει δυο τρία πράγματα, αλλά δεν ήταν αυτά που περίμενα... Δεν με πολύ ένοιαζε. Ήθελα να χτυπήσει το διάλειμμα να πάω να παίξω μπάλα. Με ένα κουτάκι έπαιζα από κόκα κόλα μπάλα. Αυτά δεν...

A6. Οι επιδόσεις μου στο Δημοτικό ήταν... είχανε μια πορεία φθίνουσα. Θεωρώ ότι ταυτιζότανε και με την κατάσταση στην οικογένεια.

A7. Οι επιδόσεις μου εντάξει δεν ήταν καλές. Είχα ελλείψεις. Πήγα αλλού δημοτικό συνέχισα αλλού δημοτικό... Εντάξει απογοητευμένος, όχι, ποιο πολύ στεναχωρημένος και ματαιωμένος βασικά. Ποιο πολύ γιατί σκεφτόμουν να μην μοιάσω με τους γονείς μου ένα και σαν να μην πετύχαινε όλο αυτό το όνειρο.

A8. Εντάξει πάντα ήμουν μέτριος μαθητής... αλλά ήμουν τεμπέλης. Είχα πολύ πίεση για το διάβασμα και εκεί αντιδρούσα πάντα αντιδραστικά... Όταν μου έλεγαν κάποια πράγματα, το πως τα πηγαίνεις και αυτά, ότι μπορείς, ένιωθα όμορφα ότι υπάρχει κάτι καλό σε μένα και μπορώ να το

εξελίξω. Αλλά ένιωθα ικανοποιημένος με το πώς λειτουργούσα διότι ένιωθα ότι δεν με ενδιέφερε να το εξελίξω. Μου ήταν αδιάφορο... Είχα πολύ πίεση για το διάβασμα και εκεί αντιδρούσα πάντα αντιδραστικά.

A9. Στο δημοτικό δεν είχα καθόλου καλές επιδόσεις. Δεν με αφορούσαν καθόλου τα γράμματα... Είχα έτσι και ένα δάσκαλο στο Δημοτικό που τον είχα από την Δευτέρα μέχρι την Έκτη Δημοτικού. Είχα φάει πάρα πολύ ξύλο από αυτό τον δάσκαλο. Ήξερε και όλο το οικογενειακό μου. Η μητέρα μου ποτέ δεν άκουγε ότι αυτός ο δάσκαλος με χτυπάει και πάντα έλεγε, ότι καλά σου κάνει, γιατί δεν υπήρχε πατρική φιγούρα στο σπίτι και αυτό εισέπραττα εγώ από την μητέρα μου... Θυμάμαι μέχρι την πρώτη που είχα την κυρία Γιώτα, στην Πρώτη την Δευτέρα Δημοτικού, που με αγάπαγε πάρα πολύ. Έτσι είχα όρεξη για μάθηση και τέτοια. μετά από την Δευτέρα έως την Έκτη δεν με αφορούσε καθόλου αυτό το πράγμα.

A10. Ήμουν μπορώ να πω ο καλύτερος μαθητής, και όποτε με περνούσε κάποιο παιδί άλλο... βασικά ήταν φίλη μου και όταν έβλεπα ότι αυτή με περνάει, έπαιρνα μπροστά και την περνούσα. Ένιωθα ότι μπορώ να τα καταφέρω, ότι έχω προοπτική. Ότι με πολύ διάβασμα, με προσοχή βασικά, λίγο. Αν αυτά που μαθαίνω έκανα λίγη επανάληψη μπορούσα να τα μαθαίνω. Τα έπιανα.

Οι προσδοκίες που φαίνεται να έχουν τα πρόσωπα του οικογενειακού περιβάλλοντος των ατόμων του δείγματος ήταν στο μεγαλύτερο δείγμα χαμηλές. Οι γονείς δείχνουν να διατηρούν χαμηλές προσδοκίες για τα παιδιά τους.

«Οι αντιλήψεις των παιδιών του δείγματος για τις ικανότητες τους, επηρεάζουν άμεσα τον τρόπο με τον οποίο αλληλοεπιδρούν με το περιβάλλον τους, άρα και το πώς μαθαίνουν από αυτές τις αλληλεπιδράσεις. Οι πεπειθήσεις ενός παιδιού για τις νοητικές του ικανότητες, για παράδειγμα, έχουν άμεση σχέση με το μέγεθος της προσπάθειας που είναι έτοιμο να καταβάλει προκειμένου να ολοκληρώσει δύσκολες δραστηριότητες. Επομένως οι πεπειθήσεις αυτές επηρεάζουν άμεσα το πόσο επιτυχή στην προσπάθεια τους είναι τα παιδιά». (Hayes, 1994).

Από τα λεγόμενα των ατόμων του δείγματος, φαίνεται ότι από τις πρώτες στιγμές στο Δημοτικό διαμορφώνετε μια αίσθηση χαμηλής αποτελεσματικότητας, όσο αφορά τις επιδόσεις που είχαν:

A1. ...σαν παιδάκι ένιωθα λίγο μειονεκτικά και στεναχωριόμουν λίγο...

A2. Στα πρώτα τέσσερα χρόνια δεν ήταν καλές, ίσα -ίσα να βγάλουμε την χρονιά.

A4. Οι επιδόσεις μου δεν ήταν κάτι. Εντάξει καλός μαθητής. Όχι, μαθητής του 10 γιατί δεν με ενδιέφερε προσωπικά. Οι δικοί μου θα ήθελαν να είμαι μαθητής του 10.

A5. Στο δημοτικό δεν ήμουν πολύ καλός. Έγραφα με το αριστερό. Με μαλώνανε οι δικοί μου και οι δάσκαλοι.

A6. Οι επιδόσεις μου στο Δημοτικό ήταν.. είχανε μια πορεία φθίνουσα. θεωρώ ότι ταυτιζότανε και με την κατάσταση στην οικογένεια.

A7. Οι επιδόσεις μου εντάξει δεν ήταν καλές. Είχα ελλείψεις. Πήγα αλλού δημοτικό συνέχισα αλλού δημοτικό... Εντάξει απογοητευμένος, όχι, ποιο πολύ στεναχωρημένος και ματαιωμένος βασικά.

A8. Εντάξει πάντα ήμουν μέτριος μαθητής... αλλά ήμουν τεμπέλης. Είχα πολύ πίεση για το διάβασμα και εκεί αντιδρούσα πάντα αντιδραστικά...

A9. Στο δημοτικό δεν είχα καθόλου καλές επιδόσεις. Δεν με αφορούσαν καθόλου τα γράμματα.

A10. ...σαν παιδάκι ένιωθα λίγο μειονεκτικά και στεναχωριόμουν.

Οι δυσκολία των ατόμων του δείγματος, να ενταχθούν στο σχολικό περιβάλλον, πετυχαίνοντας τις αναμενόμενες επιδόσεις, τους δημιουργούν συχνά συναισθήματα μειονεξίας και χαμηλής αποτελεσματικότητας, που φαίνεται ότι επηρεάζει και τις μετέπειτα επιδόσεις τους κατά την συμμετοχή τους στην πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση.

Ο Bandura (1989) εξέφρασε την άποψη, ότι όσο αφορά την αίσθηση αυτό-αποτελεσματικότητας, είναι σίγουρα προτιμότερο να είναι ελαφρώς αυξημένες σε σχέση με όσα λαμβάνουν ως ενδείξεις από την πραγματικότητα για τις ικανότητες και δεξιότητες που διαθέτουν. Με αυτό τον τρόπο μπορούν να θέσουν υψηλότερους στόχους και μέσω της διαρκής προσπάθειας τους για την επίτευξή τους να βελτιώσουν επιπλέον τις ικανότητες τους. (Bandura, 1989. Hayes, 1994).

Σε αναδρομική μελέτη που πραγματοποιήθηκε από τους Παπανδρέου Π, Τουλούμη Γ, και Πουλόπουλος Μπ. όπου αξιοποιήθηκαν στοιχεία που πρόσφεραν μέσω συνεντευξων8322 χρήστες ουσιών, οι οποίοι προσέγγισαν τις υπηρεσίες του ΚΕΘΕΑ, κατά την οχταετία 1995-2002, με

θέμα «Εγκατάλειψη του Σχολείου, Χρήση Ουσιών και παραβατικότητα και σκοπό την διερεύνηση του τρόπου με τον οποίο σχετίζεται η εκπαιδευτική αποτυχία και η χρήση ψυχοτρόπων ουσιών με την παραβατικότητα», αναφέρονται τα παρακάτω:

Επιβεβαιώνονται τα ευρήματα άλλων παλιότερων ελληνικών ερευνών που καταγράφουν υψηλά ποσοστά εγκατάλειψης του σχολείου και φτωχές εκπαιδευτικές επιδόσεις μεταξύ των χρηστών εξαρτησιογόνων ουσιών (ΕΚΤΕΠΝ 1999. ΚΕΘΕΑ 1998). Το μεγαλύτερο τμήμα των προβληματικών χρηστών εγκατέλειψαν το σχολείο 2, 5 χρόνια περίπου αφού άρχισαν να πειραματίζονται με την χρήση, στην ηλικία περίπου των 13-14 ετών. Η χρήση για τον παραπάνω πληθυσμό έδειξε να παίζει πολύ σημαντικό ρόλο, όσο αφορά την εγκατάλειψη της εκπαιδευτικής διαδικασίας. (Παπανδρέου Π. Τουλούμη Γ. και Πουλόπουλος Μπ. Εξαρτήσεις 4, 2003).

Συχνά τα άτομα του δείγματος συνδέουν τις χαμηλές τους επιδόσεις με τις μειωμένες προσδοκίες των γονέων τους όσο αφορά τις δυνατότητες των ιδίων:

A1. ...έβλεπα ότι δεν πολύ ασχολούνταν και οι δικοί μου, άρα το έβλεπα σαν να μην είναι και πολύ σημαντικό, σαν να είναι ένα λάθος και δεν μου έδινε τη αίσθηση να προσπαθήσω περισσότερο, να το δω πιο σοβαρά.

A2. Πως δεν δώσαμε κάνα τενεκέ λάδι στο δάσκαλο, για να περάσουμε την τάξη που έλεγαν παλιά.

A6. Οι επιδόσεις μου στο Δημοτικό ήταν... είχανε μια πορεία φθίνουσα. θεωρώ ότι ταυτιζότανε και με την κατάσταση στην οικογένεια.

A7. Εντάξει απογοητευμένος, όχι, ποιο πολύ στεναχωρημένος και ματαιωμένος βασικά. Ποιο πολύ γιατί σκεφτόμουν να μην μοιάσω με τους γονείς μου ένα και σαν να μην πετύχαινε όλο αυτό το όνειρο.

A9. Στο δημοτικό δεν είχα καθόλου καλές επιδόσεις. Δεν με αφορούσαν καθόλου τα γράμματα... Είχα φάει πάρα πολύ ξύλο από αυτό τον δάσκαλο. Ήξερε και όλο το οικογενειακό μου. Η μητέρα μου ποτέ δεν άκουγε ότι αυτός ο δάσκαλος με χτυπάει και πάντα έλεγε, ότι καλά σου κάνει, γιατί δεν υπήρχε πατρική φιγούρα στο σπίτι και αυτό εισέπραττα εγώ από την μητέρα μου.

A10. ...σαν παιδάκι ένιωθα λίγο μειονεκτικά και στεναχωριόμουν λίγο, αλλά έβλεπα ότι δεν πολύ ασχολούνταν και οι δικοί μου, άρα το έβλεπα

σαν να μην είναι και πολύ σημαντικό, σαν να είναι ένα λάθος και δεν μου έδινε τη αίσθηση να προσπαθήσω περισσότερο, να το δω πιο σοβαρά.

Υπήρχαν και άτομα στο δείγμα που είχαν καλή εικόνα για τις ικανότητες μάθησης τους:

A3. Γενικά δεν ήμουν πολύ των γραμμάτων δεν μου άρεσαν... Δεν είχα όμως κακές επιδόσεις. Τα έπαιρνα αρκετά εύκολα. Ήμουν έξυπνος... Ένιωθα καλά με τον εαυτό μου, ικανοποιημένος, έξυπνος, ένιωθα ότι μπορώ να καταφέρω πράγματα χωρίς να προσπαθήσω πολύ

Φαίνεται ότι ως παιδιά και μαθητές επιζητούσαν την έμπνευση και την καθοδήγηση:

A2. ...στην Πέμπτη και την Έκτη δημοτικού, που είχαμε αλλάξει δάσκαλο και ήταν διαφορετικός ο τρόπος διδασκαλίας, εκεί πέταξα. Ήμουν πάρα πολύ καλός, σχεδόν δεν χρειάζονταν να διαβάζω. Νομίζω ότι ήταν ο τρόπος που δίδασκε ο δάσκαλος.

A5. Μετά εγώ δεν τα πήγαινα καλά δεν είχα βρει την μέθοδο. Είχα ρωτήσει συμμαθητές, παρόλα αυτά, μου είχαν πει δυο τρία πράγματα, αλλά δεν ήταν αυτά που περίμενα.

A8. Είχα πολύ πίεση για το διάβασμα και εκεί αντιδρούσα πάντα αντιδραστικά.

A9. Θυμάμαι μέχρι την πρώτη που είχα την κυρία Γιώτα, στην Πρώτη την Δευτέρα Δημοτικού, που με αγάπαγε πάρα πολύ. Έτσι είχα όρεξη για μάθηση και τέτοια. μετά από την Δευτέρα έως την Έκτη δεν με αφορούσε καθόλου αυτό το πράγμα.

Τα άτομα του δείγματος δεν φαίνεται στα λεγόμενα τους να αποκτούν κάποιες βασικές γνώσεις για την επικινδυνότητα της χρήσης ουσιών, μέσα στο πλαίσιο της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης. Δεδομένου, ότι τα περισσότερα άτομα του δείγματος ξεκίνησαν την χρήση στην αρχή του Γυμνασίου, η συμβολή των εκπαιδευτικών της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης, κρίνεται απαραίτητη. Η απουσία μπορεί να οφείλεται στην άγνοια ή και στην απουσία κατάλληλης εκπαίδευσης, των εκπαιδευτικών.

«Αν δεχτούμε ότι η εκπαίδευση πρέπει να ξεκινήσει σε κάποια πρώιμη ηλικία, τότε μοιραία οδηγούμαστε στο συμπέρασμα ότι επιβάλλεται κάποια ειδική επιμόρφωση, του εκπαιδευτικού προσωπικού, έτσι. Όστε οι πληροφορίες που παρέχονται μέσα στα πλαίσια του σχολικού προγράμματος να είναι εγγυημένες και σύμφωνες με την γενικότερη

σύγχρονη αντίληψη και κρατική πολιτική για τα ναρκωτικά. Χωρίς να έχει μελετηθεί ειδικά το θέμα αυτό φαίνεται ότι οι καθηγητές της μέσης εκπαίδευσης υστερούν αρκετά από την άποψη γνώσεων γύρω από τα ναρκωτικά, γεγονός που συνήθως αναγνωρίζουν και οι ίδιοι». (Μαρσέλος, 1997).

Όλα τα παιδιά προσπαθούν να ανταποκριθούν στις προσδοκίες των γονέων. στις περιπτώσεις που οι γονείς θεωρούν ότι είναι ικανό, αυτό τείνει να το πραγματοποιήσει για να μην τους απογοητεύσει. Πρόκειται για την αυτοεκπληρούμενη προφητεία. Στην αντίθετη περίπτωση το παιδί μπορεί να μην αναπτύξει δημιουργικά τις ικανότητές του για να πετύχει τους στόχους του. Αν πάλι οι προσδοκίες είναι υπερβολικές τότε τα παιδιά δεν μπορούν να ανταποκριθούν και νιώθουν ανασφάλεια για τις δυνάμεις τους. χρειάζεται λοιπόν οι απαιτήσεις και οι προσδοκίες να είναι ρεαλιστικές και να δίνεται και η κατάλληλη υποστήριξη, χωρίς υπερβολές για την επίτευξη τους. (Χουντουμάδη, 1994).

11. Όσο αφορά το θεωρητικό ερώτημα σχετικά με το ποιος ο ρόλος της παρέας ομότιμων;

A1. ...στο γυμνάσιο λίγο άλλαξαν οι παρέες. Άντε να κράτησα έναν φίλο μου. Απομακρυνθήκαμε. Άλλοι βρήκανε άλλες παρέες. Άλλα παιδιά που είχαμε κοινά πράγματα... Ότι ήταν έτσι πιο αγριεμένα παιδιά. Ήταν από άλλες γειτονίες και έκαναν φίλους παίζανε. Καμιά φορά προσπαθούσαν να επιβληθούν, αυτό νομίζω με έκανε...

A2. Σε μια αλάνα μεγαλώσαμε εμείς, εκεί πηγαίναμε και παίζαμε μπάλα και αυτό που έκανα ήταν να κάνω ζαβολιές. Πηδάω στην αυλή του γείτονα και έκλεβα μανταρίνια. Με άλλους όπου και να τους παράσερνα λίγο. Η ο ένας τον άλλο... Απλά πηγαίναμε και κλέβαμε.

A3. ...Οι φίλοι μου όλοι έκαναν χρήση.

Από το Δημοτικό στο Γυμνάσιο ήταν ίδιες οι παρέες; Όχι στο γυμνάσιο είχα πάει στο εξωτερικό και γύρισα στην Ελλάδα στην Α Λυκείου.

Σε πια ηλικία ξεκίνησες την χρήση; Στο γυμνάσιο.

A4. Σε πια ηλικία ξεκίνησες την χρήση; Στα 12, στο τέλος του δημοτικού πριν πάω στο γυμνάσιο.

Οι παρέες έμειναν ίδιες ή άλλαξαν; Κάποιες έμειναν ίδιες και κάποιες άλλαξαν.

Οι νέοι άνθρωποι που επέλεξες, τι σε ένωνε μαζί τους; Κοίταξε έκανα συγκεκριμένους ανθρώπους και λόγο του περιβάλλοντος. Οι περισσότεροι φίλοι που είχα μέχρι τότε, πήγαιναν σε ένα συγκεκριμένο σχολείο, εγώ πήγα σε ένα άλλο και από αυτούς που γνώρισα κράτησα αρκετούς γιατί ήταν καλά παιδιά.

Είχαν σχέση με την χρήση οι νέοι φίλοι σου; Όχι. Κάποιοι είχαν αλλά ήταν πολύ μικρό ποσοστό. Από τους 10 ήταν ένας ή δύο.

A5. Μικρός δεν έκανα παρέα, ήθελα να κάνω παρέα με κάποιους μαγκάκια με αυτά. Κάτι δεν μου άρεσε δεν πήγαινα. Ταυτόχρονα δεν πήγαινα και στους άλλους που τους θεωρούσα φλώρους και στην τελική καθόμουν και ένιωθα ότι ήμουν μέσα στην μέση...15 ετών ήπια με φίλους μαύρο χασίσι. Οι περισσότεροι ήταν κουλ με αυτό. Από εκείνη την παρέα που ήθελα εγώ να μπω δεν μπορούσα να μπω, Οι μισοί έχουν πεθάνει και οι άλλοι μισοί είναι στην φυλακή. Από χρήση κατά κύριο λόγο.

A6. Οι συμμαθητές μου ψιλό άλλαξαν στην 2^α Γυμνασίου με την έννοια ότι κάποιο συμμαθητές μου συνέχισαν το σχολείο ενώ εγώ το παράτησα στην 2^α. Έκανα άλλες παρέες... Εκεί πρώτο ξεκινήσαμε να κάνουμε χρήση, σε αυτή την ηλικία.

A7. Πότε έκανες χρήση πρώτη φορά; Πριν το στρατό, δεκαεπτά-δεκαοχτώ.

Στο γυμνάσιο στο λύκειο; Στο λύκειο βασικά.

Ήταν σε μια παρέα που ήσουν και εσύ μέσα; Όχι ακριβώς. Ήταν σε μια παρέα που έπιναν, απλά ήξερα κάποιον, έκατσα και ήπια.

Μετά συνέχισες να κάνεις παρέα μαζί τους ή όχι; Περιστασιακά.

A8. Επειδή εκείνη την περίοδο που ξεκίνησα εγώ την χρήση, ήταν πολύ μικρή ηλικία...

Σε ποια ηλικία;

Στα 13. Σχεδόν όλοι η παρέα μου ήταν στην χρήση από εκείνη την παρέα που είχα επιλέξει, παραβατικότητα και χρήση...

Μεγαλύτεροι ή μικρότεροι;

Ίσα ήμασταν. Ένα χρόνο μεγαλύτεροι. Και μετά στην επόμενη παρέα γιατί σπάσαμε, και αυτά.

Τους βρήκες στο Δημοτικό ή στο Γυμνάσιο;

Στο Γυμνάσιο στην Α Γυμνασίου και με όσους έκανα ποιο πριν, είχα κόψει από όλους παρέα.

A9. ...μετά που πήγα στο Γυμνάσιο και άρχισα να μένω στην τάξη και οι φίλοι μου προχωράγανε και άρχισα να κάνω με όποιον να ναι παρέα, η με αυτούς που έρχονταν από την προηγούμενες τάξης. Αυτοί που ξεκινήσαμε την χρήση και αυτά, εγώ μάλλον τους επέλεγα αυτούς γιατί δεν ήταν οι καθαροί μου φίλοι και από μικροί την παινεύαμε πάρα πολύ την χρήση. Θεωρούσαμε ότι κάτι κάναμε με αυτό το πράγμα.

Έκανες χρήση με αυτή την παρέα;

Ναι έκανα χρήση. Ξεκίνησα να κάνω χρήση βενζίνης.

Σε ποια ηλικία;

Στα 13- 14. Εισπνεόμενη. Μετά κάποιος έφερε στην παρέα χάπια. Βρήκα και αυτά μας έλεγε. Μετά ήρθε και το χασίσι.

A10. ...Εγώ τότε ήταν που είχα βρει ένα συμμαθητή από το δημοτικό, που δεν τον κάνανε παρέα γιατί ήταν αλητάκος της εποχής τότε και είχα μάθει εγώ ότι πίνει και έλεγα άντε να πάω να τον βρω, να τον βοηθήσω και ήταν τελικά που ξεκινήσαμε να πίνουμε παρέα.

Είναι πολύ σημαντικό το γεγονός, ότι η έναρξη της χρήσης, συχνά συμβαδίζει χρονικά με το τέλος του Δημοτικού και την αρχή του Γυμνασίου:

A3. Σε πια ηλικία ξεκίνησες την χρήση;

Στο γυμνάσιο.

A4. Σε πια ηλικία ξεκίνησες την χρήση;

Στα 12, στο τέλος του δημοτικού πριν πάω στο γυμνάσιο.

A5. ...15 ετών ήπια με φίλους μαύρο χασίσι.

A8. Σε ποια ηλικία;

Στα 13. Σχεδόν όλοι η παρέα μου ήταν στην χρήση από εκείνη την παρέα που είχα επιλέξει, παραβατικότητα και χρήση...

A9. ...μετά που πήγα στο Γυμνάσιο και άρχισα να μένω στην τάξη και οι φίλοι μου προχωράγανε και άρχισα να κάνω με όποιον να ναι παρέα, η με αυτούς που έρχονταν από την προηγούμενες τάξης. Αυτοί που ξεκινήσαμε την χρήση.

Η έναρξη της χρήσης σε μια περίπτωση συμβαδίζει με την περίοδο πριν έναρξη της στρατιωτικής θητείας:

A7. Πότε έκανες χρήση πρώτη φορά;

Πριν το στρατό, δεκαεπτά- δεκαοχτώ.

Στο γυμνάσιο, στο λύκειο;

Στο λύκειο βασικά.

Ήταν σε μια παρέα που ήσουν και εσύ μέσα;

Όχι ακριβώς. Ήταν σε μια παρέα που έπιναν, απλά ήξερα κάποιον, έκατσα και ήπια.

Μετά συνέχισες να κάνεις παρέα μαζί τους ή όχι;

Περιστασιακά.

Η διακοπή του σχολείου ή και το να μην προαχθεί, συνδυάζεται με την αλλαγή παρέας και την έναρξη της χρήσης:

A6. Οι συμμαθητές μου ψιλό άλλαξαν στην 2^α Γυμνασίου με την έννοια ότι κάποιο συμμαθητές μου συνέχισαν το σχολείο ενώ εγώ το παράτησα στην 2^α. Έκανα άλλες παρέες... Εκεί πρώτο ξεκινήσαμε να κάνουμε χρήση, σε αυτή την ηλικία.

A9. ...μετά που πήγα στο Γυμνάσιο και άρχισα να μένω στην τάξη και οι φίλοι μου προχωράγανε και άρχισα να κάνω με όποιον να ναι παρέα, η με αυτούς που έρχονταν από την προηγούμενες τάξης. Αυτοί που ξεκινήσαμε την χρήση και αυτά,

Η παρέα των ομότιμων δείχνει να έχει ιδιαίτερη αξία για τα άτομα του δείγματος. Συχνά τα άτομα που κάνουν παρέα αλλάζουν την στιγμή του περάσματος τους από το Δημοτικό στο Γυμνάσιο. Στο πέρασμα από την παιδική ηλικία και το Δημοτικό στην εφηβεία και στο Γυμνάσιο, οι ανάγκες τους φαίνεται στο να τους οδηγούν να διαλέξουν φίλους με διαφορετικά χαρακτηριστικά από αυτά που είχαν οι μέχρι πρότινος φίλοι τους:

A1. ...στο γυμνάσιο λίγο άλλαξαν οι παρέες. Άντε να κράτησα έναν φίλο μου. Απομακρυνθήκαμε. Άλλοι βρήκανε άλλες παρέες. Άλλα παιδιά που είχαμε κοινά πράγματα... Ότι ήταν έτσι πιο αγριεμένα παιδιά.

A3. ...Οι φίλοι μου όλοι έκαναν χρήση.

Από το Δημοτικό στο Γυμνάσιο ήταν ίδιες οι παρέες;

Όχι στο γυμνάσιο είχα πάει στο εξωτερικό και γύρισα στην Ελλάδα στην Α Λυκείου.

Σε πια ηλικία ξεκίνησες την χρήση;

Στο γυμνάσιο.

A4. Σε πια ηλικία ξεκίνησες την χρήση;

Στα 12, στο τέλος του δημοτικού πριν πάω στο γυμνάσιο.

Οι παρέες έμειναν ίδιες ή άλλαξαν;

Κάποιες έμειναν ίδιες και κάποιες άλλαξαν.

A6. Οι συμμαθητές μου ψιλό άλλαξαν στην 2^α Γυμνασίου με την έννοια ότι κάποιο συμμαθητές μου συνέχισαν το σχολείο ενώ εγώ το παράτησα στην 2^α. Έκανα άλλες παρέες... Εκεί πρώτο ξεκινήσαμε να κάνουμε χρήση, σε αυτή την ηλικία.

A8. Στα 13. Σχεδόν όλοι η παρέα μου ήταν στην χρήση από εκείνη την παρέα που είχα επιλέξει, παραβατικότητα και χρήση..

A9. ...μετά που πήγα στο Γυμνάσιο και άρχισα να μένω στην τάξη και οι φίλοι μου προχωράγανε και άρχισα να κάνω με όποιον να ναι παρέα, η με αυτούς που έρχονταν από την προηγούμενες τάξης. Αυτοί που ξεκινήσαμε την χρήση και αυτά, εγώ μάλλον τους επέλεγα αυτούς γιατί δεν ήταν οι καθαροί μου φίλοι και από μικροί την παινεύαμε πάρα πολύ την χρήση...

A10. ...Εγώ τότε ήταν που είχα βρει ένα συμμαθητή από το δημοτικό, που δεν τον κάνανε παρέα γιατί ήταν αλητάκος της εποχής τότε και είχα μάθει εγώ ότι πίνει και έλεγα άντε να πάω να τον βρω, να τον βοηθήσω και ήταν τελικά που ξεκινήσαμε να πίνουμε παρέα.

Στην μετάβαση από το Δημοτικό στο Γυμνάσιο τα άτομα του δείγματος δείχνουν να επιλέγουν διαφορετικές παρέες συνομηλίκων από αυτές που μέχρι τώρα είχαν. Σαν γεγονός, δεν μπορεί να είναι αποσυνδεδεμένο από τις συνθήκες που βίωναν μέσα στην οικογένεια τους και που περιγράφονται παραπάνω. Στις συνθήκες αυτές τα άτομα του δείγματος επιλέγουν παρέες με πιο παρορμητικές συμπεριφορές.

«Αυτό που δεν του δίνει ο ενήλικος-αξία θέση, εξουσία, τρυφερότητα-, προσπαθεί να το πάρει μόνος του, συχνά με μια βίαιη, παρορμητική συμπεριφορά όπου η πράξι υποκαθιστά το λόγο. Μπαίνοντας σε μια παρέα, ομοίων του, συνομηλίκων συνήθως ή ακόμα και σε μια συμμορία, αναζητά εκεί αυτά που δεν βρίσκει αλλού, του «συντρόφους» τους

«κώδικες επικοινωνίας» την ταυτότητα που του λείπει, ενστερνίζεται χαρακτηριστικά και τις λειτουργίες της ομάδας». (Μάτσα, 2001).

Η παρότρυνση από την ομάδα συχνά δεν αποτελεί προϋπόθεση για την έναρξη της χρήσης αλκοόλ ή και άλλων δραστηριοτήτων. Η κοινωνική πίεση που βιώνει το άτομο προκειμένου να ανήκει σε μια ομάδα των οδηγούν να συμμετέχει στις δραστηριότητες της ομάδας όπως στην κατανάλωση αλκοόλ. Σε αντίθετη περίπτωση θεωρεί ότι διακινδυνεύει την είσοδό του στην ομάδα. (Ποταμιάνος, 2005).

Οι παρέες που επιλέγουν τα άτομα του δείγματος δεν φαίνεται να έχουν ελεγχθεί από τους γονείς τους. Η έλλειψη γονικού ελέγχου μπορεί να οφείλεται σε πολλούς λόγους, αλλά το αποτέλεσμα είναι η χωρίς λόγο έκθεση των ανήλικων παιδιών σε κινδύνους που προκύπτουν από την επαφή τους με άτομα που σχετίζονται με χρήση και παραβατικότητα.

Σε μια οικογένεια όπου οι γονείς έχουν τον έλεγχο, φροντίζουν να έχουν γνώση των ατόμων με τα οποία σχετίζονται τα παιδιά τους, καθώς και την δύναμη να επιβληθούν προκειμένου να τα αποτρέπουν να κάνουν παρέα με άτομα που σχετίζονται με χρήση και παραβατικότητα. Με τον τρόπο αυτό προστατεύουν τα παιδιά τους. (Παπαδιώτη, 2000).

Η ένταξη του σε μια παρέα ομότιμων φαίνεται να τους διευκολύνει όχι μόνο στο να πειραματιστούν με την χρήση αλλά και να έχουν ποιο παραβατικές συμπεριφορές, κάτι που δεν έκαναν μέχρι πριν λίγο με τους φίλους που είχαν μέχρι τώρα. Η ελευθερία που φαίνεται να βιώνουν στην νέα παρέα φίλων δείχνει να τους οδηγεί στο να σπάσουν τα μέχρι πριν λίγο αδιαπραγμάτευτα όρια:

A1. Άλλοι βρήκανε άλλες παρέες. Άλλα παιδιά που είχαμε κοινά πράγματα. Νομίζω ότι εγώ ξέφυγα λίγο από την γειτονιάς το πλαίσιο. Πήγαίνα σε άλλες γειτονιές πιο κάτω.

Τι σε σύνδεε με αυτούς;

Ότι ήταν έτσι πιο αγριεμένα παιδιά. Ήταν από άλλες γειτονιές και έκαναν φίλους παίζανε. Καμιά φορά προσπαθούσαν να επιβληθούν, αυτό νομίζω με έκανε...

A2. Σε μια αλάνα μεγαλώσαμε εμείς, εκεί πηγαίναμε και παίζαμε μπάλα και αυτό που έκανα ήταν να κάνω ζαβολιές. Πηδάω στην αυλή του γείτονα και έκλεβα μανταρίνια. Με άλλους όπου και να τους παράσερνα λίγο. Η ο ένας τον άλλο... Απλά πηγαίναμε και κλέβαμε.

A5. ...15 ετών ήπια με φίλους μαύρο χασίσι. Οι περισσότεροι ήταν κουλ με αυτό. Από εκείνη την παρέα που ήθελα εγώ να μπω δεν μπορούσα να μπω, Οι μισοί έχουν πεθάνει και οι άλλοι μισοί είναι στην φυλακή.

A8. Σε ποια ηλικία; Στα 13. Σχεδόν όλοι η παρέα μου ήταν στην χρήση από εκείνη την παρέα που είχα επιλέξει, παραβατικότητα και χρήση...

Η ένταξη σε μια παρέα, όπου η χρήση ή η παραβατικότητα είναι μη κατακριτέα, διευκολύνει την εμπλοκή του ιδίου του ατόμου. Κίνητρο μπορεί να αποτελεί η ελευθερία η οποία εμφανίζει να έχει η ομάδα στην συμμετοχή στις παράνομες δραστηριότητες. Η συμμετοχή σε αυτές αργότερα μπορεί να έχει και οικονομικά οφέλη.

Αφορμή της ένταξης στην χρήση μπορεί να αποτελέσει η συμμετοχή του ατόμου σε ομάδες που πραγματοποιούν διακίνηση ναρκωτικών. Το δέλεαρ του εύκολου χρήματος και της συνακόλουθης οικονομικής άνεσης, καθώς και της δύναμης που θα έχουν και της επιρροής που μπορούν να ασκήσουν, μπορούν να ωθήσουν νέους στην ένταξη τους σε τέτοιου είδους ομάδες. Άλλωστε συχνά τα άτομα αυτά θα βίωναν έντονες απορρίψεις και δυσκολίες στην προσπάθειά τους να πετύχουν α παραπάνω με νόμιμο τρόπο. (Παρασκευόπουλος, 2004).

12. Όσο αφορά το ερώτημα ποιος ο ρόλος μέλους της οικογένειας, όπου προϋπήρχε η εξάρτηση από αλκοόλ ή ουσίες, αναφέρονται τα παρακάτω:

A1. Ακόμη και από τον πατέρα μου, δεν θυμάμαι ποτέ να μου σηκώσει χέρι και να με έβρισε. Μόνο σε μεγάλη ηλικία που είχαμε διαμάχες και από το ποτό... Τις περισσότερες φορές το έκανε λόγο του αλκοόλ. Ήταν μεθυσμένος και δεν ήξερε τότε τι έκανε. Όταν ήταν νηφάλιος δεν ήταν έτσι, ήταν ήρεμος... Επειδή εγώ έβλεπα το αλκοόλ μέσα στο σπίτι μου, νόμιζα ότι ήταν αποδεκτό βασικά. Αργότερα στα 14 15 που καταλάβαινα ότι το τσιγαριλίκι δεν είναι καλό, είναι παράνομο, δεν με πείραζε και τόσο. Δεν άκουγα και κάτι μέσα στο σπίτι που να το απαγορεύει... τα δύο μεγάλα μου αδέρφια, ήταν στην χρήση. Τον μεγάλο τον χάσαμε κιόλας από αυτό το πράγμα. Ο δεύτερος ξέφυγε λόγο του θανάτου του πρώτου. Άρα εγώ μεγάλωσα με αυτό το πρότυπο και φυσικά πρότυπο και ο πατέρας...

A2. ...πηγαίναμε και παίρναμε μανταρινιά από ένα κήπο ή πορτοκάλια κι μούσμouλα τώρα την άνοιξη. Απλά πηγαίναμε και κλέβαμε.

Πως αντιδρούσαν οι γονείς σου;

Η μητέρα μου τα ανεχόταν όταν πήγαινα μια τσάντα μανταρίνια. Έλεγε που τα βρήκες αυτά, κακό είναι, αλλά αφού τα έφερες, φέρτα.

Άρα με αυτό τον τρόπο τ ι σου έλεγε;

Δεν τρέχει τίποτα.

Συνέβαινε μόνο αυτό ή είχες και άλλες παραβατικές συμπεριφορές;

Κοίτα, η μητέρα μου αν θα μπορούσε να κάνει κάτι στο Πόρτο Ράφτη που ήταν εξοχή, θα το έκανε, αν δεν την έπαιρναν χαμπάρι. Θα πάει να κλέψει κάτι από του γείτονα το σπίτι ας πούμε. Να δει κάτι στο δρόμο, και να ξέρει ότι είναι του γείτονα, θα το πάρει.

...η μητέρα μου για την χρήση ουσιών ήταν άσχετη τελείως μέχρι που έμπλεξα εγώ... επειδή ο πατέρας μου ήταν μεγάλος έζησε σε μια εποχή-γεννημένος το 17, πολέμησε και στον πόλεμο. Ήταν και στο ρεμπέτικο. Ήταν φίλος με τον Τσιτσάνη με τον Παπαϊωάννου. Με όλους αυτούς, και μπορεί να είχε κάνει και χρήση, δεν ξέρω... Μπορεί να, γιατί την εποχή που ο πατέρα μου... Είχαμε και έναν γείτονα στο πόρτο ράφτη που όλοι τον ξέραινε ότι κάνει χρήση χασίς, ο χασικλής ξέρω εγώ. Πηγαίναμε μαζί για πουλιά, για ξόβεργες και το ήξεραν ότι μπορεί να κάνω χρήση. Κάνα τσιγάρο μαζί του και δεν έγινε και κάτι δηλαδή... Όταν ξεκίνησα να κάνω χρήση δεν είχα κάτι, δεν ήξερα κάτι. Όταν άρχισα καπνίζω μου έλεγαν τι κάνεις ξέρω εγώ αλλά δεν έγινε και κάτι γιατί δούλευα, ήμουν συνεπής, δεν ξέφευγα. Αφού δεν έχεις δημιουργήσει πρόβλημα, είσαι εντάξει...

Κοίτα ο πατέρας μου έπινε λίγο κρασί και ούζο αλλά όχι σε καθημερινή βάση. Όπως το ήθελε για να ακούσει τα τραγουδάκια του το σαββατοκύριακο. Το κρασάκι, το ψαράκι, η καλή παρέα. Μεθούσαν και χόρευαν. Εγώ δεν έβλεπα κάποιο πρόβλημα σε αυτό βέβαια.

A3. Ο παππούς, ο πατέρας του πατέρα έκανε μεγάλη χρήση αλκοόλ και έφτασε να πεθάνει νέος από τον καρκίνο αυτό. Καρκίνο του ύπατος. Έκανε μετάσταση έφτασε 30 κιλά. Ήμουν σε ηλικία 12 ετών αλλά δεν τον θυμάμαι εγώ να κάνει χρήση.

A4. Πίστευαν το ίδιο (για χρήση) ότι είναι κάτι κακό, κάτι που πρέπει να αποφεύγετε. Όποιος το κάνει, δεν μπορεί να είναι παρέα μας... Ο πατέρας μου είχε δοκιμάσει χασίς μερικές φορές, απλά καθόταν και επειδή είχε τύχει να παίζει κιθάρα σε μια παρέα να περάσει ένα τσιγάρο και απλά να τραβήξει μια τζούρα. Η αδελφή μου επίσης έχει πειραματιστεί. Τώρα δεν ξέρω. Εγώ άρχισα την χρήση αλλά επειδή και η αδερφή μου κάπνισε ίσως

να το θεώρησα και εγώ πιο ΟΚ αφού το έχει κάνει και η μεγάλη μου αδερφή.

A5. Τι απόψεις είχαν οι οικείοι σου για την χρήση ουσιών, γενικά;
Θάνατος. ...το απεχθάνονταν, ούτε να το συζητήσουν δεν ήθελαν.

Μιλάμε για της φίλους σου τώρα.

Αα, 15 ετών ήπια με φίλους μαύρο... χασίσι. Οι περισσότεροι ήταν κουλ με αυτό. Από εκείνη την παρέα που ήθελα εγώ να μπω δεν μπορούσα να μπω, Οι μισοί έχουν πεθάνει και οι άλλοι μισοί είναι στην φυλακή. Από χρήση κατά κύριο λόγο.

Δεν την ήθελαν με τίποτα. Δεν είχαν πολύ καλή ενημέρωση. Ήξεραν ότι ο κόσμος πεθαίνει από την χρήση. παραπάνω δεν ήξεραν. Μιλάμε για δεκαετία του 80 και του 90, δεν υπήρχε παραπάνω ενημέρωση. Αλλά ήξεραν, ότι είναι κακό στην συνομοταξία του αλκοόλ και ούτε το είχαν δοκιμάσει ποτέ, ούτε και θα ήθελαν. Δηλαδή και για εμένα όταν το έμαθαν δεν το πίστευαν.

Εντάξει μπορεί κάποιιοι να είχαν πει χασίσι κυρίως, αλλά δεν είχε κάποια επιρροή. Δεν ήμουν και εγώ σε φάση.

Ποιος έπινε χασίς;

Ο αδερφός του παππού μου.

Ήξερες για αλκοόλ;

Αλκοόλ έπιναν όλοι στην οικογένεια. Εκτός από τον πατέρα μου που δεν τον έχω δει ποτέ. Οι θείοι μου, τα αδέρφια του πατέρα μου, ο παππούς μου, η αδελφή του παππού μου, σε κάθε γλέντι πίνανε πάρα πολύ.

Ήταν κάποιος στα όρια του αλκοολισμού;

Ναι. Ο αδελφός του πατέρα μου.

A6. Για την χρήση δεν αναφερόταν σε συζήτηση, τα ναρκωτικά κακά δηλαδή, μέχρι εκεί πιο πολύ από τις αδερφές μου το είχα ακούσει... Υπήρχε, εγώ το έμαθα χρόνια μετά, μεγάλος σε ηλικία. Ήταν η αδελφή του πατέρα μου, η οποία ζούσε στην Γερμανία και ήταν μορφινομανής. Αλλά εγώ δεν το ήξερα... Όχι ο πατέρας μου από αυτά που καταλαβαίνω σήμερα αν είναι αλκοολικός. Με το πρώτο ποτήρι να είναι μεθυσμένος και να... Κάθε μεσημέρι έβαζε και μάλιστα νομίζω ότι είχε νοσηλευτεί στο Δαφνί...

A7. Εντάξει στο δημοτικό, δεν νομίζω να υπήρχε άποψη. Στο Γυμνάσιο και καλή και κακή. Δηλαδή, εντάξει και να έπινες ένα τσιγάρο, από της

ποιο πολλούς μπορεί να μην θεωρούνταν και τίποτα... Εντάξει, ότι είναι κάτι κακό και ότι αν γίνεις πρεζάκιας, από τον πατέρα μου πιο πολύ, είναι μια ρετσινιά, να το πω κάτι τέτοιο... Ο πατέρας μου με το αλκοόλ. Τώρα τι να σου πω. Θυμάμαι όταν δουλεύαμε οικοδομή μαζί σταματούσαμε στα ουζερί και τσιπουράδικα και πίναμε αλκοόλ...

A8. Πριν μάθουνε για εμένα ήταν πολύ κατακριτέοι. Δηλαδή λέγανε ο πρεζάκιας ο κλέφτης, οτιδήποτε. Μαθαίνοντας για εμένα. Δηλαδή την πρώτη φορά έμαθαν για κλοπές μετά για ναρκωτικά. Εντάξει εκεί ήταν πολύ υποστηρικτικοί, πού ήταν δίπλα μου... Μέσα από την οικογένεια μου κανείς... (χρήση).

A9. Η μητέρα μου έλεγε ότι τα ναρκωτικά σκοτώνουν, ότι δεν είναι καλά πράγματα. αυτό άκουγα για μια ζωή. Ήταν αρνητικοί. Δεν μπορώ να πω ότι υπήρχε στο σπίτι κάποιο κρούσμα ούτε για την παραμικρή χρήση. Εκτός από το αλκοόλ που υπήρχε στις γιορτές.... Όχι δεν υπήρχε κάποιο μέλος της οικογένειας μου, εκτός από έναν ξάδερφο που όταν έκανα και εγώ χρήση, είχα ακούσει, ότι και αυτών τον είχαν πιάσει στο χωριό με χασίσι και τέτοια πράγματα.

A10. Ωραία, ο πατέρας μου δεν το πίστευε. Έκανε πάρα πολλά χρόνια να το συνειδητοποιήσει ότι εγώ πίνω. Νομίζω, ότι εθελουφλούσε... Όχι, εντάξει έπιναν αλκοόλ κάνα Σάββατο αλλά ανθρώπινα.

Στο δείγμα ανιχνεύεται μεγάλο ποσοστό ατόμων στην ίδια ή την ευρύτερη οικογένεια που κάνει χρήση παράνομων ουσιών (ηρωίνη, μορφίνη, κάνναβη (ή και αλκοόλ. Πιο συγκεκριμένα πέντε άτομα και πιθανών ακόμη ένας, αναφέρουν χρήση ουσιών μέσα στην ίδια την οικογένεια ή και στην ευρύτερη (αδέρφια, πατέρας, πατέρας, αδερφός του παππού, θεία, ξάδερφος).

A1. ...τα δύο μεγάλα μου αδέρφια, ήταν στην χρήση.

A2. Κοίτα ο πατέρας μου έπινε λίγο κρασί και ούζο αλλά όχι σε καθημερινή βάση... Ήταν φίλος με τον Τσιτσάνη με τον Παπαϊωάννου. Με όλους αυτούς, και μπορεί να είχε κάνει και χρήση, δεν ξέρω...

A4. Ο πατέρας μου είχε δοκιμάσει χασίς μερικές φορές, απλά καθόταν και επειδή είχε τύχει να παίζει κιθάρα σε μια παρέα να περάσει ένα τσιγάρο και απλά να τραβήξει μια τζούρα. Η αδελφή μου επίσης έχει πειραματιστεί.

A5. Εντάξει μπορεί κάποιοι να είχαν πει χασίσι κυρίως, αλλά δεν είχε κάποια επιρροή. Δεν ήμουν και εγώ σε φάση.

Ποιος έπινε χασίς;

Ο αδερφός του παππού μου.

Ήξερες για αλκοόλ;

Αλκοόλ έπιναν όλοι στην οικογένεια. Εκτός από τον πατέρα μου που δεν τον έχω δει ποτέ. Οι θείοι μου, τα αδέρφια του πατέρα μου, ο παππούς μου, η αδελφή του παππού μου, σε κάθε γλέντι πίνανε πάρα πολύ.

“Ήταν κάποιος στα όρια του αλκοολισμού;

Ναι. Ο αδελφός του πατέρα μου.

A6. Υπήρχε, εγώ το έμαθα χρόνια μετά, μεγάλος σε ηλικία. Ήταν η αδελφή του πατέρα μου, η οποία ζούσε στην Γερμανία και ήταν μορφνομανής. Αλλά εγώ δεν το ήξερα... ο πατέρας μου από αυτά που καταλαβαίνω σήμερα είναι αλκοολικός. Με το πρώτο ποτήρι να είναι μεθυσμένος και να... Κάθε μεσημέρι έβαζε και μάλιστα νομίζω ότι είχε νοσηλευτεί στο Δαφνί.

A9. ...δεν υπήρχε κάποιο μέλος της οικογένειάς μου, εκτός από έναν ξάδερφο που όταν έκανα και εγώ χρήση, είχα ακούσει, ότι και αυτών τον είχαν πιάσει στο χωριό με χασίσι και τέτοια πράγματα.

Μεγάλο ποσοστό ατόμων στις οικογένειες προέλευσης των ατόμων του δείγματος κάνει χρήση ουσιών ή και προβληματική χρήση αλκοόλ. Το υψηλό αυτό ποσοστό χρήσης δεν είναι άμοιρο των άσχημων συνθηκών καθώς και των μη λειτουργικών σχέσεων που περιγράφηκαν παραπάνω. Ο συνδυασμός των παραπάνω, δυσχεραίνει την καθημερινότητα των ατόμων του δείγματος.

Στην έρευνα του Κυριακίδη Στ. που αφορούσε την χρήση ψυχοτρόπων ουσιών νεαρών παραβατών και των οικογενειών τους και τις αντιλήψεις γονικής φροντίδας και προστασίας, μέσο δομημένων συνεντεύξεων σε 152 νέων αγοριών τροφίμων της μεγαλύτερης αναμορφωτικής δομής στην Σκωτία φάνηκαν τα ακόλουθα μεταξύ άλλων:

Η εξάρτηση των γονέων συνδέθηκε με δυσκολίες στην ψυχοκοινωνική ανάπτυξη των παιδιών τους καθώς και για την έναρξη της νεανικής παραβατικότητας.

Η κατάχρηση αλκοόλ στην οικογένεια φάνηκε να σχετίζεται με μειωμένη φροντίδα των ανήλικων παιδιών. Οι πατεράδες εμφανίζονται ως αδιάφοροι πάντα σε σύγκριση με όσους δεν κάνουν κατάχρηση χρήσης αλκοόλ. Οι ίδιοι οι έφηβοι τους αντιλαμβάνονταν πιο αδιάφορους όσο πιο νωρίς άρχισαν την χρήσης αλκοόλ. (Εξαρτήσεις, 2007).

Μεγάλο εμφανίζεται και το ποσοστό των ατόμων που κάνουν προβληματική χρήση αλκοόλ και φτάνουν στα όρια του αλκοολισμού. Πέντε από τα άτομα του δείγματος αναφέρουν προβληματική χρήση αλκοόλ, μέσα στην ευρύτερη οικογένειά τους, (πατέρας, παππούς, αδελφός του πατέρα μου, πατέρας, πατέρας).

A1. Τις περισσότερες φορές το έκανε λόγο του αλκοόλ. Ήταν μεθυσμένος και δεν ήξερε τότε τι έκανε. Όταν ήταν νηφάλιος δεν ήταν έτσι, ήταν ήρεμος...

A3. Ο παππούς, ο πατέρας του πατέρα έκανε μεγάλη χρήση αλκοόλ και έφτασε να πεθάνει νέος από τον καρκίνο αυτό. Καρκίνο του ύπατος. Έκανε μετάσταση έφτασε 30 κιλά. Ήμουν σε ηλικία 12 ετών αλλά δεν τον θυμάμαι εγώ να κάνει χρήση.

A6. Όχι ο πατέρας μου από αυτά που καταλαβαίνω σήμερα αν είναι αλκοολικός. Με το πρώτο ποτήρι να είναι μεθυσμένος και να..

A7. Ο πατέρας μου με το αλκοόλ. Τώρα τι να σου πω. Θυμάμαι όταν δουλεύαμε οικοδομή μαζί σταματούσαμε στα ουζερί και τσιπουράδικα και πίναμε αλκοόλ.

Αρκετά συχνά παρατηρείται μια ανοχή στην χρήση ουσιών και κυρίως στην χρήση αλκοόλ που την έχουν συνδέσει με την αποφόρτιση και την διασκέδαση:

A2. Ήταν φίλος με τον Τσιτσάνη με τον Παπαϊωάννου. Με όλους αυτούς, και μπορεί να είχε κάνει και χρήση, δεν ξέρω... Κοίτα ο πατέρας μου έπινε λίγο κρασί και ούζο αλλά όχι σε καθημερινή βάση. Όπως το ήθελε για να ακούσει τα τραγουδάκια του το σαββατοκύριακο. Το κρασάκι, το ψαράκι, η καλή παρέα. Μεθούσαν και Χόρευαν. Εγώ δεν έβλεπα κάποιο πρόβλημα σε αυτό βέβαια...

A4. Ο πατέρας μου είχε δοκιμάσει χασίς μερικές φορές, απλά καθόταν και επειδή είχε τύχει να παίζει κιθάρα σε μια παρέα να περάσει ένα τσιγάρο και απλά να τραβήξει μια τζούρα.

A5. Αλκοόλ έπιναν όλοι στην οικογένεια. ...σε κάθε γλέντι πίνανε πάρα πολύ.

A6. Ο πατέρας μου από αυτά που καταλαβαίνω σήμερα είναι αλκοολικός

A7. ...σταματούσαμε στα ουζερί και τσιπουράδικα και πίναμε αλκοόλ...

A5. ...μπορεί κάποιοι να είχαν πει χασίσι κυρίως, αλλά δεν είχε κάποια επιρροή...

Η χρήση αλκοόλ εμφανίζεται να είναι άμεσα συνδεδεμένη με την διασκέδαση, την χαλάρωση και τις σημαντικές εκδηλώσεις στην ζωή των οικογενειών του δείγματος. Η αποδοχή του ως μέσο διασκέδασης, από την οικογένεια και κυρίως τον πατέρα και άνδρες-θείους ως μέσο χαλάρωσης συχνά περιλαμβάνει και τα παιδιά. Επίσης εμφανίζονται ανοιχτοί και στην χρήση κάνναβης, που υποδηλώνει μια ανοχή γενικότερα σε αυτές τις ουσίες και κυρίως στο αλκοόλ που πωλείται και νόμιμα.

Το αλκοόλ κατέχει ένα σημαντικό ρόλο στην ζωή με την συμμετοχή που έχει στις καθημερινές συναλλαγές. Από επαγγελματικές δραστηριότητες έως και οικογενειακές εκδηλώσεις περιλαμβάνουν δραστηριότητες που προδιαθέτουν την χρήση αλκοόλ. Η οργάνωση της κοινωνίας, της οικογένειας και της εργασίας, σε συνδυασμό με τα δύσκολα θέματα που προκύπτουν πια, όπως, ανεργία, υγεία, περιβάλλον, δυσκολίες επαγγελματικής αποκατάστασης και ένταξης των νέων κ.λπ., αποτελούν παράγοντες που σε συνδυασμό με την διαθεσιμότητα αυξάνουν την κατάχρηση αλκοόλ. (Ποταμιάνος, 2005).

«Η καίρια, κατά την γνώμη μου, και ειδοποιός διαφορά από την πολιτισμικά ενσωματωμένη χρήση του ναρκωτικού, στην οποία προαναφέρθηκα, είναι ότι όπου λειτουργούσε κάποτε συλλογικά και ατομικά ελεγχόμενη και χρονικά περιορισμένη έξοδος από την καθημερινότητα, σήμερα λειτουργεί ως φυγή από την πραγματικότητα». (Φιλίας, 1990).

Στις οικογένειες αυτές, η ένταση της χρήσης ουσιών είναι τόσο προβληματική που αναφέρονται δύο θάνατοι, από υπερβολική χρήση ουσιών και από καρκίνο του ήπατος, λόγω υπερβολικής χρήσης αλκοόλ:

A1. Τον μεγάλο τον χάσαμε κιόλας από αυτό το πράγμα.

A3. Ο παππούς, ο πατέρας του πατέρα έκανε μεγάλη χρήση αλκοόλ και έφτασε να πεθάνει νέος από τον καρκίνο αυτό. Καρκίνο του ύπατος. Έκανε μετάσταση έφτασε 30 κιλά.

Επίσης, αναφέρεται εγκλεισμός στο Δαφνί λόγω υπερβολικής χρήσης αλκοόλ:

A6. ...νομίζω ότι είχε νοσηλευτεί στο Δαφνί.

Συχνά εμφανίζονται περισσότερα από ένα άτομα στην ίδια οικογένεια να έχουν εμπλακεί με την χρήση ουσιών:

A1. ...τα δύο μεγάλα μου αδέρφια, ήταν στην χρήση ουσιών...

A4. ...ο πατέρας μου είχε δοκιμάσει χασίς μερικές φορές... Η αδελφή μου επίσης έχει πειραματιστεί.

A5. ...μπορεί κάποιος να είχαν πει χασίσι κυρίως... Αλκοόλ έπιναν όλοι στην οικογένεια.

A6. ...η αδελφή του πατέρα μου, η οποία ζούσε στην Γερμανία και ήταν μορφνομανής. Αλλά εγώ δεν το ήξερα... ο πατέρας μου από αυτά που καταλαβαίνω σήμερα είναι αλκοολικός.

Στα παραπάνω συνηγορούν και οι απόψεις που έχουν οι οικείοι των ατόμων που αποτελούν το δείγμα της έρευνας. Στο περιβάλλον των ατόμων του δείγματος εμφανίζεται να υπάρχει μεγάλη ανοχή στην χρήση αλκοόλ καθώς και στην χρήση ουσιών:

A1. Επειδή εγώ έβλεπα το αλκοόλ μέσα στο σπίτι μου, νόμιζα ότι ήταν αποδεκτό βασικά. Αργότερα στα 14 15 που καταλάβαινα ότι το τσιγαριλίκι δεν είναι καλό, είναι παράνομο, δεν με πείραζε και τόσο. Δεν άκουγα και κάτι μέσα στο σπίτι που να το απαγορεύει.

A2. ...η μητέρα μου για την χρήση ουσιών ήταν άσχετη τελείως μέχρι που έμπλεξα εγώ... Θεωρώ ότι επειδή ο πατέρας μου ήταν μεγάλος έζησε σε μια εποχή-γεννημένος το 17, πολέμησε και στον πόλεμο. Ήταν και στο ρεμπέτικο. Ήταν φίλος με τον Τσιτσάνη με τον Παπαϊωάννου. Με όλους αυτούς, και μπορεί να είχε κάνει και χρήση, δεν ξέρω.

A4. ...ο πατέρας μου είχε δοκιμάσει χασίς μερικές φορές, απλά καθόταν και επειδή είχε τύχει να παίζει κιθάρα σε μια παρέα να περάσει ένα τσιγάρο και απλά να τραβήξει μια τζούρα... Τώρα δεν ξέρω. Εγώ άρχισα την χρήση αλλά επειδή και η αδερφή μου κάπνισε ίσως να το θεώρησα και εγώ πιο οκ αφού το έχει κάνει και η μεγάλη μου αδερφή.

A5. Τι απόψεις είχαν οι οικείοι σου για την χρήση ουσιών, γενικά;
Θάνατος. ...το απεχθάνονταν, ούτε να το συζητήσουν δεν ήθελαν.

Μιλάμε για της φίλους σου τώρα.

Αα, 15 ετών ήπια με φίλους μαύρο... χασίσι. Οι περισσότεροι ήταν κουλ με αυτό. Από εκείνη την παρέα που ήθελα εγώ να μπω δεν μπορούσα να

μπω, Οι μισοί έχουν πεθάνει και οι άλλοι μισοί είναι στην φυλακή. Από χρήση κατά κύριο λόγο.

A6. ...15 ετών ήπια με φίλους μαύρο χασίσι. Οι περισσότεροι ήταν κουλ με αυτό. Από εκείνη την παρέα που ήθελα εγώ να μπω δεν μπορούσα να μπω, Οι μισοί έχουν πεθάνει και οι άλλοι μισοί είναι στην φυλακή. Από χρήση κατά κύριο λόγο.

A7. Εντάξει στο δημοτικό, δεν νομίζω να υπήρχε άποψη. Στο Γυμνάσιο και καλή και κακή. Δηλαδή, εντάξει και να έπινες ένα τσιγάρο, από της ποιο πολλούς μπορεί να μην θεωρούνταν και τίποτα.

Η ανοχή του οικογενειακού ή και του φιλικού περιβάλλοντος απέναντι στην χρήση ουσιών φαίνεται να είναι μεγάλη. Η ανοχή φαίνεται να παίζει εξίσου σημαντικό λόγο από την ίδια την εμπλοκή του οικογενειακού περιβάλλοντος.

«Φαίνεται ότι στην εξέλιξη ενός χρήστη σημαντικότερο λόγο παίζει η αντίληψη την οποία διαμόρφωσε εξαιτίας της γονικής τοποθέτησης απέναντι στις ουσίες, παρά η πραγματική συμπεριφορά σχετικά με αυτές». (Λιάππας, 1992).

Αξιοσημείωτο της, είναι η άγνοια η οποία παρατηρείται σε σχέση με την επικινδυνότητα της χρήσης ουσιών.

A1. ...Αργότερα στα 14 15 που καταλάβαινα ότι το τσιγαριλίκι δεν είναι καλό, είναι παράνομο, δεν με πείραζε και τόσο. Δεν άκουγα και κάτι μέσα στο σπίτι που να το απαγορεύει.

A2. Είχαμε και έναν γείτονα στο πόρτο ράφτη που όλοι τον ξέρανε ότι κάνει χρήση χασίς, ο χασικλής ξέρω εγώ. Πηγαίναμε μαζί για πουλιά, για ξόβεργες και το ήξεραν ότι μπορεί να κάνω χρήση. Κάνα τσιγάρο μαζί του και δεν έγινε και κάτι δηλαδή... Όταν ξεκίνησα να κάνω χρήση δεν είχα κάτι, δεν ήξερα κάτι. Όταν άρχισα καπνίζω μου έλεγαν τι κάνεις ξέρω εγώ αλλά δεν έγινε και κάτι γιατί δούλευα, ήμουν συνεπής, δεν ξέφευγα. Αφού δεν της δημιουργήσει πρόβλημα, είσαι ένταξη.

A4. Πίστευαν το ίδιο (για χρήση) ότι είναι κάτι κακό, κάτι πού πρέπει να αποφεύγετε. Όποιος το κάνει, δεν μπορεί να είναι παρέα μας.

A5. ...15 ετών ήπια με φίλους μαύρο χασίσι. Οι περισσότεροι ήταν κουλ με αυτό... Δεν την ήθελαν με τίποτα. Δεν είχαν πολύ καλή ενημέρωση. Ήξεραν ότι ο κόσμος πεθαίνει από την χρήση. Παραπάνω δεν ήξεραν.

Μιλάμε για δεκαετία του 80 και του 90, δεν υπήρχε παραπάνω ενημέρωση. Αλλά ήξεραν, ότι είναι κακό στην συνομοταξία του αλκοόλ και ούτε το είχαν δοκιμάσει ποτέ, ούτε και θα ήθελαν. Δηλαδή και για εμένα όταν το έμαθαν δεν το πίστευαν.

A6. Για την χρήση δεν αναφερόταν σε συζήτηση, τα ναρκωτικά κακά δηλαδή, μέχρι εκεί πιο πολύ από της αδερφές μου το είχα ακούσει.

A7. ...εντάξει και να έπινες ένα τσιγάρο, από της ποιο πολλούς μπορεί να μην θεωρούνταν και τίποτα... Εντάξει, ότι είναι κάτι κακό και ότι αν γίνεις πρεζάκιας, από τον πατέρα μου πιο πολύ, είναι μια ρετσινιά, να το πω κάτι τέτοιο.

A8. Πριν μάθουνε για εμένα ήταν πολύ κατακριτέοι. Δηλαδή λέγανε ο πρεζάκιας ο κλέφτης, οτιδήποτε.

A9. Η μητέρα μου έλεγε ότι τα ναρκωτικά σκοτώνουν, ότι δεν είναι καλά πράγματα. αυτό άκουγα για μια ζωή. Ήταν αρνητικοί. Δεν μπορώ να πω ότι υπήρχε στο σπίτι κάποιο κρούσμα ούτε για την παραμικρή χρήση. Εκτός από το αλκοόλ που υπήρχε της γιορτές... Ο πατέρας μου και της ήταν κατά της χρήσης, απλά δεν με συμβούλευε για αυτό το πράγμα.

Ανοχή έχουν επίσης άτομα του οικογενειακού περιβάλλοντος και απέναντι στην παραβατικότητα:

A2. ...πηγαίναμε και παίρναμε μανταρινιά από ένα κήπο ή πορτοκάλια κι μούσμουλα τώρα την άνοιξη. Απλά πηγαίναμε και κλέβαμε.

Πως αντιδρούσαν οι γονείς σου;

Η μητέρα μου τα ανεχόταν όταν πήγαινα μια τσάντα μανταρινία. Έλεγε που τα βρήκες αυτά, κακό είναι, αλλά αφού τα έφερες, φέρτα.

Άρα με αυτό τον τρόπο τι σου έλεγε;

Δεν τρέχει τίποτα.

Συνέβαινε μόνο αυτό ή είχες και άλλες παραβατικές συμπεριφορές.

Κοίτα, η μητέρα μου αν θα μπορούσε να κάνει κάτι στο Πόρτο Ράφτη που ήταν εξοχή, θα το έκανε, αν δεν την έπαιρναν χαμπάρι. Θα πάει να κλέψει κάτι από του γείτονα το σπίτι ας πούμε. Να δει κάτι στο δρόμο, και να ξέρει ότι είναι του γείτονα, θα το πάρει.

Οι γνώσεις που έχουν οι γονείς και το κοντινό περιβάλλον των ατόμων του δείγματος, για της ουσίες, δεν της καταστούν ικανούς να υποστηρίξουν την εκπαίδευση των παιδιών, σχετικά με την

επικινδυνότητα της χρήσης ουσιών και την διαμόρφωση μιας αρνητικής στάσης απέναντι στην χρήση ουσιών.

«Ως αποτέλεσμα της κακής και ανεύθυνης πληροφόρησης η κοινή γνώμη αντιδρά συναισθηματικά στην λέξη ναρκωτικά. Οι αντιδράσεις αυτές δεν είναι καθόλου εποικοδομητικές για την κατανόηση του οποιουδήποτε προβλήματος και την εξεύρεση ικανοποιητικών προσεγγίσεων για την επίλυση του. Το να βελτιώσει κανείς το γενικό επίπεδο γνώσεων του πληθυσμού, γύρω από το θέμα των ναρκωτικών είναι πάρα πολύ δύσκολο και πρακτικά ανεφάρμοστο. Εντούτοις είναι ανάγκη να επωμιστούν το δύσκολο έργο της βελτιώσεως του επιπέδου των γνώσεων και της στάσης του κοινού ορισμένα επιλεγμένα άτομα». (Μαρσέλος, 1997).

Μια άλλη διάσταση, είναι η ανακάλυψη της χρήσης να συμβαδίζει με περισσότερο ενδιαφέρον για τα άτομα του δείγματος από τα άτομα της οικογένειάς τους, μετά την αποκάλυψη της εμπλοκής τους με την χρήση ουσιών.

A8. ...Πριν μάθουνε για εμένα ήταν πολύ κατακριτέοι. Δηλαδή λέγανε ο πρεζάκιας ο κλέφτης, οτιδήποτε. Μαθαίνοντας για εμένα. Δηλαδή την πρώτη φορά έμαθαν για κλοπές μετά για ναρκωτικά. Εντάξει εκεί ήταν πολύ υποστηρικτικοί, πού ήταν δίπλα μου...

Σημαντικό επίσης είναι το ότι τα κοντινά τους άτομα δείχνουν μια δυσκολία να αποδεχτούν την εμπλοκή του παιδιού τους με την χρήση ουσιών.

A5. Δηλαδή και για εμένα όταν το έμαθαν δεν το πίστευαν.

A10. Ο πατέρας μου δεν το πίστευε. Έκανε πάρα πολλά χρόνια να το συνειδητοποιήσει ότι εγώ πίνω. Νομίζω, ότι εθελουφλούσε...

Οι γονείς δείχνουν να δυσκολεύονται να αποδεχθούν την πραγματικότητα. Στα θεραπευτικά προγράμματα απεξάρτησης είναι σύνηθες οι γονείς να μην αντιλαμβάνονται ξεκάθαρες ενδείξεις που υποδηλώνουν την χρήση από την πλευρά του παιδιού τους.

Σύμφωνα με το λεξικό ψυχολογίας η άρνηση είναι ένας μηχανισμός άμυνας του εγώ, όρος που χρησιμοποιεί η ψυχανάλυση για να δηλώσει μια ασυνείδητη διαδικασία στην οποία ένα άτομο λόγω δυσκολίας να το

αντιμετωπίσει, αρνείται την πραγματικότητα ή και ένα μικρότερο κομμάτι της. (Παπαδόπουλος, 2005).

6.1 ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Στην ερώτηση ποια είναι τα χαρακτηριστικά των οικογενειών των ατόμων που κάνουν χρήση ουσιών, οι διάφορες έρευνες που έχουν γίνει καταλήγουν στο ότι δεν υπάρχει ένα συγκεκριμένο μοντέλο. Παρόλα αυτά, υπάρχουν κάποια βασικά χαρακτηριστικά, που φάνηκαν στην πλειοψηφία τους και σε αυτή την μελέτη. Η κάθε οικογένεια βέβαια διατηρεί την μοναδικότητά της παρόλα αυτά.

Στις οικογένειες που αναλύσαμε, παρατηρείται μεγάλη συχνότητα χρήσης αλκοόλ και άλλων ουσιών. Η ανοχή επίσης, που έχουν αναπτύξει τα μέλη των οικογενειών, απέναντι στις ουσίες είναι μεγάλη, καθώς και απέναντι σε παραβατικές συμπεριφορές.

Οι οικογένειες εμφανίζονται να μην έχουν αναπτύξει ισχυρούς συναισθηματικούς δεσμούς, τόσο ανάμεσα στο ζευγάρι όσο και ανάμεσα στους δυο συντρόφους και τα παιδιά. Η έλλειψη ισχυρών συναισθηματικών δεσμών και επικοινωνίας των σκέψεων τους και των συναισθημάτων τους, τους δημιουργεί έντονα συναισθήματα θυμού που συχνά καταπιέζονται. Η επικοινωνία ανάμεσα στο ζευγάρι εξαντλείται στις λογομαχίες και στην επίρριψη ευθυνών από τον ένα στον άλλο και η σχέση συχνά είναι ανταγωνιστική. Οι ανεπίλυτες συγκρούσεις και η μη ουσιαστική επικοινωνία τους οδηγεί συχνά σε συγκρούσεις, όπου τα περιστατικά συναισθηματικής και σωματικής βίας είναι πολύ συχνά, και κατευθύνονται κυρίως στα παιδιά. Στην βιβλιογραφία είναι συχνή και η σεξουαλική βία, κάτι όμως που δεν εμφανίστηκε στην έρευνα αυτή.

Η σχέση του ζευγαριού είναι ανταγωνιστική και χαρακτηρίζεται από απουσία ισχυρών συναισθηματικών δεσμών και έλλειψη ουσιαστικής επικοινωνίας μεταξύ τους. Ο πατέρας εμφανίζεται πιο απόμακρος ή και αδιάφορος και συνήθως εκφραστής της βίας μέσα στην οικογένεια. Η

μητέρα καλύπτει συχνά την αναποτελεσματικότητα του πατέρα, συχνά χειραγωγώντας τον. Είναι υπερπροστατευτική με τα παιδιά. Η επικοινωνία μεταξύ τους είναι δύσκολη και συχνά δημιουργούνται τρίγωνα, ανάμεσα στον ένα γονέα και ένα παιδί, συνήθως ανάμεσα στην μάνα και τον γιό. Το ζευγάρι έχει δυσκολία όχι μόνο να διαφυλάξει τα παιδιά από τα προβλήματα της μεταξύ τους σχέσης, αλλά και το να θέσει και όρια όσο αφορά την προσδοκώμενη συμπεριφορά, όπου υπάρχουν και ξεκάθαρες συνέπειες στις περιπτώσεις λανθασμένων συμπεριφορών από την πλευρά των παιδιών. Επικοινωνούν με τα παιδιά τους με κριτικό και αντιπαραθετικό τρόπο, μην αφήνοντας ανοιχτούς διαύλους επικοινωνίας.

Στις οικογένειες που μελετήθηκαν, έλειπε η βαθιά και ουσιαστική επικοινωνία, συναισθημάτων και σκέψεων. Τα μέλη των οικογενειών παρότι συχνά εξαρτημένα το ένα από το άλλο, βρίσκονται σε συναισθηματική απόσταση το ένα από το άλλο. Μέσα στο πλαίσιο που δημιουργούν η κάθε μορφή βίας, η απουσία συναισθηματικών δεσμών και ορίων στην επικοινωνία και την προβλεπόμενη συμπεριφορά τα άτομα του δείγματος ως παιδιά, βιώνουν έντονα συναισθήματα ανασφάλειας και φόβου. Προσπαθούν να ζητήσουν βοήθεια, αλλά τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν οι γονείς τους, ως ζευγάρι, τους απορροφούν και όσο αφορά τον ρόλο τους ως γονείς, με αποτέλεσμα να βιώνουν ματαιώσεις. Οι ματαιώσεις αυτές συχνά μετατρέπονται σε ασυνείδητες αποφάσεις, όπως το να μην ζητώ βοήθεια. Ποιος ο λόγος άλλωστε αν είναι να ματαιωθώ πάλι από την απουσία ανταπόκρισης στο αίτημά μου. Στις δυσκολίες που αντιμετωπίζει το ζευγάρι σε σχέση με την εξελικτική φάση στην οποία βρίσκεται, καθώς και στην αδυναμία τους να διαμορφώσουν μια κοινή στάση, με ξεκάθαρες προσδοκίες για την συμπεριφορά των παιδιών τους, προστίθενται προβλήματα φτώχειας, χρήσης, βίας και κάποιες φορές παραβατικότητας. Το κενό καλούνται να καλύψουν, είτε τα αδέρφια, είτε κοντινά και σημαντικά πρόσωπα της οικογένειας, χωρίς

όμως αυτό να είναι εφικτό. Ποιος άλλωστε, μπορεί να καλύψει τα κενά της έλλειψης αγάπης από ένα γονέα πέρα από τον ίδιο τον γονέα.

Μέσα σε ένα οικογενειακό περιβάλλον που χαρακτηρίζεται από τα παραπάνω, καθώς και η απουσία ενός ξεκάθαρα συστήματος αξιών, κανόνων, ορίων και προσδοκιών, όσο αφορά την προσδοκώμενη συμπεριφορά, τα άτομα του δείγματος βιώνουν ανασφάλεια, φόβο και διαμορφώνουν μια χαμηλή αίσθηση αυτό-αποτελεσματικότητας και αυτοεκτίμησης. Η αίσθηση που έχουν για τον εαυτό τους, τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν λόγω των συνθηκών και σχέσεων στην οικογένειά τους, σε συνδυασμό με την ανεπαρκή υποστήριξη τους για την ομαλή τους ένταξη στην εκπαίδευση, τους οδηγούν στο να διαμορφώσουν μια μη λειτουργική σχέση με την διαδικασία της εκπαίδευσης, ενισχύοντας την αίσθηση ανά αποτελεσματικότητας. Οι εκπαιδευτικοί λειτουργοί, φορείς και αυτοί της κοινωνικοποίησης των νέων ατόμων, αδυνατούν να αναγνωρίσουν τα «σημάδια» που δίνουν τα παιδιά για τα όσα υφίστανται και κυρίως δεν είναι προετοιμασμένοι να καλύψουν κενά στην ενημέρωση για την επικινδυνότητα της χρήσης ουσιών. Η αποτυχία ουσιαστικής ένταξης των παιδιών στο σχολείο, εντείνει και μάλιστα εδραιώνει την αίσθηση χαμηλής αναποτελεσματικότητας μιας και σε αυτό το στάδιο, είναι που τα νεαρά παιδιά χτίζουν την ικανότητα εργατικότητας, την ικανότητα ανταπόκρισης τους σε συγκεκριμένες ευθύνες σε συγκεκριμένο χρονικό διάστημα.

Η ανιαρή οικογενειακή ζωή με τα χαρακτηριστικά που αναφέραμε παραπάνω και η έλλειψη νοήματος και στόχων τόσο στο ευρύτερο οικογενειακό περιβάλλον τους όσο και στο σχολικό, τους οδηγούν στην αναζήτηση παρέας που να το συνδέει κάτι, συνήθως οτιδήποτε. Οι παρέα συνομήλικων έρχεται να διευκολύνει το πέρασμα στην χρήση και σε παραβατικές συμπεριφορές.

Η χρήση έρχεται σαν μια «ευκαιρία» για το ξαναζωντάνεμα της σχέσης του ζευγαριού και την ζωή της οικογένειας, δίνοντας μια ακόμη ευκαιρία στο ζευγάρι για να ασχοληθούν με ένα σοβαρό πρόβλημα που θα τους ενώσει. Το εξιλαστήριο θύμα της οικογένειας δέχεται πρόθυμα συνήθως τον ρόλο, μιας και έχει συνηθίσει να προσελκύει το ενδιαφέρον τους με αρνητικό τρόπο.

7. ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΕΠΙΣΤΟΛΩΝ

1. ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΓΙΑ ΤΗΝ ΧΟΡΗΓΗΣΗ ΑΔΕΙΑΣ ΔΙΕΞΑΓΩΓΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ ΣΤΟ ΘΕΡΑΠΕΥΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΚΕΘΕΑ ΕΝ ΔΡΑΣΕΙ

Προς
τον Υπεύθυνο Τομέα ΚΕΘΕΑ
Δρ. Γεράσιμο Παπαναστασάτο

ΚΕΘΕΑ
Σορβόλου 24, 116 36 Αθήνα
Τηλ. 210 9241993 – 6
Φαξ. 210 9241986

Αθήνα, 5-5-2017

ΘΕΜΑ: «Άδεια για την διεξαγωγή έρευνας στο θεραπευτικό πρόγραμμα
ΚΕΘΕΑ ΕΝ ΔΡΑΣΕΙ»

Παρακαλώ όπως εγκρίνετε την διεξαγωγή έρευνας στον Οργανισμό σας
με θέμα **ΔΙΕΡΕΥΝΗΣΗ ΣΧΕΣΕΩΝ ΚΑΙ ΣΥΝΘΗΚΩΝ**

**ΣΤΗΝ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ ΠΡΟΕΛΕΥΣΗΣ ΤΟΥ ΕΞΑΡΤΗΜΕΝΟΥ ΚΑΙ
ΕΞΑΡΤΗΣΗ. Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΑΝΔΡΩΝ ΕΞΑΡΤΗΜΕΝΩΝ ΠΟΥ ΕΧΟΥΝ
ΒΙΩΣΕΙ ΕΓΚΛΕΙΣΜΟ ΣΕ ΣΩΦΡΟΝΙΣΤΙΚΟ ΚΑΤΑΣΤΗΜΑ.**

Επισημαίνεται ότι η παρούσα έρευνα, αποτελεί μέρος της συγγραφής τη
Διπλωματικής εργασίας μου, στο πλαίσιο της φοίτησης μου στο Τ.Ε.Ι.
ΠΕΙΡΑΙΩΣ υπό την επίβλεψη του καθηγητή Γιαννακόπουλου Διονύσιου.

Ο σκοπός της παρούσας εργασίας είναι η διερεύνηση σε βάθος της
σχέσης των συνθηκών που υπάρχουν στην νεαρή ηλικία, των μετέπειτα
εξαρτημένων, στα πλαίσια της οικογένειάς τους, όπως αυτή βιώνεται και

ερμηνεύεται από τους ίδιους τους εξαρτημένους. Ο στόχος θα επιτευχθεί μέσω της εστίασης στους ερευνητικούς στόχους της έρευνας.

Οι ερευνητικοί στόχοι είναι:

- 1) Να διερευνηθούν οι συνθήκες που συμβάλλουν στην μετέπειτα εξάρτηση του ατόμου στο πλαίσιο της οικογενείας τους.
- 2) Να αναδειχθεί ο τρόπος με τον οποίο οι ίδιοι οι εξαρτημένοι βίωσαν και ερμήνευσαν της επιβαρυντικές συνθήκες κατά την διάρκεια της παιδικής τους ηλικίας και κυρίως στα πλαίσια της οικογενείας τους.

Τέλος, έχω λάβει την συγκατάθεση του θεραπευτικού προγράμματος ΚΕΘΕΑ ΕΝ ΔΡΑΣΕΙ για την διεξαγωγή της παρούσας έρευνας.

Παρακαλώ για την εξέταση του αιτήματός μου.

Με εκτίμηση,

Βασίλειος Καταγής

2.ΕΝΤΥΠΟ ΣΥΝΑΙΝΕΣΗΣ ΣΥΜΜΕΤΟΧΗΣ ΣΕ ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΗ ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑ

ΕΝΤΥΠΟ ΣΥΝΑΙΝΕΣΗΣ ΣΥΜΜΕΤΟΧΗΣ ΣΕ ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΗ ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑ

Επιστημονικός Υπεύθυνος: Γιαννακόπουλος Διονύσιος, Καθηγητής ΤΕΙ Πειραιά, Υπεύθυνος Μεταπτυχιακού Διοίκηση Μονάδων Υγείας και Κοινωνικής Πρόνοιας (τηλ. 6972377625)

Ερευνητής: Καταγής Βασίλειος (email v.katagis@yahoo.gr, τηλ. 6945523015).

ΤΙΤΛΟΣ ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

Διερεύνηση σχέσεων και συνθηκών στην οικογένεια προέλευσης του εξαρτημένου και εξάρτησης. Η περίπτωση ανδρών εξαρτημένων που έχουν βιώσει εγκλεισμό σε σωφρονιστικό κατάστημα.

ΣΚΟΠΟΣ ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

Ο σκοπός της παρούσας εργασίας, είναι η ποιοτική διερεύνηση της σχέσης των συνθηκών στην ζωή του εξαρτημένου ατόμου, στα πλαίσια της οικογένειας του, και της εξάρτησης, όπως βιώνεται και ερμηνεύεται από τον ίδιο τον εξαρτημένο.

Η κατανόηση των αιτιολογικών παραγόντων της εξάρτησης, σε μια πιο ειδική ομάδα εξαρτημένων, που βιώνει πέρα από το στίγμα της εξάρτησης και το στίγμα του εγκλεισμού σε σωφρονιστικό κατάστημα, λόγω της εμπλοκής του σε παραβατική συμπεριφορά, μπορεί να αποτελέσει αφορμή για τον επανασχεδιασμό των υπηρεσιών θεραπείας και κοινωνικής τους επανένταξης.

ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑ

Οι συμμετέχοντες θα απαντήσουν προφορικά σε ερωτήσεις που θα τους γίνουν- οι οποίες είναι συμφωνημένες με τον επιβλέποντα καθηγητή- και οι απαντήσεις των οποίων θα καταγραφούν σε μαγνητόφωνο. Η ανάλυση του υλικού που θα προκύψει από τις απομαγνητοφωνήσεις (δύο μαγνητοφώνια) θα γίνει με την τεχνική της ανάλυσης περιεχομένου. Τα κείμενα θα αποτελούν σαφή καταγραφή των λεγόμενων των συμμετεχόντων.

Προσδοκώμενες ωφέλειες

Η κατανόηση των αιτιολογικών παραγόντων της εξάρτησης, σε μια πιο ειδική ομάδα εξαρτημένων, που βιώνει πέρα από το στίγμα της εξάρτησης και το στίγμα του εγκλεισμού σε σωφρονιστικό κατάστημα, λόγω της

εμπλοκής του σε παραβατική συμπεριφορά, μπορεί να αποτελέσει αφορμή για τον επανασχεδιασμό των υπηρεσιών θεραπείας και κοινωνικής τους επανένταξης.

Δημοσίευση δεδομένων – αποτελεσμάτων

Η συμμετοχή σας στην έρευνα συνεπάγεται ότι συμφωνείτε με την μελλοντική δημοσίευση των αποτελεσμάτων της, με την προϋπόθεση ότι οι πληροφορίες θα είναι ανώνυμες και δε θα αποκαλυφθούν τα ονόματα των συμμετεχόντων. Τα δεδομένα που θα συγκεντρωθούν θα κωδικοποιηθούν με αριθμό, ώστε το όνομα σας δε θα φαίνεται πουθενά.

Ελευθερία συναίνεσης

Η συμμετοχή σας στην εργασία είναι εθελοντική. Είστε ελεύθερος-η να μην συναινέσετε ή να διακόψετε τη συμμετοχή σας όποτε το επιθυμείτε.

Δήλωση συναίνεσης

Διάβασα το έντυπο αυτό και κατανοώ τις διαδικασίες που θα ακολουθήσω. Συναινώ να συμμετάσχω στην ερευνητική εργασία.

Ημερομηνία: __/__/__ Ονοματεπώνυμο

Υπογραφή

8. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

-ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ, Γ. ΡΟΥΣΗΣ (2007) ΝΑΡΚΩΤΙΚΑ ΚΑΙ ΑΝΗΛΙΚΟΙ. Ο ΡΟΛΟΣ ΤΗΣ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΣ. ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΓΡΗΓΟΡΗ

-ΒΕΡΓΕΤΗ, Α. (2009) ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ ΜΕ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΕΣ ΣΕ ΚΡΙΣΗ.ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΤΟΠΟΣ

-ΓΑΖΓΑΛΙΔΗΣ, Κ. (2003) ΗΡΩΙΝΗ. ΥΠΟΚΑΤΑΣΤΑΤΑ ΚΑΙ ΑΝΤΑΓΩΝΙΣΤΕΣ. ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ. ΕΚΔΟΤΙΚΗ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ

ΓΑΛΑΝΗΣ, Γ. (1995) ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ ΜΕ ΕΝΑΝ ΓΟΝΕΑ.ΜΙΑ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ ΣΤΗΝ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΑ

-ΕΘΝΙΚΟ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟ ΚΑΤΑ ΤΩΝ ΝΑΡΚΩΤΙΚΩΝ, (1990) (ΝΑΡΚΩΤΙΚΑ. ΚΟΙΝΩΝΙΚΑΑΙΤΙΑ ΠΡΟΛΗΨΗ –ΘΕΡΑΠΕΙΑ. ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΕΠΟΧΗ

-ΕΚΤΕΠΝ (2004) ΕΤΗΣΙΑ ΕΚΘΕΣΗ ΤΟΥ ΕΚΤΕΠΝ ΓΙΑ ΤΗΝ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΩΝ ΝΑΡΚΩΤΙΚΩΝ ΚΑΙ ΤΩΝ ΟΙΝΟΠΝΕΥΜΑΤΩΔΩΝ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ. 2005. ΕΤΗΣΙΑ ΕΚΘΕΣΗ ΕΠΙΨΥ

-ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΜΕΛΕΤΗΣ ΚΑΙ ΠΡΟΛΗΨΗΣ ΤΗΣ ΣΕΞΟΥΑΛΙΚΗΣ ΚΑΚΟΠΟΙΗΣΗΣ (2006 (ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ

-ΚΑΤΑΚΗ, Χ. (1997) ΤΟ ΜΩΒ ΥΓΡΟ (5^η ΕΚΔΟΣΗ). ΑΘΗΝΑ. ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ

-ΚΟΥΚΟΥΤΣΑΚΗ, Α. (2002) ΧΡΗΣΗ ΝΑΡΚΩΤΙΚΩΝ ΚΑΙ ΟΜΟΦΥΛΟΦΥΛΙΑ. ΣΥΜΠΕΡΙΦΟΡΕΣ ΜΗ ΣΥΜΜΟΡΦΩΣΗΣ ΠΟΙΝΙΚΟΥ ΚΑΙ ΙΑΤΡΙΚΟΥ ΕΛΕΓΧΟΥ. ΑΘΗΝΑ ΚΡΙΤΙΚΗ

-ΚΥΡΙΑΖΟΠΟΥΛΟΣ, Π. ΣΑΜΑΝΤΑ, Ε. (2011) ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ ΕΡΕΥΝΑΣ ΕΚΠΟΝΗΣΗΣ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΩΝ ΕΡΓΑΣΙΩΝ. ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΕΚΔΟΤΙΚΗ

ΛΑΜΠΡΟΠΟΥΛΟΥ, Ε. (1994) ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΣ ΕΛΕΓΧΟΣ ΤΟΥ ΕΓΚΛΗΜΑΤΟΣ. ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΠΑΠΑΖΗΣΗ

-ΛΙΑΠΠΑΣ, Γ. (1992) ΝΑΡΚΩΤΙΚΑ. ΕΘΙΣΤΙΚΕΣ ΟΥΣΙΕΣ. ΚΛΙΝΙΚΑ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ. ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΣΗ. ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΠΑΤΑΚΗ

-ΜΑΡΣΕΛΟΣ, Μ. (1997) ΕΞΑΡΤΗΣΙΟΓΟΝΕΣ ΟΥΣΙΕΣ. ΦΑΡΜΑΚΟΛΟΓΙΑ ΤΟΞΙΚΟΛΟΓΙΑ - ΙΣΤΟΡΙΑ –ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑ - ΝΟΜΟΘΕΣΙΑ. ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΙΑΤΡΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ.

-ΜΑΤΣΑ, Κ. (2001) ΨΑΞΑΜΕ ΑΝΘΡΩΠΟΥΣ, ΒΡΗΚΑΜΕ ΣΚΙΕΣ. ΤΟ ΑΙΝΙΓΜΑ ΤΗΣ ΤΟΞΟΚΟΕΞΑΡΤΗΣΗΣ. ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΑΓΡΑ

-ΝΙΚΟΛΑΙΔΗΣ, Γ. ΣΤΑΥΡΙΑΝΑΚΗ, Μ. (2009) ΒΙΑ ΣΤΗΝ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ-ΤΕΚΜΗΡΙΩΜΕΝΗ ΠΡΑΚΤΙΚΗΚΑΙ ΤΕΚΜΗΡΙΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΠΡΑΚΤΙΚΗ. ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΨΜ

-ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΣ ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΥΓΕΙΑΣ (2008) ICD-10

-ΠΑΠΑΔΙΩΤΗ-ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ, Β (2000) ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ ΚΑΙ ΟΡΙΑ. ΣΥΣΤΗΜΙΚΗ ΠΡΟΣΣΕΓΓΙΣΗ. ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ

-ΠΑΠΑΔΙΩΤΗ-ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ, Β.& ΣΟΣΤΑ-ΝΑΛ, Λ (2006)ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΗ ΣΥΣΤΗΜΙΚΗ ΘΕΡΑΠΕΙΑ. ΑΘΗΝΑ. ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ Α.Ε.

-ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, Ν. 2005 ΛΕΞΙΚΟ ΤΗΣ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ. ΕΚΔΟΣΕΙΣ. ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΕΚΔΟΤΙΚΗ

-ΠΑΠΑΝΑΣΤΑΣΑΤΟΣ, Γ. (2007) ΘΕΡΑΠΕΥΤΙΚΕΣ ΚΟΙΝΟΤΗΤΕΣ. ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΕΝΤΑΞΗ ΤΩΝ ΕΞΑΡΤΗΜΕΝΩΝ ΑΠΟ ΟΥΣΙΕΣ ΧΡΗΣΤΩΝ. Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΜΠΕΙΡΙΑ. ΑΔΗΜΟΣΙΕΥΤΗ ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

-ΠΑΠΑΣΤΑΜΟΥ, ΣΤ. (1989) ΣΥΓΧΡΟΝΕΣ ΕΡΕΥΝΕΣ ΣΤΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ. Η ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΕΠΙΡΡΟΗ. ΕΔΟΣΕΙΣ ΟΔΥΣΣΕΑΣ

-ΠΑΡΑΣΚΕΥΟΠΟΥΛΟΣ, Ν. (2004)Η ΚΑΤΑΣΤΟΛΗ ΤΗΣ ΔΙΑΔΟΣΗΣ ΝΑΡΚΩΤΙΚΩΝ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ. ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΣΑΚΚΟΥΛΑ

-ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ ΕΞΑΡΤΗΣΕΙΣ (Τεύχος 4, 11, 12, 13, 16) ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΙΚΗ ΕΚΔΟΣΗ ΓΙΑ ΘΕΜΑΤΑ ΕΞΑΡΤΗΣΕΩΝ

-ΠΙΠΕΡΟΠΥΛΟΣ, Γ. (2002)ΕΞΑΡΤΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΑΠΟΚΛΗΣΕΙΣ:ΤΖΟΓΟΣ-ΑΛΚΟΟΛΙΣΜΟΣ - ΝΑΡΚΟΜΑΝΙΑ - ΨΥΧΙΚΕΣ ΔΙΑΤΑΡΑΧΕΣ-ΕΓΚΛΗΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ. ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

-ΠΑΡΙΤΣΗΣ, Ν. (2006)ΘΕΡΑΠΕΙΑ ΚΑΙ ΕΞΕΛΙΞΗ ΑΝΘΡΩΠΙΝΩΝ ΣΥΣΤΗΜΑΤΩΝ (2⁰⁵ ΤΟΜΟΣ) ΑΘΗΝΑ. ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΒΗΤΑ

-ΠΟΥΛΟΠΟΥΛΟΣ, Χ. (2005) ΕΞΑΡΤΗΣΕΙΣ. ΟΙ ΘΕΡΑΠΕΥΤΙΚΕΣ ΚΟΙΝΟΤΗΤΕΣ. ΕΚΔΟΣΕΙΣΕΛΛΗΝΙΚΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ

- ΠΟΥΛΟΠΟΥΛΟΣ, Χ. (2011) ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ ΚΑΙ ΕΞΑΡΤΗΣΕΙΣ. ΟΙ ΚΟΙΝΟΤΗΤΕΣ ΤΗΣ ΑΛΛΑΓΗΣ. ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΤΥΠΟΣ
- ΠΟΥΛΟΠΟΥΛΟΣ, Χ. & ΤΣΙΑΝΤΗΣ, Ι. (2000) ΕΦΗΒΕΙΑ ΚΑΙ ΤΟΞΙΚΟΕΞΑΡΤΗΣΗ. ΠΑΙΔΙΑΤΡΙΚΗ, 1-5.
- ΠΟΤΑΜΙΑΝΟΣ, Δ. (2005)ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΑ ΔΕΔΟΜΕΝΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΧΡΗΣΗ ΚΑΙ ΤΗΝ ΚΑΤΑΧΡΗΣΗ ΤΗΣ ΑΛΚΟΟΛΗΣ ΤΟ ΣΥΝΔΡΟΜΟ ΣΤΕΡΗΣΗΣ ΚΑΙ ΤΗ ΘΕΡΑΠΕΙΑ.ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΓΑΝΙΣΜΟΣ ΛΙΒΑΝΗ
- ΡΟΥΣΗΣ, Α.Γ. (2007) ΝΑΡΚΩΤΙΚΑ ΚΑΙ ΑΝΗΛΙΚΟΙΟ ΡΟΛΟΣ ΤΗΣ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΣ. ΑΘΗΝΑ. ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΓΡΗΓΟΡΗ
- ΣΑΤΙΡ, Β. (1989) ΠΛΑΘΩΝΤΑΣ ΑΝΘΡΩΠΟΥΣ. ΑΘΗΝΑ. ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΕΔΡΟΣ Α.Ε.
- ΤΣΙΑΝΤΗΣ, Γ. (1996) ΨΥΧΙΚΗ ΥΓΕΙΑ ΤΟΥ ΠΑΙΔΙΟΥ ΚΑΙ ΤΗΣ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΣ (Β ΤΕΥΧΟΣ)ΑΘΗΝΑ. ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΑΣΤΑΝΙΩΤΗ
- ΧΟΥΝΤΟΥΜΑΔΗ, Α. (1994) ΠΑΙΔΙΑ ΚΑΙ ΓΟΝΕΙΣ ΣΤΟ ΞΕΚΙΝΗΜΑ ΜΙΑΣ ΣΧΕΣΗΣ. ΑΘΗΝΑ. ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ Α.Ε.
- ASELTINE, R. H. K. GORE, S. L. (2000) THE VARIABLE EFFECT OF STRESS ON ALCOHOL USE FROM ADOLESCENCE TO EARLY ADYLTHOOD. SUBSTANCE USE AND MISYSE, 35 (5). 343-368
- BANDYRA, A. (1989)PERCEIVED SELF-EFFCACY IN THE EXERCISE OF PERSONAL AGENCY. PSYCHOLOGIST 2, 241-24
- BALIER, CL. Η ΨΥΧΑΝΑΛΥΣΗ ΤΗΣ ΒΙΑΣ. ΨΥΧΑΝΑΛΥΤΙΚΗ ΜΕΛΕΤΗ ΒΙΑΙΩΝ ΣΥΜΠΕΡΙΦΟΡΩΝ. ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΝΕΦΕΛΗ
- BECKER, H. (2000) ΟΙ ΠΕΡΙΘΩΡΙΟΠΟΙΗΜΕΝΟΙ. ΜΕΛΕΤΕΣ ΣΤΗΝ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΠΑΡΕΚΛΙΣΗΣ. ΕΚΔ. ΝΟΜΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
- BOWEN, M. (1978)FAMILY THERAPY IN CLINICAL PRACTICE. NEW YORK: JASON ARONSON
- BOWEN, M. (1996) ΤΡΙΓΩΝΑ ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ. ΑΘΗΝΑ. ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ.Α.Ε.
- JEAN BERGERET (1982 (ΤΟΞΙΚΟΕΞΑΡΤΗΣΗ ΚΑΙ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΤΑ. ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ.

- CLONINGER, C. SIGVARDSSON, S. BOHMAN, M. (1988). CHILDHOOD PERSONALITY PREDICTS ALCOHOL USE IN YOUNG ADULTS. ALCOHOLISM, 12. 494-505.**
- DE LEON, G. (2000) THE THERAPEUTIC COMMUNITY. THEORY MODEL AND METHOD. NEW YORK. SPRINGER PUBLISHING COMPANY**
- DE LEON, TIMS F. M, GAINCHILL N. (EDS) (1994) THERAPEUTIC COMMUNITY. ADVANCES IN RESEARCH AND APPLICATION (16-53) NIDA RESEARCH MONOGRAPH 144**
- HALEY, J. (1976). TECHNIQUES OF FAMILY THERAPY. NEW YORK: BASIC BOOKS**
- HAYES, N. (1994) FOUNDATIONS OF PSYCHOLOGY-AN INTRODUCTORY TEXT**
- GOLDENBERG, I. & GOLDENBERG, H. (2005) ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΗ ΘΕΡΑΠΕΙΑ. ΑΘΗΝΑ. ΕΚΔΟΣΗΣ ΕΛΛΗΝ**
- GOTTMAN, J. (2009) Η ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑΤΙΚΗ ΝΟΗΜΟΣΥΝΗ ΤΩΝ ΠΑΙΔΙΩΝ (14^η ΕΚΔΟΣΗ) ΑΘΗΝΑ. ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ**
- KAMINER, Y. (1994) A DOLESCENT SUBSTANCE ABUSE. A COMPREHENSIVE GUIDE TO THEORY AND PRACTICE. NEW YORK, NY. PLENUM PRESS**
- MILLER, ALICE. (2003) ΟΙ ΦΥΛΑΚΕΣ ΤΗΣ ΠΑΙΔΙΚΗΣ ΜΑΣ ΗΛΙΚΙΑΣ**
- MINUCHIN, S. (2000) ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΕΣ ΚΑΙ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΗ ΘΕΡΑΠΕΙΑ. ΑΘΗΝΑ ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ**
- MINYCHIN, S&FISHMAN, H.C. (2007) ΤΕΧΝΙΚΕΣ. ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΗΣ ΘΕΡΑΠΕΙΑΣ. ΑΘΗΝΑ. ΕΚΔΟΣΕΙΣ. ΕΡΕΥΝΗΤΕΣ**
- MUNCIE, J. WETHERELL, M. LANGAN, M. DALLOS, R. COCHRANE, A (2009) ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ. Η ΜΕΛΕΤΗ ΚΑΙ ΚΑΤΑΝΟΗΣΗ ΤΗΣ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΗΣ ΖΩΗΣ**
- M. DUNKAN, STANTON. THOMAS C, TODD (1982) ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΗ ΘΕΡΑΠΕΙΑ ΓΙΑ ΤΗΝ ΚΑΤΑΧΡΗΣΗ ΟΥΣΙΩΝ ΚΑΙ ΤΗΝ ΕΞΑΡΤΗΣΗ. THE GUILFORD PRESS**
- ΝΑΠΙΕΡ, Α. Υ. & ΓΟΥΪΤΑΚΕΡ, Κ. Α. (1987). ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ ΜΑΖΙ ΟΜΩΣ ΑΛΛΙΩΤΙΚΑ. ΑΘΗΝΑ. ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΕΔΡΟΣ Α.Ε.**

-ΝΤΡΑΚΩΡΣ, Ρ. & ΚΑΣΕΛ, Π. (1992) ΠΕΤΑ ΜΑΚΡΙΑ ΤΟ ΡΑΒΔΙ ΣΟΥ. (6^η ΕΚΔΟΣΗ) ΑΘΗΝΑ. ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΘΥΜΑΡΙ

-NURMSTER, L. (1984) THE ROLE OF SUPEREGO CONFLICTS IN SUBSTANCE ABUSE AND THEIR TREATMENT. INTERNATIONAL JOURNAL OF PSYCHOANALYTIC PSYCHOTHERAPY, 10. 227-258.

-POLO, M. (2001) THE NARROW DOOR. PATH OF SOCIAL EXCLUSION. ROME. CEIS

-SYLVIE, ANGEL-PIERRE, ANGEL (2010) ΟΙ ΤΟΞΙΚΟΕΞΑΡΤΗΜΕΝΟΙ ΚΑΙ ΟΙ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΕΣ ΤΟΥΣ. ΜΙΑ ΣΥΣΤΗΜΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΚΙΣΗ. ΕΚΔΟΣΕΙΣ UNIVERSITYSTYDIO PRESS. ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ 2010.